

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı

**MERKEZİ ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE; ULUSLARARASI
TİCARETİN VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ**

Doktora Tezi

Tuba BOZKURT

SİVAS

Ağustos 2024

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı

MERKEZİ ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE; ULUSLARARASI
TİCARETİN VE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

Doktora Tezi

Tuba BOZKURT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY

Sivas
Ağustos 2024

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../....2024

Tuba BOZKURT

ÖN SÖZ

Doktora sürecim boyunca her zaman görüşmeye kabul eden, gerek ders gerekse tez dönemi olsun her an ulaşılabilir olan bir danışmana sahip olduğum için çok şanslı hissettiğimi belirtmek isterim. Sürecimin her aşamasında bilgi ve deneyimlerini bana aktararak tezimin nihai şeklini almasını sağlayan, tarafından her daim desteklendiğim kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY'e minnet ve saygı ile teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecimde zaman ayırarak engin bilgilerini benimle paylaşan ve emeğini esirgmeden çalışmanın analiz kısmına katkı sağlayan, değerli hocam Prof. Dr. Necati Alp ERİLLİ' ye en derin teşekkürlerimi sunarım.

Bu yoğun çalışma sürecinde; onlarla birlikte geçirilecek anları üzümlere ertelediğimde bana anlayış gösteren, her duygu halimde beni sevgi ve sabırla destekleyen; eşime, kızlarıma ve anne-babama sonsuz teşekkür ederim...

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. LOJİSTİK	3
1.1. Lojistik Kavramı	3
1.1.1. Lojistiğin Amacı ve Önemi	3
1.1.2. Lojistiğin Tarihsel Gelişimi	4
1.1.3. Lojistik Faaliyetler ve Süreçler	7
1.1.4. Lojistik Karar Alma	10
1.1.5. Lojistik Maliyetler	11
İKİNCİ BÖLÜM	15
2.MERKEZİ ASYA BÖLGESİ	15
2.1. Merkezi Asya Bölgesi Ülkeleri	15
2.1.1. Merkezi Asya Bölgesine Genel Bir Bakış	15
2.1.2. Merkezi Asya Bölgesinde Bulunan Ülkeler	22
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
3. ULUSLARARASI TİCARET ve LOJİSTİK	31
3.1. Merkezi Asya Bölgesi ile Türkiye'nin Lojistiği Ve Uluslararası Ticareti	31

3.1.1. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Lojistik Altyapısı	31
3.2. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti	42
3.2.1. Azerbaycan	43
3.2.2. Kazakistan.....	45
3.2.3. Özbekistan	46
3.2.4. Türkmenistan	48
3.2.6. Tacikistan.....	51
3.3. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Türkiye ile Dış Ticareti	52
3.4. Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	56
3.5. Ekonomik Özgürlük Endeksi.....	64
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	67
4.MERKEZİ ASYA ÜLKELERİ ve TÜRKİYE; ULUSLARARASI	
TİCARETİN ve LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ.....	67
4.1. Merkezi Asya Bölgesi ve Türkiye	67
4.2. Konu Hakkında Literatür İncelemesi	67
4.3.Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Kısıtları	71
4.3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	71
4.3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları	72
4.3.3. Araştırmanın Sorusu ve Hipotezleri	73
4.3.4. Araştırmanın Yöntemi	73
4.3.5. Araştırma Modeli	75
4.3.6. Analiz.....	79
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	91
KAYNAKÇA	97
ÖZ GEÇMİŞ.....	111

KISALTMALAR

\$	: Dolar
%	: Yüzde
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
DA	: Dış Açıklık
DEİK	: Dış Ekonomiler İlişkiler Kurulu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
ERP	: Kurumsal Kaynak Planlama
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HQC	: Hannan- Quinn Bilgi Kriteri
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
LPE	: Lojistik Performans Endeksi
OAİT	: Orta Asya İşbirliği Teşkilatı
OECD	: Organization For Economic Co-Operation and Development
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
SIDS	: Ada Devletleri
SSA	: Sahra Altı Afrika
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCDB	: Türkiye Cumhuriyet Dış İşleri Bakanlığı
TCTB	: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı

TCYO	: Türkiye Cumhuriyet Yatırım Ofisi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TÖ	: Ticaret Özgürlüğü
TRACECA	: Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru
TYF	: Türk Yatırım Fonu
VZA	: Veri Zarflama Analizi
YÖ	: Yatırım Özgürlüğü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Lojistiğin Tarihsel Gelişimi	5
Tablo 2: Lojistik Sektörünün Dönemleri	6
Tablo 3: Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi Puanları	34
Tablo 4: 2017-2021 Uluslararası Hizmet Ticareti İhracat Verileri	35
Tablo 5: Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin LPE Puanları (2007-2022)	37
Tablo 6: Merkezi Asya Ülkeleri Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Verileri (2020-2021-2022)	63
Tablo 7: Türkiye ve Merkezi Asya Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Özgürlük Endeks Değerleri (2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2022).....	65
Tablo 8: Literatür Taraması.....	68
Tablo 9: Analizin Hipotezleri.....	73
Tablo 10: Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Kısaltmalar ve Anlamları	76
Tablo 11: Tanımlayıcı İstatistikler Sonuçları.....	79
Tablo 12: Tobit Analizi Sonuçları.....	82
Tablo 13: Birinci Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları	86
Tablo 14: İkinci Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları	87
Tablo 15: Üçüncü Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları.....	88
Tablo 16: Dördüncü Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları	88
Tablo 17: Beşinci Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları	89
Tablo 18: Altıncı Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları.....	89

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Lojistik Performans Endeksinin Girdileri ve Çıktıları	33
Şekil 2: Model Kalıntıları Normallik Testi.....	80

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)	44
Grafik 2: Kazakistan Ekonomik Göstergeleri (1990-2022).....	46
Grafik 3: Özbekistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)	47
Grafik 4: Türkmenistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)	49
Grafik 5: Kırgızistan Ekonomik Göstergeleri (1990-2022).....	50
Grafik 6: Tacikistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022).....	51
Grafik 7: Azerbaycan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)	58
Grafik 8: Kazakistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023).....	59
Grafik 9: Özbekistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)	60
Grafik 10: Türkmenistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)	61
Grafik 11: Kırgızistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023).....	61
Grafik 12: Tacikistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023).....	62

ÖZET

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Devam eden süreçte, Türk Cumhuriyetleri ekonomik ve siyasi varlıklarını sürdürebilmek için çeşitli politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, küreselleşen ekonomilere uyum sağlamak isteyen bu genç ülkeler, merkezîyetçi sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş çabası içine girmişlerdir. Her biri kendi ekonomileri için çeşitli finansal reformlar uygulamıştır. Bu reformlar sayesinde; ekonomik, altyapısal ve eğitim alanlarında farklı bir seviyeye ulaşmışlardır. Türk Cumhuriyetleri, geçmişten günümüze Türkiye ile dil, din, kültür ve etnik açıdan ortak özelliklere sahiplerdir. Bu ortak özelliklere ek olarak coğrafi konumlardaki yakınlıkta ortak işbirlikler ve entegrasyon toplulukları oluşturmalarında etkili olmuştur. Bu ortaklık ve dostluk bağları taraflar arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Zaman içerisinde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında; uluslararası ticaret artarak her iki taraf içinde büyük önem kazanmıştır. Türkiye için petrol ve doğalgaz zengini bölgeyle iyi ilişkiler kurması, ekonomide büyüme avantajı sağlamaktadır. Merkezi Asya ülkeleri için ise batıya açılan Türkiye koridoru ile iyi ilişkiler kurmak, küresel pazarlara açılma noktasında avantaj sağlamaktadır. Bölge ile ilişkilerde uluslararası ticaret ile paralel olarak ön plana çıkan lojistik sektörünün önemi katlanmıştır ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Çalışma; Merkezi Asya bölgesi ülkeleri ve Türkiye'nin lojistik altyapısı ile bazı makroekonomik veriler dâhilinde uluslararası ticaretini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Performans Endeksi, Uluslararası Ticaret, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri

ABSTRACT

With the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union in 1991, the Turkic Republics gained their independence. In the ensuing period, these republics endeavored to develop various policies to sustain their economic and political presence. In this context, these nascent nations, aiming to integrate into the global economy, embarked on a transition from a centralized system to a market economy. Each implemented various financial reforms tailored to their respective economies. As a result of these reforms, they have reached a different level in economic, infrastructural, and educational domains. The Turkic Republics share common linguistic, religious, cultural, and ethnic characteristics with Turkey, stemming from historical ties. Additionally, geographic proximity has facilitated the formation of joint collaborations and integration communities. These bonds of commonality and friendship have further strengthened the relationships between the parties. Over time, international trade between Turkey and the Turkic Republics has increased, becoming significantly important for both sides. For Turkey, establishing good relations with the petroleum and natural gas-rich region offers economic growth advantages. Conversely, for Central Asian countries, fostering good relations with Turkey, which serves as a corridor to the West, provides a strategic advantage in accessing global markets. The importance of the logistics sector, which has come to the forefront in parallel with international trade, has escalated and forms the focus of this study. This study examines the international trade between the countries of the Central Asian region and Turkey, with a focus on their logistics infrastructure and certain macroeconomic indicators.

Keywords: Logistics, Logistics Performance Index, International Trade, Türkiye, Turkic Republics

GİRİŞ

Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki uluslararası ticaret; coğrafi, tarihsel ve kültürel bağlantılara dayanan güçlü ilişkileri yansıtmaktadır. Bu ticaret, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991'de bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki yakın işbirliği ve ekonomik ilişkileri kapsar. İki taraf arasındaki dil, din, kültür ve etnik benzerlikler ticaretin yanı sıra diplomatik ve sosyal alanlarda da birliği güçlendirmiştir. Türk Cumhuriyetleri, ekonomik sürdürülebilirlik ve kalkınma amacıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş çabalarıyla birlikte çeşitli finansal reformları hayata geçirmiştir. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret, enerji, ulaştırma, tarım ve diğer sektörlerde işbirliği fırsatlarına odaklanmıştır. Bu işbirlikleri, taraflar arasında karşılıklı yarar sağlamayı amaçlayan anlaşmalar ve projeleri içermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin deneyimi ve ekonomik gücü, Türk Cumhuriyetleri için önemli bir destek kaynağı olmuştur.

Uluslararası ticaret açısından, Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, ithalat ve ihracat faaliyetleri, gümrük politikaları, serbest ticaret anlaşmaları ve diğer ticaret düzenlemeleri gibi konuları kapsayan geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir. Tarafların uluslararası ticaretini oluşturan başlıca ürün ve hizmetler; enerji ürünleri, yeraltı kaynakları, tarım ürünleri, inşaat ve inşaat malzemeleri ürünleri, tekstil ve hazır giyim, makine ve ekipmanlar ile turizm ve eğitim gibi hizmet sektörlerini kapsamaktadır. Ancak, spesifik ürünler ve ticaret hacimleri zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret ve bu ilişkilerin sürdürülebilirliği ve güçlenmesi, bölgesel kalkınma ve işbirliği açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, günümüzde önemli enerji kaynaklarına sahip ve bulunduğu coğrafya ile tüm dünyanın gözünün üstünde olduğu, gelecek için stratejik bir önemi bulunan Merkezi Asya ülkelerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan Kırgızistan ve Tacikistan), kardeş ülke olarak bildiği ve birçok ortak değere sahip olan Türkiye ile uluslararası ticaretini ve lojistiğini ele almaktadır.

Birinci bölümde; tüm dünya ticaretinin temelini oluşturan en önemli faaliyetleri içeren lojistik kavramı ele alınmıştır. Ticarete tüm süreçleri

programlayan, uygulayan ve takibini yapan çok aşamalı bir faaliyet olan lojistiğin, kavramca kökeni, lojistiğin tarihsel gelişim süreci, lojistiğin elemanları ve maliyetleri gibi konular hakkında bilgiler verilmektedir.

İkinci bölümde Merkezi Asya bölgesinin; tarihsel gelişimi, sosyo-kültürel yapısı, coğrafi ve jeostratejik önemi üzerine bilgiler verilerek bölge tanıtılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bölge ülkeleri olan çalışmada kapsamını oluşturan; Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Merkezi Asya bölgesi ülkelerinde lojistik altyapısı, Türkiye'nin bölge ile ulaştırma altyapısı projeleri, Merkezi Asya ülkelerinde oluşturulan entegrasyon birlikleri, bölgenin dış ticareti ve Türkiye ile olan dış ticareti araştırılmıştır. Son olarak Merkezi Asya ülkeleri ve Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine grafikler ile bilgi verilmiştir.

Uygulama bölümü olan dördüncü bölümde ise Merkezi Asya ülkeleri ve Türkiye; uluslararası ticaretin ve lojistik sektörünün gelişim sürecini inceleyen analiz kısmı bulunmaktadır. Analizden önce; araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, kısıtları, yöntemi ve modeli hakkında açıklayıcı bilgiler verildikten sonra araştırma verilerinin analizi ve ulaşılan bulgular sunulmuştur. Son olarak sonuç kısmında analiz literatürle tartışılmıştır ve sonraki süreçte konu üzerine yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LOJİSTİK

1.1. Lojistik Kavramı

Lojistik kelimesinin, orta çağ dönemi Latince bir kelime olan logisticus ve Yunan kökenli logistikos kelimesinden türetilmiştir ve mantık anlamına gelen “logic” ile istatistik anlamına gelen “statics” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kelime bütün olarak ele alındığında “mantıklı hesaplama” anlamına geldiği ifade edilmektedir (Wassenhove 2006: 475). Bu noktadan bakıldığında lojistiği “istatistiksel mantık” şeklinde adlandırabiliriz. Askeri kökenli bir kavram olan lojistik, askeri birliklerin gereksinimi olan beslenme, destek, ulaşım, iletişim, sağlık gibi destek ve askeri harekâtın yapılabilmesi için gerekli ana sistem, teçhizat, depolama, sevkiyat ve dağıtım gibi faaliyetlerin bir sistem içinde istenen yer ve zamanda etkin ve verimli bir şekilde karşılanması olarak ifade edilebilir (Koçak 2020: 247). Lojistik; müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak, üretim noktasından tüketim noktasına hammadde, yarı mamül, nihai ürün ve ilgili bilginin minimum maliyet ile verimli ve etkili bir şekilde akışı, depolanması ve yönetilmesidir.

1.1.1. Lojistiğin Amacı ve Önemi

Tedarik Zinciri Yönetimi Konseyi’nin tanımına göre lojistik, “tüketici ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının, hammaddenin orijin noktasından, nihai tüketiciye kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin, etkin ve verimli bir şekilde akışının planlanması, depolanması ve kontrol altına alınması ve yönetilmesi sürecidir. Lojistik, üretim noktasından nihai tüketim noktasına kadar ki süreç boyunca her çeşit ürünün, ilgili bilginin ve para akışının belirlenen program dâhilinde yönetilmesini destekleyen faaliyetler bütünüdür (Lambert vd., 1998: 2).

Lojistiğin çok geniş bir uygulama alanı vardır ve lojistik süreçler içerisinde farklı faaliyetler bulunmaktadır. Bu faaliyetler iç içe geçmiş durumda ve muhasebe, halkla ilişkiler, pazarlama gibi birçok alanı bir araya getirmektedir. Lojistik üzerine

literatür incelendiğinde; lojistik, fiziksel dağıtım, malzeme yönetimi, iş lojistiği, tedarik zinciri, ürün akışı, pazarlama lojistiği gibi lojistiğin kapsama alanına giren birçok terim karşımıza çıkmaktadır (Rushton ve diğ. 2000: 4). Lojistik, günümüzde yalnızca ürünlerin teslim noktasına teslimatının ötesine geçmiş, birçok işletmede pazarlama stratejisinde farklılık oluşturan bir etken konumuna ulaşmıştır. Bilhassa, işletmelerin tüketici taleplerine hızlı bir şekilde cevap verme noktasında yeteneğini artırma, pazardaki konumunu koruma, iç pazarda ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlama ve koruma konularında önemli bir araç konumuna gelmiştir (Mucuk 2004: 280).

1.1.2. Lojistiğin Tarihsel Gelişimi

Lojistik, insanlığın gelişmesinde mutlak gerekliliği olan bir kavram olarak varlığını ispatlamıştır ve bu tarihsel gelişim sürecinde tekerleğin icadı ulaşım sisteminin temelini oluşturmuştur. Tekerleğin icadı insanlara uzak yerlere büyük yükleri taşıma olanağı sağlamıştır ve bu icat ile gelişen taşımacılık binlerce yıl içinde küreselleşmenin de etkisiyle daha da önemli hale gelmiştir. Bu bilgi ışığında insanoğlunun tarih boyunca birçok alandaki ilerleyişinde, lojistiğin çok büyük bir rolü olduğu söylenebilir (Koçak 2020: 249). Tablo 1’de lojistiğin tarihsel gelişimi kısaca derlenmiştir.

Tablo 1. Lojistiğin Tarihsel Gelişimi

M.Ö.2700'ler	Mısır Piramitleri'nin yapımı ve taşıma teknolojisi- Tonlarca ağırlıktaki taşlar bölgeye taşındı ve birleştirildi.
M.Ö. 300'ler	Devrimci Yunan kürek gemileri- Kıtalararası ticaret için zemin oluşturuldu.
M.S. 700'ler	Cordoba' daki ünlü Mezquita Camii inşaatında Cami sütunları tedarik lojistiği ile İslâm imparatorluğunun her yerinden İspanya'ya sevkiyatı yapıldı.
1200'ler	Hamburg-Almanya Hansa Birliği adıyla (Deniz yolculuklarını daha güvenli kılmak ve uluslararası ticari çıkarların temsili amacıyla) Kuzey Denizi'nde bir üs kuruldu.
1500'ler	Avrupa'da ilk posta servisi oluşturuldu. İlk kez kesin posta (mektup) gönderim hizmeti sunuldu.
1800'ler	Yeni karayolu ve demiryolu taşımacılığının ön plana çıkması ve yeni teknolojiler lojistik ile entegre edilerek geliştirildi.
1940'lar	Dünya savaşları esnasında askeri lojistik önem kazandı ve Askeri lojistik kavramı iş dünyasına girdi.
1956	Uluslararası taşımacılıkta deniz konteynerinin ilk kullanımı ile dünya ticaretinin yönü değişti; uluslararası mal transferi büyük bir hız kazandı.
1970-1980	Yalın üretim tekniklerinden KANBAN ve JIT ile tedarik zincirine stoksuz üretim vurgusu yapıldı. Taiichi Ohno tarafından Toyota Motor Şirketi'nde üretim kontrol sistemleri tanıtıldı.
1990	QR (hızlı cevap) ve ECR (verimli tüketici cevap) teknolojileri geliştirildi ve birçok işletme tarafından uygulandı.
Günümüz	Tedarik zinciri yönetimi etkin bir şekilde kontrolü planlanması uygulanması ve kontrolü sağlanmaktadır.

Kaynak: (Cuturela, Monole 2013: 188-198).

Lojistik; 1900'lerde yönetim stratejisinin bir bölümü olarak görülmüştür. Bilhassa zaman ve mekan açısından yararlı olması noktasında, tarımda mahsüllerin dağıtımında lojistikten istifade edilmiştir. 1920'li yıllardan itibaren ABD'de ve Avrupa'da Fordist üretim sistemine (vasıfsız işçilerin bir üretim bandı oluşturduğu, kitle üretimi ve kitle tüketimi üzerine kurulu bir sistem) geçilmesi ile birlikte, hammadde, yarı mamül ve nihai ürünlerin tedariki ve sevkiyatı konuları önem kazanmaya başlamıştır (Tutar vd., 2009: 193).

Lojistik, 1950'li yıllarda bir disiplinen, zaman içerisinde gelişen ekonomik bağlantılar ile “Lojistik Yönetimi” ve “Tedarik Zinciri Yönetimi” kavramları açığa çıkmıştır sonrasında lojistik, siparişin üretim merkezinden tüketim noktasına kadar olan fiziki hareketini gerçekleştiren süreç olarak kavramsallaşmıştır (Koçak 2020:

251). 1980-1990 döneminde taşımacılık üzerine yapılan değişiklikler, bilgisayar teknolojisi ve iletişim alanlarında lojistik kavramının daha da önem kazandığı görülmektedir. Günümüzde ise bu kavrama lojistiğin yedi doğrusu eklenerek doğru ürünün, hizmet veya bilginin, doğru teknolojiyle, doğru koşulda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru müşteriye ve doğru maliyetle bulundurulmasını hedefleyen bir sistem olarak genişlemiştir.

Tablo 2: Lojistik Sektörünün Dönemleri

Dönem	Dönem Adı	Dönem Faaliyetleri
1. Dönem	İlkel Lojistik	İlk lojistik faaliyetlerin başladığı dönemdir. Üretim ön plandadır, depolama ve dağıtım üzerine bir düzenleme bulunmamaktadır.
2. Dönem	Askeri Lojistik	Askeri alanda kullanılan envanter malzemelerinin dağıtımı, nakliyesi ve bakım-onarım dönemini kapsamaktadır.
3. Dönem	Ticaret lojistiği	Ticaret alanında kullanılan lojistiğin tüm fonksiyonlarını kapsayan bir dönemdir. Yeni lojistik faaliyetler oluşmaya başlamıştır. Bu dönem, malzeme yönetimi ve fiziksel dağıtım arasındaki süreci kapsamaktadır.
4. Dönem	Modern lojistik	1.Yönetisel Lojistik a) Tedarik Yönetimi b) Lojistik Yönetimi 2.Operasyonel Lojistik a) Materyal Yönetimi b) Üretim-Operasyon Yönetimi c) Dağıtım Yönetimi

Kaynak: (Çekerol, Lojistik Yönetimi 2013: 6).

Lojistik tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayandırılabilirken lojistik kavramı; ekonomi literatürüne 1960'lı yıllarda görülmeye başlamıştır. İşletmelerin toplam maliyetler içinde taşıma ve dağıtım maliyetlerinin ön plana çıkması ile işletmeler faaliyetlerini minimum maliyetle ve daha üst seviyede gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu noktada işletmeler faaliyetlerinde taşıma, depolama ve dağıtıma ekstra önem vermeye başlamışlardır (Bayraktutan, Özbilgin 2015: 96).

Teknolojideki gelişmeler ve küreselleşme lojistiğin işleyişini etkilemiştir, taşımacılığın; hizmet, sunum, teknik ve yöntemleri değişime uğramıştır. Süreç içerisinde taşımacılıkta hizmet, kapıdan kapıya taşıma şekliyle yaygınlaşmaya

başlamıştır. Taşımacılıkta faaliyetler entegre bir şekilde ve ileri teknoloji uygulamaları kullanılarak uygulanmaya başlamıştır (Rodrigue ve diğ. 2006: 209).

Dünya genelinde lojistik sektörünün, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) daha etkin olarak faaliyetlerini sürdürmesi ve Çin'in 2001 yılında bu örgüte üye olması ile önemi artmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Avrupa Birliği (AB) üyelerinin ortak para birimi kullanmaya başlaması ve birliğin üye sayısının artması ile lojistik sektörünün önemi ve gelişimi hız kazanmıştır (Gümüş 2013: 307).

1990'lı yıllarda değişen pazar şartları ve teknolojiler sebebiyle Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) yazılımının oluşturulması lojistiğin gelişimini hızlandırmıştır. ERP sistemi, lojistik süreçlerin daha iyi planlanması ve süreçler arasında entegrasyon sağlanmasının gerekliliğini öne çıkarmıştır (Bayraktar, Efe 2006: 692).

1.1.3. Lojistik Faaliyetler ve Süreçler

İlk dönemlerde ulaştırma ve depolama faaliyetinden ibaret olan lojistik, küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin akabinde; talep tahmini, stok yönetimi, sipariş alma, malzeme taşıma, ulaştırma, elleçleme, ambalajlama, faaliyetlerini de kapsar hale gelmiştir. Bu süreçlere zaman içerisinde yedek parça ve servis desteği, ürün iade işlemleri, atık ürünlerin elden çıkarılması ve müşteri hizmetleri gibi süreçlerde dâhil edilmiştir (Sürmen, Aygün 2006: 55).

Çoklu taşımacılığın yaygınlaşması, taşımacılık sektöründe hizmet sunum kalitesini yükseltmiştir. Günlük hayatın hemen her alanında internetin hızla yayılması, ulaşım altyapılarının iyileştirilmesi, taşıma türlerinin entegre edilmesi ile oluşturulan alternatif ulaştırma şekillerinin ortaya çıkması, lojistik faaliyetlerin tüm süreçlerinin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamıştır.

Lojistik faaliyetler, geriye dönük lojistik faaliyetler ve ileriye dönük lojistik faaliyetler olarak iki yönlüdür.

Geriye dönük lojistik faaliyetler; işletme ile çok sayıda farklı tedarikçiler arasındaki satın alma faaliyetlerinden oluşmaktadır. Geriye dönük lojistik faaliyetlerde yalnızca bir tedarikçiden satın alma, karma satın alma ve sanal ağ yapısındaki tedarikçilerden satın alma stratejileri bulunmaktadır. İleriye dönük

lojistik faaliyetler ise, işletme ile tüketiciler ve dağıtım kanalları arasında yapılan satış faaliyetlerinden oluşmaktadır. Siparişlerin alınması, faturalandırma, ürünün fiziki sevkiyatı için seçilen stratejiler, dağıtım sürecinde araçların seçimi ve sürecin yönetimi, kredi işlemleri ile ilgili süreçlerin stratejileri yer almaktadır (Ülgen, Mirze 2004: 292).

Lojistiğin ana faaliyetleri kısaca şunlardır;

- **Talep Tahmini:** Lojistikte talep tahmini, işletmelerin tedarik zinciri boyunca belirli şartlar altında ürün, hizmet ve nakliye sürecine yönelik oluşabilecek talebin tahmin edilmesidir. İşletme faaliyetleri müşterilerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir dolayısıyla gelecekte oluşacak olan talebin tahmin edilmesi üretimi etkileyen en önemli etkidir. Bu sebeple üretilmesi gereken ürün üzerinden bir talep tahmini gerçekleştirilmeden üretim planlaması yapılamaz (Bamyacı 2008: 16). Lojistik işletmelerin üretim planlaması yapmak için kendi kapasite talebini tahmin etmesi gerekmektedir. Bunun için ise kendi geçmiş verilerinin ve birden fazla dış değişkenin bir kombinasyonuna dayanan tahmin modeli uygulamasına ihtiyaç vardır. Bu model ile işletmelerin ne kadar güvenlik stokuna ihtiyaç duyduklarını veya sürpriz bir talebi karşılamak için gereken ekstra kapasite seviyesini görmelerini sağlamaktadır. İşletmelerin modelleyebileceği iki tür lojistik talep tahmini bulunmaktadır;
 - Orta ve uzun vadeli tahminler,
 - Kısa vadeli talep tahminleri. İşletmeler açısından orta ve uzun vadeli tahminler stratejiktir (Kovacs, Kot 2016).
- **Envanter Yönetimi:** Envanter lojistik yönetimi, tedarik zinciri yönetiminde ürünlerin, öğelerin, ürün akışı ve depolanmasına dair mühim bilgilerin depolanmasını planlayan ve kontrolünü sağlayan önemli bir süreçtir. Lojistikte envanter yönetimi, tüketicinin ihtiyaçlarını verimli ve etkili bir şekilde karşılamak amacıyla ürünün orijin noktası ile nihai tüketim noktası arasında koordinasyonu sağlamak açısından oldukça önemlidir (Williams, Tokar 2008).

- **Müşteri Hizmetleri:** Lojistik, işletmelerin verimli çalışması açısından önemli bir faktördür. Tedarik zincirinde iyi bir lojistik planı son derece önemlidir. Başarılı bir lojistik planının en önemli figürü ise müşteri hizmetleridir. Müşteri memnuniyeti markaya değer katar ve işletmenin rakipleri arasından öne çıkmasına ve rekabet avantajı yakalamasına yardımcı olmaktadır. Lojistikte verimli bir müşteri hizmeti, iyi bir iletişime, zamanında ve sağlam özenli bir teslimata bağlıdır. Lojistikte verimli bir müşteri hizmeti, lojistik faaliyetlerin en iyi şekilde çalışmasına yardımcı olur. Lojistikte işletmelerin başarısı için müşteri hizmetlerini ve sağlıklı iletişimi en iyi şekilde sağlamak gerekmektedir. Müşteriler ile uzun vadeli sağlam bir ilişki kurmak ve müşteri sadakatini kazanmak için işletmeler ürün ve müşteri odaklı stratejiye yönelmelidirler (Emerson, Grimm 1998: 17).
- **Sipariş İşleme:** Lojistikte sipariş işleme, deposuna teslim edilmek üzere gelen bir siparişi üretmek için alınan siparişlerden gelen veriyi işleyen süreçtir. Bu süreç; bir siparişin alınması, siparişin varlığını doğrulanması, siparişin bir lojistik merkezine ulaştırılması veya ödemenin alınmasının ardından siparişin müşteriye teslimatının yapılması döngüsünden oluşmaktadır. Sipariş işleme sistemi, lojistik sektörünün birden fazla işlevi olan en önemli bölümlerinden biridir. Bu sistemler ile siparişler yönetilmekte ve takip edilmektedir. Takip etme; faturalama, envanter yönetimi, müşteri hizmetleri ve daha fazla özelliği kapsayabilir (Emerson, Grimm 1998: 19).
- **Ulaştırma:** Lojistiğin ana faaliyetlerinden biri olan taşıma; kavramsal olarak müşteri ihtiyaçları doğrultusunda ürün ve hizmetlerin istenilen zamanda ve istenilen yere doğru fiziksel aktarımını ifade etmektedir (Keskin 2009: 79-82). Taşımacılık, tüketici talebi doğrultusunda oluşturulan siparişin ham maddeden nihai ürüne kadar tüm tedarik zinciri süreçleri içerisindeki hareketini, aktarılmasını sağlayan operasyonel süreçtir.
- **Üretim Planlama:** Bir üretim ve lojistik sistemi, ham maddeyi oluşturma noktasından itibaren, ürün elde etme ve bu ürünleri ilgili

pazarlara sunmak amacıyla ortak çalışan birçok kuruluşun bir araya gelerek oluşturduğu entegre bir sistemdir. Sistem içinde yer alan üretim kısmı, tüm üretim prosesinin tasarımını yapar ve aynı zamanda yönetimini sağlar (Karageorgos 2003: 339)

- **Ambalajlama:** Lojistikte; hammadde, yarı mamul ve nihai ürünün depolanırken ve taşınırken korunmasını sağlayan; taşımayı ve depolamayı kolaylaştıran bir elemandır. Ambalajlama uygulanırken birim yükleme, korumalı paketleme ve ambalajlama ve aktarma sistemi gibi etkenlere dikkat edilmelidir (Kıymetli Şen 2014: 86). Ürün çeşidine ve özelliklerine göre doğru ambalajlama şekli belirlenmelidir ki böylece hem üretici depolama ve taşıma noktasında sıkıntı yaşamassın hem de tüketici söz konusu taşınırı bozulmadan, kırılmadan, zarar görmeden teslim alabilsin.

1.1.4. Lojistik Karar Alma

Lojistik Yönetiminde, tedarikçilerden müşterilere tüm tedarik zinciri boyunca faaliyetlerin entegrasyonuna, işbirliğine, koordinasyona ve bilgi paylaşımına büyük önem verilmesini gerektirir. Entegrasyon zorluğuna yanıt verebilmek için modern işletmeler, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte güçlü matematiksel modellere ve çözüm tekniklerine dayalı gelişmiş karar destek sistemlerine başvurumaktadırlar. Bilgisayar tabanlı karar verme araçlarının günümüz iş ortamında önemli bir rol oynamaktadır, bu özellikle hızla büyüyen lojistik yönetimi alanında geçerlidir. Bilgisayar tabanlı bu lojistik sistemler, işletmelerdeki karar alma süreçlerinde önemli bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla, hem endüstride hem de işletmelerde yapılan değişikliklerin açığa çıkardığı sorunlara cevap verme aracı olarak lojistik yönetimin daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Lourenco 2005: 330).

Lojistiğin geçmişine baktığımızda son 20 yıldır lojistik operasyonlar sadece “taşıma” olarak değil aynı zamanda; planlamadan sipariş alımına, stok yönetiminden satın almaya, depolamadan ambalajlamaya veya satış sonrası destek hizmet sağlamadan atık yönetimine kadar birçok süreçlerde önemli bir hizmet sektörü olarak iş dünyasında yer almaktadır. Bu noktada lojistik yönetimi ve lojistik karar alma

süreçleri hızın ön planda olduğu birçok sektörde stratejik öneme sahiptir (Harrison, Van Hoek 2005). Çünkü hızla değişim gösteren şartlara hızlı bir şekilde uyumlanabilen işletmeler rakiplerine karşı avantaj sağlayarak kar elde etmekte ve pazardaki konumunu koruyabilmektedirler. Bu sebepten işletmelerin, değişime hızla uyumlanabilecek stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir.

Stratejik karar verim aşamalarının ve alınan kararların belirli bir mantığa dayanarak yürütülmesi gerekir (Dembski, Timm 2005). Karar alma aşamaları şu basamaklardan oluşmaktadır;

- Hakkında karar alınacak problemin belirlenmesi,
- Problemin çözüm alternatiflerinin belirlenmesi,
- Alternatiflerin irdelenerek değerlendirilmesi,
- Değerlendirilen alternatifler arasından seçim yapma

1.1.5. Lojistik Maliyetler

Lojistik faaliyetleri gerçekleştirirken oluşan maliyetlere lojistik maliyet denir ve bu maliyetler hesaplanırken istatistiki yöntemler, vaka çalışmaları ve anketler kullanılmaktadır (Rantasila, Ojala 2012: 10). Lojistik maliyetler, “lojistik süreçler aracılığıyla gerekli kapasitelerin düzenlenmesi, hazırlanması için periyodik olarak değerlendirilen ve işletme ihtiyacı olan kaynakların kullanılan kısmının mali karşılığı olarak ifade edilmektedir (Siepermann 2003: 879). En basit haliyle işletmede tüm üretim (fire ve atık maliyetleri dâhil), depolama, taşıma maliyetleri toplamını en aza indirme işlemlerine lojistik maliyetler olarak tanımlanmaktadır. Lojistik maliyetler, sadece lojistik faaliyetler esnasından oluşan maliyetleri değil aynı zamanda; tedarik, üretim, pazarlama, satış ve sevkiyatta kısaca işletmenin tüm fonksiyon alanlarında oluşan maliyetleri kapsamaktadır (Seicht 1997: 577).

Lojistik maliyetler; lojistik süreç içerisinde yer alan ve baştan sona tüm aşamalar olan; taşıma, sevkiyat, stok yönetimi, depolama, elleçleme, sipariş işleme, ambalajlama, paketleme, satın alma ve veri yönetimi, insan kaynakları maliyeti gibi faaliyetlerini yerine getirmek üzere katılan fedakarlıklardır (Ceran, Alagöz 2007).

Bir maliyetleri minimize etme yöntemi olan lojistik maliyet yönetiminin hedefi, oluşturulacak bir sistemle ürün akışları da gözetilerek; tüketici tipi, mevcut pazar ve dağıtım şekline göre maliyetlerin belirlenmesi ile gelir analizlerinin

yapılmasıdır. Bu noktada sağlıklı bir lojistik maliyet yönetimi için muhasebe sürecine lojistiğin de katılması gerekmektedir (Özdemir 2007). Tüm bunlara ek olarak günümüzde toplam işletme maliyetleri içerisinde, lojistik maliyetlerin yüzdesi git gide artarken, lojistik maliyetler içerisinde ise en yüksek maliyeti taşıma maliyetleri oluşturmaktadır (Tokay ve diğ. 2011: 228).

Bu noktada taşıma faaliyetlerinin lojistik faaliyetler içindeki önemi de anlaşılmaktadır.

Lojistik süreç içinde yer alan; sevkiyat, depolama, stok yönetimi, elleçleme (yükleme-boşaltma), sipariş işleme, ambalajlama, satın alma, bilgi yönetimi faaliyetleri için sarf edilen bedeller, lojistik maliyetler şeklinde ifade edilmektedir.

Lojistik maliyetleri genel hatları ile tedarik zincirinin her aşamasında açığa çıkan lojistik maliyetler olarak şunlar gösterilebilir (Dumanoglu 2005: 157):

- Giriş lojistiği (kabul) maliyetleri,
- Depolama ve elleçleme (yükleme-boşaltma) maliyetleri
- Çıkış lojistiği (sevkiyat-yollama) üç grupta toplamak mümkündür (Deran 2006: 173).

Lojistik maliyetler daha detaylı bir şekilde ise aşağıda olduğu gibi sınıflandırılmaktadır;

- Taşıma maliyetleri,
- Depolama maliyetleri,
- Stok bulundurma maliyetleri,
- Sipariş işleme ve haberleşme sistemleri maliyetleri,
- Birim miktar- Mamul parti maliyetleri,
- Müşteri hizmetleri maliyetleri,

İşletmelerde lojistik maliyetler, satışlarla ters orantılı şekilde işlem görmektedir, satışlar arttıkça lojistik maliyetlerin satış içindeki maliyet payı azalmaktadır (Hacırüstemoğlu, Şakrak 2002: 96).

Lojistik maliyet, değer yaratma safhasında fonksiyonel oluşuna göre farklı iki türe ayrılmaktadır. Bunlar; (Gümüş 2012: 3).

- Direkt lojistik maliyetler ile endirekt lojistik maliyetler,

- Değişken lojistik maliyetler ile sabit lojistik maliyetlerdir.

1.1.5.1. Direkt Lojistik Maliyetler ile Endirekt Lojistik Maliyetler

Bir maliyetleme işleminde (ürün türü, maliyet yerleri, sipariş, vd.) direkt olarak hesaba katılan (taşıma esnasında oluşan hasar maliyetleri gibi) maliyetler direkt lojistik maliyetlerdir.

Bir tedarik işleminde veya maliyetleme işleminde direkt olarak işleme eklenemeyen, tam tersine birden fazla işlem için ortak olarak açığa çıkan lojistik maliyetlere ise endirekt lojistik maliyetler denilmektedir. Söz konusu bu maliyetler, gerçek ve gerçek olmayan lojistik endirekt maliyetler olarak ayrılmaktadır (Siepermann 2003: 880).

1.1.5.2. Değişken Lojistik Maliyetler ile Sabit Lojistik Maliyetler

Bir maliyetleme işleminde faaliyetin hacmine göre oluşan maliyet etkileme büyüklükleri, bağımlılık içinde faaliyetler arttıkça artan, otomatik olarak etkilenecek değişen maliyetlere değişken lojistik maliyetler denilmektedir.

Sabit lojistik maliyetler ise; maliyet etkileme büyüklüklerinin somut düzeyinden bağımsız olarak oluşan maliyetlerdir (feshi ihbar işlemleri süreleri ve sözleşme işlemleri süreleri gibi) (Siepermann 2003: 880).

Çalışmanın birinci bölümünde lojistik, lojistiğin gelişimi, lojistik süreçler ve maliyetlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Merkezi Asya bölgesi hakkında genel bilgiler, bölgenin tarihsel gelişimi ve bölgede yer alan Türk Cumhuriyetleri hakkında bilgiler sunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.MERKEZİ ASYA BÖLGESİ

2.1. Merkezi Asya Bölgesi Ülkeleri

Orta Asya bölgesi, Orta Doğu, Çin, Güney Asya ve Rusya'nın oluşturduğu bir kavşakta yer almaktadır. “Orta Asya” terimi, eski dönemlerde Çarlık Rusya'nın Asya topraklarında kalan bölgeleri için kullanılmıştır. Sovyet döneminde ise, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın içinde yer aldığı bölge “Merkezi Asya” terimi ile anılmaya başlanmıştır (Cutler 2001).

Orta Asya coğrafi konum olarak batıdan Hazar Gölü'nden başlayıp doğuda Çin'in batısındaki Doğu Türkistan'ın doğusuna kadar uzanmaktadır. Kuzeyde ise Rusya'nın güneyinden başlayıp güneyde İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey kesimlerini kapsayacak şekilde uzanmaktadır. Bu bilgi ile ortaya çıkan tabloda Orta Asya; merkezinde Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın yer aldığı etrafı Güney Rusya, Batı Türkistan, Hazar Gölü, Sincan (Doğu Türkistan), İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili olan dünyanın en geniş ve en stratejik coğrafyasının adıdır (Kara 2006: 104).

2.1.1. Merkezi Asya Bölgesine Genel Bir Bakış

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından Coğrafi olarak dört ayrı bölgede yer alan 15 yeni bağımsız Cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Konumları itibariyle: Doğu Avrupa'da; Rusya Federasyonu, Belarus, Moldova ve Ukrayna yer alır. Estonya, Letonya ve Litvanya'nın yer aldığı bölgeye Baltık Ülkeleri adı verilir. Kafkaslarda bulunan ülkeler; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Orta Asya'da yer alan ülkeler ise Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır (Bulut 2014: 11). Orta Asya bölgesi “Merkezi Asya” ve “İç Asya” gibi isimlerle de anılmaktadır (Kavuncu vd. 1998: 57). Burada yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'la Hazar Gölü'nün batısında yer alan Azerbaycan gibi nüfusun çoğunluğu

Türk topluluklarından oluşan ve Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan genç devletler; bölgede üretilen petrol ve doğalgaza sahiptirler. Ek olarak bu devletler altın ve farklı değerli metaller, buğday, pamuk, pirinç, ipek, kürk, havyar gibi tarım ve küçükbaş hayvancılık ürünlerine de büyük ölçüde sahiptirler. Yeraltı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği ve bu kaynakların nüfuslarına göre çok fazla olması tüm dünyanın dikkatini Merkezi Asya devletlerine çekmektedir. Merkezi Asya bölgesinde yer alan Hazar Gölü'nün, petrol ve doğal gaz yatakları açısından zengin olması ve bölge devletleri tarafından işletilmesi bölgeyi cazibe merkezi ve ekonomik güç haline getirmiştir (Kara 2006: 105). Tüm dünyanın dikkatini Orta Asya'ya çeken etkenler arasında yeraltı zenginliklerinin yanı sıra bölge nüfusunun yüksek olmasıdır. 2,5 milyarı aşan nüfusuyla Çin ve Hindistan bu bölgeye sınır komşusu olduğu için bölge büyük bir pazar olma özelliği taşımaktadır. Bu iki ülkenin kalabalık nüfusu sebebiyle işsizlik çok yüksek bir seviyededir, bu sebeple ucuz işçi çalıştırmaları ve dünya pazarlarında ucuz ürünlerle yer alması sonucunda haksız rekabet oluşmaktadır. Bu durum artık gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin ticaretini tehdit eder seviyeye gelmiştir (Özdağ 2001).

Merkezi Asya Bölgesi ekonomileri SSCB dağılmadan önceki dönemde 70 yıla yakın bir süre merkezi planlama ekonomisi ile yönetilmiştir. Bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra ise her ülke kendilerine göre belirledikleri yeni bir ekonomik sisteme geçerek siyasetini ve dış ticaretini bu yeni düzenin kurallarına göre şekillendirmişlerdir.

2.1.1.1. Bölgenin Tarihsel Gelişimi

Orta Asya bölgesi tarih boyunca Türkler başta olmak üzere birçok topluluğun ve dini inancın ortaya çıkış noktasıdır. Bölge eski ticaret yollarının rotası üzerinde yer aldığı için, çok eski zamanlardan beri hem bölgede hem de bölgeler arasında ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Pek çok etnik gruba ev sahipliği yapması; birçok din ve kültürün yayılması noktasında oldukça etkili topraklardır.

19. yüzyılda Türkistan olarak da anılan Orta Asya bölgesinde yer alan hanlıklarının uzun yıllar süren iktidar mücadeleleri bölgeyi iyice zayıflatmıştır. Bu durum, Avrupa'ya açılmadığı için Asya'ya yayılmak isteyen Rusya Çarlığı'nın bölgeyi işgal etmesi için bir fırsat olmuştur. Türkistan'ın zayıflatılması ve Rus

Çarlığı tarafından işgal edilmesi sürecinde İran'ın da büyük bir etkisi olmuştur. İran, Türkistan hanlıkları ile askeri mücadeleye girmenin yanı sıra Türkistan'ın kullandığı ticaret yollarını kapatarak ekonomilerini zayıflatmıştır. Ayrıca İran, Türkistan hanlıklarını işgale gelen Rusya Çarlığı'na lojistik destek de sağlamıştır. Rusya işgal sonrası Türkistan topraklarında izlediği askeri ve idari politikalar ile yerini sağlamlaştırmıştır. Bölgede önceden veraset sistemi ile lider seçilirken, Rusya kendilerine bağlı kişileri yönetime getirmiş ve bölgenin verimli arazilerine de kendi Rus vatandaşlarını yerleştirmiştir (Yüce 2022: 17). Böylece kendine bağlı bir yerel yönetim oluşturan Rusya Çarlığı; oluşturduğu bu yeni yapıyı da zaman içerisinde tamamen Moskova eksenli ve Rus menfaatine çalışan bir yapıya dönüştürmüştür. Özet olarak Türkistan'ın, 16. yy. Safeviler Devleti ve 17. yy.'ın ilk yarısından sonra Rusya Çarlığı tarafından Batı ile ve özellikle de Osmanlı Devleti ile olan her türlü ilişkisinin engellenmesini sağladılar. Sonrasında bir asırdan fazla sürecek olan Rus işgalinde kalan Türkistan tamamen farklı bir yapıya evrilmiştir (Yoska 2011: 401).

Çarlık Rusya'da farklı milletlerin bir araya gelerek Rus milliyetçiliğinin ortadan kaldırılması fikriyle hareket eden Bolşevik ihtilali ile 1917'de Çarlık Rusya yıkılmıştır. Resmi kuruluş tarihi olarak ise 30 Aralık 1922 kabul edilen Sovyetler Birliği'nin kurulması ile başlayan süreç Türkistan için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 19. yy.'dan itibaren Rusya Çarlığı'nın hakimiyetinde olan Türkistan, çarlığın dağılmasıyla Sovyet rejiminin hakimiyeti altına girmiştir. Bolşevikler, milli politikalarını "Sovyet halkını oluşturmak" üzere oluşturmuşlardır. Sovyetler Birliği başlangıçta çok uluslu, dil ve din açısından hoşgörülü, farklılıklara karşı saygılı bir profil sergilemiş olsa da gerçek niyeti çok geçmeden açığa çıkmıştır. Bolşevikler, gelebilecek tepkilere karşı gerekli tedbirleri aldıktan sonra ilerleyen dönemler için vadettiği hoşgörüyü bir kenara bırakarak, toplumdaki ulus, dil, din ve kültür farklılıklarını ortadan kaldıracak tek tip Sovyet insanı (dili Rusça, dini ateizm, milleti Sovyet) modelini gerçekleştireceğini duyurmuştur. Buradaki amaç ise SSCB'yi oluşturan halkların kendi ulusal kimliğinden vazgeçip Sovyet üst kimliği altında birleşerek Sovyet halkını oluşturmalarını sağlamaktır (Yüce 2012: 10).

Sovyetler Birliği yönetimi hedeflenen Sovyet toplumunu oluşturmaya engel olacak ve milliyetçi hareketlere sebep olacak tüm riskleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu sebeple Türklerin anayurdu olan ve milli içeriği bulunan Türkistan

bölgesinin adını ortadan kaldırmak istemiştir. “Türklerin diyarı” anlamına gelen Türkistan ifadesini yok ederek bölge kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1918’de tüm Türkistan halkları, Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirilmiştir. Başlangıçta gelecek olan tepkilerden çekinilerek korunan “Türkistan” ifadesini az bir zaman sonra kaldırılmıştır. Bir süre sonra Türkistan’ı cumhuriyetlere bölme düşüncesi Lenin’in milletler politikası kapsamında hayata geçirilmiştir ve 1925 yılında Türkistan beş etnik cumhuriyete bölünmüştür (Yüce 2022: 10). Bu cumhuriyetler; Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan Sovyet Özerk Cumhuriyetleridir. Bu yeni oluşan özerk cumhuriyetler; 1929-1936 döneminde tam Sovyet Cumhuriyeti statüsüne getirilmiştir. Tehdit olarak gördükleri ve özerklik tanıdıkları Türk topluluklarına birer komünist parti kurmalarına izin vermiştir fakat daha sonra bu partileri yine Sovyetler Birliği Komünist Partisine bağlamıştır (Saray 1993: 77). Türkistan kavramından rahatsız olan ve bu kavramı unutturmak için, SSCB rejimi bölgeyi coğrafi anlamda böldükten sonra “Repressiya” adı verilen Türkistan aydınlarının katliamı ile fikri anlamda da halka etki ederek bölgede hakimiyet kurmaya devam etmiştir (Yüce 2021: 10).

Sovyetler Birliği, diğer ülkelere benzemeyen bir ülkeydi. Yaklaşık olarak Avrupa ile Asya’nın birleştiği bir kıta konumundaydı, bu kendine has özelliği ile diğer ülkelerden ayrılmıştır. Sovyetler Birliği üniter bir yapıda değildir, içinde çok fazla millet ve milliyet bulunmaktadır. Bu nedenle yayıldığı coğrafya üzerinde yüzden fazla dil konuşulmaktaydı. Ülkede; kültür, ırklar, tarih, gelenekler ve inançlar birbirinden farklıydı bu yüzden Sovyet halkları karışık ve düzensizdi. Bölgede çok farklı coğrafyadan ve kültürden toplumlar istemeyerek yan yana yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Öyle ki, o dönem Avrupa sınırında bulunan Baltık ülkeleri ile neredeyse hiçbir ortak yönü bulunmayan Çin sınırları içinde yer alan Uygur Türkleri, aynı siyasi oluşumun üyeleri idi (D'encausse 1984: 6).

SSCB oluşturan milletlerin bu kadar birbirinden her anlamda kopuk olması ülkeyi çok olumsuz etkilemiştir. Çok ulusluluk beraberinde getirdiği düzensizlik ve karmaşa sonucu dönemin Cumhurbaşkanı Mikhail Gorbaçov 25 Aralık 1991’de SSCB cumhurbaşkanlığı görevinin son bulduğunu ilan ederek Kremlin üzerindeki Sovyet bayrağını indirmiştir ve böylece SSCB’nin süreci son bulmuştur. Aynı gün

Rusya'nın bayrağı Kremlin'e dikilerek Rusya Federasyonu'nun süreci başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birliğe bağlı cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ederek her biri kendi ekonomik ve siyasi sürecini yaşamaya başlamışlardır.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce dünya genelinde Soğuk Savaş'ın da etkisiyle iki toplumsal yapı hâkim olmuştur. Biri; özel mülkiyet, girişim ve tercih hürriyeti, din ve inanç özgürlüğü gibi öğeleri barındıran kapitalizmdir. Diğeri ise toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliklerinin giderilmesi için toprak ve sermaye gibi üretim faktörleri mülkiyetlerinin devletin elinde olması, planlanması ve gerçekleştirmesini savunan Merkezî Planlama Ekonomisi veya Sosyalist Sistem'dir (Dinler 2013: 20, 21). Sosyalist yapının dağılmasının ardından ekonomik krizler baş göstermiştir. Krizler ile karşı karşıya kalan bu genç bağımsız cumhuriyetler, bir yandan krizi atlattmak için çare ararken aynı zamanda Batı dünyasına bir özentisi oluşmuştur. Ekonomik reformlar yapılmış, özelleştirme yasaları yürürlüğe konmuş ve piyasa ekonomisine geçiş süreci başlatılarak gerekli plan ve programların hazırlanmıştır (Bulut 2014).

Merkezi Asya bölgesi; tarih boyunca ilk Türk topluluklarından günümüzdeki Türk Cumhuriyetlerine kadar her zaman Türklere yurtluk yapmıştır. 19. yy. hanlıklarından Türkistan'a ve oradan bağımsız Türk Cumhuriyetlerine kadar olan süreçte Türklerin hikâyeleri kısaca; bölgede yaşanan ve yukarıda ana hatları ile bahsi geçen konular etrafında şekillenmiştir. Bağımsızlık sonrası yeni bir sürece başlayan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili coğrafi, sosyal, siyasi ve ekonomik bilgiler çalışmanın sonraki bölümlerinde sunulmaktadır.

2.1.2.2. Bölgenin Coğrafi ve Jeostratejik Önemi

Orta Asya bölgesinin jeopolitik önemini vurgulayan temel özelliği bu toprakların bir transit bölge olmasıdır. Eski İpek yolu zamanlarında etnik değerler maddi değerlerle birlikte Batı'ya İpek yolu ile ulaştırılıyordu. Orta Asya geçmişine bakıldığında; bölgede bulunan cumhuriyetlerin en parlak dönemleri, bütün Avrasya kıtasının doğusu ile batısını birbirine bağlayan Tarihi İpek Yolu'nun aktif olduğu dönemlere denk geldiği görülmektedir.

Merkezi Asya ülkeleri, önemli bir jeostratejik konuma, zengin ve geniş doğal kaynaklara, büyük enerji potansiyeline ve dinamik bir nüfusa sahiptir (Kulnazarova 2010: 29). Avrupa ve Asya'nın tam ortasında bulunarak stratejik konuma ve büyük yer altı kaynaklarına, önemli ölçüde petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Orta Asya ülkeleri bu özellikleri ile dış ülkelerin her geçen gün daha da dikkatini çekmektedir (Harunoğulları 2016).

Bir ülkenin deniz veya okyanusa kıyısı yoksa dış dünya ile olan ilişkileri sınır komşuları ile olan ilişkilerine bağlıdır. Bu konum özelliğine sahip ülkeler jeopolitikte “closed country” yani kilitli ülke olarak tanımlanmaktadır. Kilitli ülkeler özellikle dış ticaret ve birçok yönden yetersiz ve dezavantajlı konumdadır. Merkezi Asya'daki Türk devletlerinin konum itibarı ile içinde bulundukları vaziyette tam olarak budur. İklim, su kaynakları, yüzey şekillerinin dezavantajı gibi etkenler sebebiyle temel ihtiyaçlarının tamamını kendi topraklarından karşılamaları zordur. Ayrıca zengin doğal kaynaklardan istifade edebilmeleri ve işleyebilmelerinin yanı sıra dış pazarlara ulaştırabilmeleri yine komşuları ile olan iyi ilişkilere bağlıdır. Çünkü Merkezi Asya ülkeleri doğal kaynaklar açısından dünyanın en önemli rezervlerine sahiptir ve bu yer altı kaynaklarını çıkartarak, rezervleri işlemek dünya pazarlarına girmek noktasında dışa bağımlıdır. Kilitli ülke konumunda bulunmak Merkezi Asya ülkelerini, sahip olduğu rezervleri çıkarma, işleme ve dış pazarlara sunma noktasında yetersiz kılmaktadır (Akengin 2017: 7). Bilhassa Özbekistan'ın jeopolitikte “double closed country” yani çifte kilitli ülke durumu bulunmaktadır. Özbekistan'ın açık denizlere ulaşabilmesi için sınır komşusu olan iki ülkenin kara ve hava sınırlarından geçmesi gerekmektedir. Yani Rusya Federasyonu ve Çin gibi Dünyanın en güçlü ordusuna sahip ülkeleri ya da Tacikistan ve Afganistan gibi Dünyanın en zor aşılabilen dağlık alanları üzerinde bulunan ülkeleri aşmaları gerekmektedir (Timor 2002: 120).

Merkezi Asya bölgesi ülkelerinin hem yer altı zenginliklerinden istifade etme, hem dış pazarlara açılma noktasında jeopolitik konumu engel teşkil etmektedir yanı sıra coğrafik özellikleri yönüyle lojistik ağ oluşturma noktasında da kısıtlayıcı etkiler bulunmaktadır.

2.1.1.3. Bölgenin Sosyo-Kültürel Yapısı

Orta Asya ülkelerinin toplam yüzölçümleri 4 milyon km² ve bölge toplam 70 milyondan fazla bir nüfusu barındırmaktadır (Dünya Bankası 2023). Orta Asya bölgesi; çok fazla etnik grubun bir arada yaşadığı ve bunun sonucu olarak farklı inançların yaşandığı kozmopolit bir bölgedir. İslamiyet, Budizm, Hinduizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin kesişme noktasıdır ayrıca Türk, Fars, Çin, Slav ve Hint medeniyetleri gibi büyük medeniyetleri bünyesinde barındıran bir bölge konumundadır (Kara 2006: 105).

Merkezi Asya ülkelerinin toplumsal yapılarına bakıldığında; Kazakistan hariç nüfusun yaklaşık % 80-90'ını Müslüman toplulukların oluşturması dini yönden homojen bir tablo ortaya koysa da, bölge etnik açıdan oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Etnik köken farklılıkları ülkelerdeki istikrar açısından olumsuz bir durumdur. Merkezi Asya ülkelerindeki bu etnik çeşitlilik; kültürel zenginlikten ziyade ulusal kimliği ortaya koyma sürecine zarar vermiştir ve bölgedeki istikrarsızlığında temelini oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetlerinde nüfus dağılımı; **Azerbaycan'ın** %95'i Azeri Türkleri ve %5'i ise diğer; **Kazakistan'ın** %39'u Kazak, %38' Ruslardan; **Özbekistan'ın** %71'i Özbek, %8'i Rus ve %5'i Tacik; **Türkmenistan'ın** %71'i Türkmen, %9'u Özbek, %9'u Rus; **Kırgızistan'ın** %52'si Kırgız, %22'si Rus, %13'ü Özbek; **Tacikistan'ın** %62'si Tacik, %24'ü Özbek, %7'si Rus şeklinde oluşmuştur (Odabaş 2012: 69).

Bölgenin eğitim durumu bakıldığında; uzunca bir süre SSCB'nin ideolojik eğitim sistemine maruz kalarak eğitim hayatına devam eden Türkler, bağımsızlık sonrası süreçte de bu durumdan etkilenmiştir. Sovyet eğitim sistemi, Türklerle; topraklarının Rusya'ya bağlanmasının işgal ve emperyalist baskılarla değil, kendi istek ve kararları ile gerçekleştiğini kanıksatmaya çalışmıştır. Başka bir bakış açısıyla SSCB eğitim sistemi, Rus olmayan halklar arasında iktidarın meşruluğunu sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Türk halklarının; dinini, dilini ve millî kültürünü asimile etmek için kullanılan Sovyet eğitim sistemi, amacına ulaşmak için farklı yöntemler uygulamıştır (Karabulut 2009: 68). Dönemin başkanı Lenin'in yerel dillerde eğitim politikası çok ılımlı bir karar gibi yansıtılmış fakat Türk halkları açısından hiç de öyle sonuçlanmamıştır. Lenin Orta Asya'yı dil odaklı cumhuriyetlere ayırarak yerel

milliyetçiliğin yükselmesini imkân verirken, Türk halklarının dil birliğine dayalı bütünlüğünü parçalamıştır. Böylece bölgede hakimiyet kurmak daha kolay sağlanabilir hale gelmiştir. Kafkasya ve Orta Asya’da açılan Rus okulları, Türk halkları tarafından çocuklarının geleceğine katkı sağlaması düşüncesiyle çok ilgi görmüştür. Bu nedenle, yerel dillere olan bağ git gide azalırken Rusça ön plana çıkmıştır. Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi ile tüm Türkler alfabe birliği oluşturmuşlardır ve dil birliğinin de önü açılmıştır. Bu durumun bir tehdit olarak gören Sovyet Rusya, bu yeni alfabeyi ortadan kaldırıp, Kiril alfabesini kabul ettirmeye çalışmıştır. Sovyet Rusya; kendi vatandaşlığı altında olan Türklerin ortak Latin alfabesine geçişi için çalışan ve bu fikri destekleyen bilim adamı ve araştırmacıları da sürgün ve idam ederek ortadan kaldırmıştır. Böylece alfabe ve dil birliğinin önü kesilmiştir (Arslan 2009: 40).

Türk Cumhuriyetleri bağımsız olduktan sonra başta Azerbaycan ve Özbekistan olmak üzere Latin alfabesine geçmişlerdir. Kazakistan 2017 yılında devlet başkanının dil üzerinde yapılan çalışmaları ile aşamalı olarak 2025’e kadar Latin alfabesine geçmeyi planlamıştır. Kırgızistan ve Tacikistan Kiril alfabesini kullanmaya devam etmektedir.

2.1.2. Merkezi Asya Bölgesinde Bulunan Ülkeler

Orta Asya, Merkezi Asya ve İç Asya gibi isimlerle bilinen ve daha eski dönemlerde Türkistan olarak adlandırılan bölgeyi oluşturan ve aynı zamanda çalışmanın da evrenini oluşturan ülkeler hakkında alt başlıklar şeklinde bilgi verilmektedir.

2.1.2.1. Kazakistan

Kazakistan’ın başlıca sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023):

- Resmi Adı: Kazakistan Cumhuriyeti,
- Yönetim Biçimi: Başkanlık Tipi Cumhuriyet,
- Resmi Dili: Kazakça,
- Başkenti: Astana,
- Yüzölçümü: 2.724.900 km²,
- Nüfusu: 20 milyon,

- Dini Yapı: Müslüman %70,2, Ortodoks %26,2,
- Para Birimi: Tenge.

Orta Asya ülkelerinin arasında yüzölçümü en büyük ülke Kazakistan'dır. Bölgede nüfus bakımından en kalabalık ülke ise Özbekistan'dır (Syzdykova 2018: 89). 2023 yılı itibari ile 36 milyon kişi nüfusa ulaşarak dünyada 40. sıraya yükselmiştir ve önümüzdeki yıllarda daha da artarak 2028 yılında Özbekistan nüfusunun 40 milyon kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir (TCTB 2023). Kazakistan, yüzölçümü olarak Batı Avrupa'dan daha büyük olmasına rağmen nüfusu yaklaşık 18 milyondur ve nüfus yoğunluğu düşük bir ülkedir. Ülkenin geniş yeraltı kaynakları ve büyük işlenmemiş petrol rezervleri vardır. Bünyesinde barındırdığı doğal kaynaklar ile kendi kendine yetebilecek potansiyeli bulunan ülke, kumanda ekonomisinden piyasa ekonomisine adaptasyon için büyük reformlar yapmaktadır (Timurtaş 2021: 52). Kazakistan, eski SSCB içinde yer alan tarıma elverişli toprakların beşte birine sahiptir. Bu özelliği ile büyük ve önemli bir tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısıdır. Ülke, çeşitli zengin maden yataklarına sahiptir ve maden sektöründe yüksek hacimli maden çıkarma ve işleme kapasitesine sahiptir. Kazakistan, eski SSCB'nin krom rezervlerinin %90'ına, bakır, kurşun, tungsten ve çinko rezervlerinin yarısına Orta Asya Bölgesinde çıkarılan kömürün %20'sine de sahiptir (Sınav 2006: 44).

Kazakistan nihai tüketim mallarının %50'sine yakını ithal ederken, hammadde ve ara mal ihtiyacının ise %75'ini ithal etmektedir. Kazakistan'da yer alan ülkenin siyasi ve ekonomik değerini yükselten iki önemli tesis bulunmaktadır, Bunlar; Baikonur Uzay Merkezi ve Semipalatinsk Nükleer Silah Test Merkezi'dir (Sınav 2006: 41). SSCB'nin 1991'deki dağılışının ardından Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, ülkenin aynı zamanda ekonomik ve politik olarak dönüşümünün başlangıç noktası olmuştur. SSCB'nin dağılmasının akabinde açığa çıkan siyasi ve ekonomik kaos ile bağımsızlığını ilan eden devletlerin kendi yolunu çizmesine sıra geldiğinde Kazakistan dış politikada, iki önemli unsuru kullanmaya yönelmiştir. Bu unsurlardan birincisi, uluslararası ilişkilerde son derece önem arz eden "Stratejik Doğal Kaynaklar" ve diğeri ise, bilhassa ABD ve Batı dünyası tarafından büyük önem verilen "Nükleer Güç" tür (Andican 1996: 366). Kazakistan,

dış devletlerle ekonomi üzerine birtakım anlaşmalar imzalayarak ülkede yapılacak yatırımlar adına bir çok ticari imkan yakalamıştır. Bu sebepten ülkeye yabancı sermayeyi çekmek için “Serbest Ekonomik Bölgeler” geliştirilmiştir. Aynı zamanda 1991’de bu faaliyetleri destekleyen Yabancı Sermaye Kanunu’nu çıkarılmıştır. Yapılan reformlardan sonra 1992 ile birlikte ekonomide istikrarlı bir döneme geçiş yapılmıştır (Sınav 2006: 44). Kazakistan’da bağımsızlığın ardından yatırımlar hızla düşmüştür ve sonrasında tekrar yükselmiştir. Süreç içerisinde yatırımlarda dalgalanmalar yaşansa da tekrar 1990’lardaki seviyeyi yakalaması ortalama 15 yılı bulmuştur (Timurtaş 2021: 53).

2.1.2.2. Özbekistan

Özbekistan’ın başlıca sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023):

- Resmi Adı: Özbekistan Cumhuriyeti,
- Yönetim Biçimi: Cumhuriyet,
- Resmi Dili: Özbekçe (Resmi dil), Rusça,
- Başkenti: Taşkent,
- Yüzölçümü: 447.400 km²,
- Nüfus: 36 milyon,
- Dini Yapı: Müslüman %88, Ortodoks %9, Diğer %3,
- Para Birimi: Som

Orta Asya’nın en kalabalık ülkesi olma özelliğini taşıyan Özbekistan, eski İpek Yolu üzerinde bulunan merkezlerden Semerkant ve Buhara’yı topraklarında bulundurmaktadır. Orta Asya ülkeleri ve Afganistan ile komşu olan Özbekistan, Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki koridor üzerinde yer almaktadır. Ülke; 12 bölgeden ve Özbekistan’a bağlı olan özerk Karakalpakistan Cumhuriyeti’nden oluşmaktadır. Başkent olan Taşkent ise bağımsız il konumundadır. Nüfus yoğunluğu bakımından; Semerkant, Kaşkaderya, Fergana, Andican ve Taşkent önde gelen yerlerdir. Ekonomiye sağladıkları katkı açısından ise; Taşkent, Semerkant, Fergana, Navoi, ve Andican şehirleri öne çıkmaktadır (TCTB 2023: 4).

Ülkede yapılan imalat sanayi üretimini ağırlıklı olarak, orta-düşük ve düşük teknoloji ürünler oluşturmaktadır. Özbekistan’ın hizmet sektöründe son 5 yıllık

dönemi incelendiğinde; sektörün %75,9 oranında büyüme kaydettiği görülmektedir. Hizmetler sektörü alt sektörel kırılımlarına bakıldığında ise 2022 yılında ticari hizmetlerin; finansal hizmetlerin ve lojistik hizmetlerin hacimleri açısından öne çıktığı görülmektedir. Bu üç sektör, toplam hizmetler sektörü hacminin yaklaşık olarak %70'ini oluşturmaktadır (TCTB 2022: 6).

Özbekistan'da çok fazla maden çeşidi bulunmaktadır bunlardan altın, bakır, gümüş, kurşun, çinko, uranyum, volfram, doğal gaz öne çıkmaktadır. Bu yeraltı zenginliklerinden en önemlisi altın yataklarıdır. Özbekistan altın madenleri bakımından dünyada dördüncü, altın işlenmesi, üretilmesi bakımından ise BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri içinde ikinci, dünyada dokuzuncu sırada bulunmaktadır ve ülkede altından sonra önemli ikinci doğal kaynak bakırdır (TCTB 2023: 6).

2.1.2.3. Türkmenistan

Türkmenistan'ın başlıca sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023):

- Resmi Adı: Türkmenistan Cumhuriyeti,
- Yönetim Biçimi: Cumhuriyet,
- Resmi Dili: Türkmence (Resmi dil), Rusça, Özbekçe,
- Başkenti: Aşkabat,
- Yüzölçümü: 488.100 km²,
- Nüfusu: 6,3 milyon,
- Dini Yapı: Müslüman %89, Ortodoks %9, Diğer %2,
- Para Birimi: Manat.

Türkmenistan Sovyetler Birliği'nden 27 Ekim 1991'de ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Orta Asya'nın batı bölümünde bulunan ülkenin; kuzeyde Kazakistan, doğuda ve kuzeydoğuda Özbekistan ile, güneyde İran, güneydoğuda ise Afganistan devleti ile sınırı bulunmaktadır. Başkenti Aşkabat olan ülkenin para birimi Manat'tır ve resmi dili Türkmencedir. Türkmenistan Başkanlık sistemi ile yönetilen bağımsız bir ülkedir (Babayeva 2019: 87). Türkmenistan konumu itibarıyla diğer Orta Asya devletlerinden ayrılan bir durumu vardır. Türkmenistan'ın İran ile sınırı bulunmaktadır ve Orta Asya'nın jeopolitik olarak batıya açılan kapısı

konumundadır. Bu konum, Türkmenistan'ı; Türkiye, Pakistan, İran ve Fars Körfezine bağlamaktadır. Ülkenin Hazar Denizi'ne 1495 km'lik uzun bir kıyı şeridinin olması, Hazar Denizi'ndeki yer altı ve gıda kaynaklarından istifade etmesine olanak sağlamıştır. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Türkmenistan, Çin'in İpek Yolu'nu tekrar canlandırma projesinde kendisine yer bulmuştur. Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, 12 Aralık 1995 tarihinden itibaren, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından "Tarafsız Ülke" olarak tanınmıştır (Sümer 2012: 75). Türkmenistan, bağımsızlık esnasında, pamuk ve enerjiye dayalı bir ekonomiye sahipti ve Sovyet Cumhuriyetinin en fakir ve en küçük ülkesi durumundaydı. 1954 yılında Karakum kanalının faaliyete geçmesi ile birlikte verimli ve ekili alanların hızla 1,3 milyon hektar büyüklüğüne ulaşmasını sağlamıştır. Bu alanların çok büyük bir kısmı pamuk üretimi için kullanılmıştır. 1980'li yıllarda ekonomide, doğal gazın üstünlük kurmaya başlaması ile tarımın etkisi azalmıştır. Türkmenistan, dünyanın dördüncü büyük gaz rezervlerine sahiptir ve petrol üreten bir ülkedir (Timurtaş 2021: 79). Türkmenistan'ın dış ticaretteki amacı, ülkenin ihracat pazarlarını çeşitlendirerek büyümesini sağlamaktır. Ayrıca ülke içinde ihraç edilen hammaddelerin elde edilmesi aşamasında katma değeri oluşturmak ve arttırmaktır. Türkmenistan, 2000'li yıllarda bölgenin dış ticarete en yüksek büyüme oranını kaydetmiştir. Son on yıl boyunca ihracatı üçe katlanmıştır ve ithalat dört katına çıkmıştır (Mogilevskiy 2012: 24).

2.1.2.4. Kırgızistan

Kırgızistan'ın başlıca sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023):

- Resmi Adı: Kırgız Cumhuriyeti,
- Yönetim Şekli: Parlamenter Cumhuriyet,
- Nüfusu: 6,93 milyon,
- Dili: Kırgızca (resmi dil), Özbekçe, Rusça,
- Yüzölçümü: 199.951 km²,
- Başkenti: Bişkek,
- Para Birimi: Kırgızistan Somu

Orta Asya'nın kuzeydoğusunda yer alan Kırgızistan'ın yüzölçümü, 199 951 km²'dir. Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin, batısında Özbekistan,

güneybatısında Tacikistan ile sınır komşusudur ve Kırgızistan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 3.878 km'dir. Topraklarının %4,4'ü su olan Kırgızistan'da irili ufaklı 40 000'e yakın dere, akarsu ve göl bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Kırgızistan'ın en büyük gölü olan Issık Gölü'dür. 6.236 km² büyüklüğe sahip olan göl, aynı zamanda dünyanın da en büyük ikinci krater gölü olma özelliğine sahiptir. Yüzölçümünün, %5,3'ünü ormanlık alan, %54,1'ini tarımsal alan, %36,2'si ise yerleşim alanıdır. Oldukça küçük bir ülke olan Kırgızistan kuzeyden güneye 454 km ve doğudan batıya 925 km'dir (TCTB 2024: 4).

Kırgızistan, 1924'te Sovyetler Birliği bünyesinde ilk özerk bölge olarak ortaya çıkmıştır. 1936'da Sovyetler Birliği altındaki Cumhuriyetlerden biri haline gelmiştir. 31 Ağustos 1991 tarihinde ise Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir (DEİK 2012). Kırgızistan'ın coğrafi konumu gereği herhangi bir denize çıkışı bulunmamaktadır. Sınırları içerisinde yer alan dağlar ise ülkeyi dış dünyadan izole ederek jeoekonomik bakımdan zayıflatmaktadır. Özellikle, sınırlarda yer alan Kırgızistan dağları askeri güçlerce yeterince korunamadığından dolayı kaçak insan ve mal transitine karşı zayıftır. Ayrıca illegal oluşumların saklanması ve silah dağıtımına müsait bir zemin sağlamaktadır. Kırgızistan, hızlı bir ekonomik büyüme gösteren Çin ile uzun bir sınırı bulunmaktadır. Bu konum Kırgızistan için jeopolitik ve jeoekonomik açıdan oldukça önemlidir çünkü Çin ile olan bu komşuluk tüm Orta Asya bölgesi ülkeleri için oldukça kıymetli olan uluslararası ticaretin geliştirilmesi için büyük bir avantajdır (Abdyldaeva 2019: 29).

Ülkenin, dış politikasının ve uluslararası ticaretinin gelişmesine katkı sağlaması için tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması son derece önemlidir. Kırgızistan'ın ulaşım altyapı sistemleri iyileştirilerek demiryolu ve havayolu ulaşımına entegre edilmesi için gerekli altyapı yatırımları hayata geçirilmelidir. Ayrıca Türkiye ile ilişkileri noktasında değerlendirecek olursak; Kırgızistan ve Türkiye arasında ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, ulaşım maliyetlerin düşürülmesi gibi çalışmalar her iki halkın birbirini daha iyi tanınmasına imkân sağlayacaktır (Chotaev 2015: 54).

Küçük yüzölçümü, zayıf ekonomisi ve coğrafi özellikleri açısından dezavantajlı olan Kırgızistan için güçlü ekonomilere komşu olmak bir avantaj olarak

görülmelidir. Çin, Kazakistan, Rusya gibi güçlü sınır komşuları ile ılımlı ve stratejik ilişkiler geliştirerek gerek ticarete gerekse taşımacılıkta önemli atılımlar yapabilir. Günümüzde bunun en güzel örnekleri; Kırgızistan gibi bölgenin zayıf halkası konumundaki ülkelerin, bölgedeki güçlü ülkeler ile coğrafyaya dayalı entegrasyon birliklerine dâhil olarak sağlanmaktadır.

2.1.2.5. Azerbaycan

Azerbaycan'ın sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023: 1)

- Resmi Adı: Azerbaycan Cumhuriyeti
- Yönetim Şekli: Cumhuriyet
- Nüfusu: 10,28 milyon
- Dili: Azeri Türkçesi
- Dini: İslam
- Başkenti: Bakü
- Yüzölçümü: 86.600 km²
- Para Birimi: Manat

Azerbaycan'ın etnik yapısına bakıldığında oldukça çok çeşitlilik göstermektedir; Azerbaycan Türkü: %90,6 oranında bulunurken geriye kalan yaklaşık % 10'luk kısmını; Lezgi %2,2, Rus: %1,8, Ermeni: %1,5, Talış: %1,0, Avar: %0,6, Ahıska Türkü: %0,5, Tatar: %0,4, Ukraynalı: %0,4, Sahur: %0,2, Gürcü: %0,2, Kürt: %0,2, Tat: %0,13; Yahudi: %0,1, Udin: %0,05, ve Diğer: %0,12 oluşturmaktadır Azerbaycan 10,28 milyon kişi nüfusa sahiptir. Nüfusun %54,1'i şehirlerde yaşarken, %45,9'u ise köylerde ikamet etmektedir (TCDB 2024: 1).

Azerbaycan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 12 Kasım 1995 tarihinde halk tarafından %91,9 oy oranı ile kabul edilen yeni Anayasa ile yönetilmektedir. Anayasa; ülkenin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu belirtmektedir. Başkanlık sisteminin hakim olduğu Azerbaycan'da cumhurbaşkanı seçimi beş yılda bir tekrarlanmaktadır.

Kafkasların geçiş noktası üzerinde, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında bulunmaktadır ve ülkenin tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde yer almaktadır. Sınır komşularını, kuzeyde Gürcistan ile Rusya Federasyonu, güneyde

İran, batıda Ermenistan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda ise Hazar Denizi oluşturmaktadır. Azerbaycan diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine nispeten büyük topraklara sahiptir ve bu toprakların %55'ini tarım alanları, %2,5'ini yerleşim alanları kaplarken %12'si ise ormanlık alandır. Azerbaycan'ın çok çeşitli bir coğrafi yapısı bulunmaktadır. Ülkede, deniz seviyesi altında düzlükler, 4 000 metre yüksekliğinde dağlar, çöller ve subtropik alanlarla yer almaktadır. Azerbaycan ekonomisinin temelini petrol ve gaz üretimi ile rafine edilmesi oluşturmaktadır ve 7 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Azerbaycan ürettiği petrolün ihracatını üç farklı boru hattı ile aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Üretimin %80'lik kısmını Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile ihraç ederken bunun dışında karayolu ve demiryolu gibi ulaşım ağları da kullanılmaktadır (TCTB 2023: 6).

Azerbaycan gibi petrol, doğalgaz ihracatı ile dünyaya açılan ülkelerin boru hattı taşımacılığının altyapısının gelişmiş olması ülke açısından kritik öneme sahiptir. Bu noktada gerekli yatırım ile gerek limanlara gerekse karayolu ile Avrupa'ya açılmasına destek olacak bölgesel entegrasyon birlikleri geliştirilmelidir. Azerbaycan'ın bölgedeki Türk Cumhuriyetleri içerisinde en gelişmiş ekonomilerden birine sahip olmasının etkisiyle ulaştırma altyapısı ve ağı diğer cumhuriyetlere göre daha gelişmiş durumdadır ve ülke, birçok lojistik işbirliği içerisinde yer almaktadır.

2.1.2.6. Tacikistan

Tacikistan'ın başlıca sosyal göstergeleri şu şekildedir (TCTB 2023)

- Resmi Adı: Tacikistan Cumhuriyeti
- Yönetim Şekli: Cumhuriyet
- Nüfusu: 10 milyon
- Dili: Tacikçe (Resmi Dil), Rusça, Özbekçe
- Dini: İslam
- Başkenti: Duşanbe
- Yüzölçümü: 143.100 km²
- Para Birimi: Somoni

Merkezi Asya ülkelerinden olan Tacikistan; kuzeyde Kırgızistan, doğusunda Çin, güneyinde Afganistan ve batısında Özbekistan bulunmaktadır. Tacikistan

coğrafi özellikleri gereği topraklarının %93'ü dağdır. Bölgenin en küçük ülkesidir ve denize çıkışı bulunmamaktadır.

Tacikistan'da devlet başkanı yedi yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmektedir. Tüm yetkileri elinde bulunduran Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov ülkenin bağımsızlığından günümüze tek cumhurbaşkanıdır.

Bölgede bulunan ve Türk kökenli olmayan tek ülke konumundadır. Fars kökenli Tacik halkının etnik yapısına bakıldığında; % 80 Tacik, % 15,3 Özbek, % 1,1 Rus, % 1,1 Kırgız ve % 2,6'sını ise diğer oluşturmaktadır. Tacikistan halkı %96,7'si Müslüman, %1,6'sı Hristiyan, 1,7'si ise diğer din ve inançlara sahiptir. Nüfusuna bakıldığında ise doğum oranı oldukça yüksektir, dünya ortalamasının çok üzerindedir. Genç nüfus toplam nüfusun %62'sine denk gelmektedir. Nüfusun %73,8'i kırsalda; %26,2'si şehirlerde yaşamaktadır. Doğal kaynaklar açısından bakıldığında bulunduğu bölgede su sıkıntısı yaşayan diğer ülkelere göre su rezervleri oldukça zengindir. Bu noktada Orta Asya'nın birinci ülkesi Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ise ikinci ülkesidir (Gazel 2022: 245). Tacikistan'a son dönemlerde yapılan yatırımlarda artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu yatırımların önemli kısmı hidroenerji sektörüne yapılmaktadır ve en çok yatırım yapan ülke Rusya'dır (DEİK 2012: 15).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ULUSLARARASI TİCARET ve LOJİSTİK

3.1. Merkezi Asya Bölgesi ile Türkiye'nin Lojistiği Ve Uluslararası Ticareti

Çalışmanın bu bölümünde Merkezi Asya ülkelerinin; lojistik altyapısı, lojistik performans endeksi ve dış ticareti başlıkları incelenmektedir.

3.1.1. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Lojistik Altyapısı

Orta Asya ülkelerinde ulaştırma altyapılarındaki olumsuz durumlar; kara yollarının eksikliği, mevcut ihracat altyapısının kalitesizliği ve demiryollarının yetersizliği vb. gibi etkenler, uluslararası ticaretin önünde büyük engeller oluşturmaktadır. Bu engeller; ülkeleri, doğrudan yabancı yatırımların gelmesi noktasında da olumsuz etkilemektedir. Kurumsal altyapının eksiklikleri; yönetişimin aksamasında ve yasaların sağlıklı bir şekilde uygulanmasında sıkıntılar açığa çıkarmıştır. Ek olarak yaşanan illegal süreçler ve yaygın olarak yaşanan yolsuzluklar bölgenin ortak bir sorunu olarak dikkat çekmektedir. Tüm bu olumsuz durumlar dünya çapında, bölgenin yatırım potansiyellerini düşürmektedir (Paswan 2013: 17).

3.1.1.1. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin ve Türkiye'nin Lojistik Performansları

Bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan ülke gruplarının lojistik performans endeksi değerleri ve dış ticaretleri hakkında bilgiler verilmektedir.

3.1.1.1.1. Lojistik Performans Endeksi

Hammaddenin kaynak noktasından nihai tüketiciye kadarki olan sürecin her aşamasında ileri ve ters yönlü olarak her türlü ürün, hizmet, para ve ilgili bilginin akışının sağlanması ve yönetilmesi lojistik faaliyetler kapsamındadır. Bir ülkede lojistik faaliyetlerin uygulanmasındaki performans, o ülkenin gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilir çünkü ülkelerin ticaret hacmi, ekonomik büyüme ve refahı gibi

ekonomik performansları, kendi lojistik performanslarından birinci dereceden etkilenmektedir. Lojistik performansların gerek ulusal ekonomi gerekse uluslararası ticaret noktasında bu denli önemli olması ülkelerin performanslarının belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

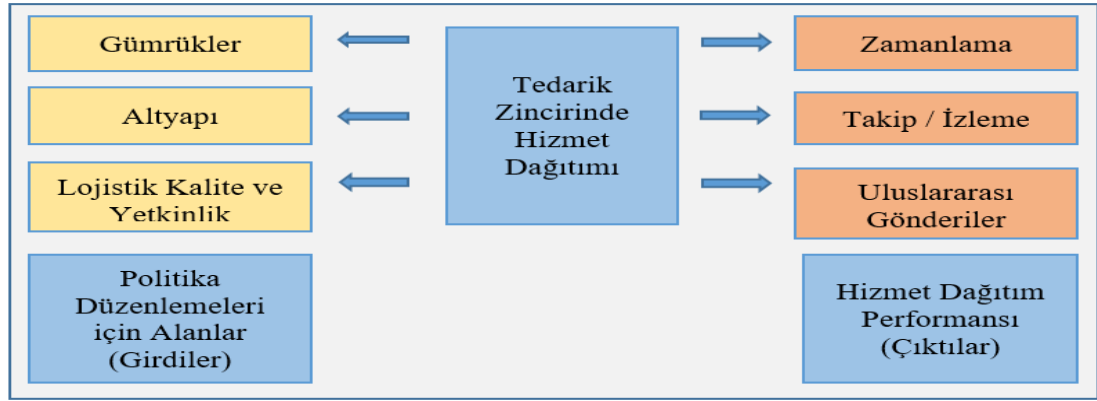
Bu noktada Dünya Bankası iş dünyasından profesyoneller ve akademik camiadan uzmanlar ile Lojistik performans endeksini oluşturmuşlardır (Yapraklı, Ünalın 2017-594). İlki 2007 yılında olmak üzere 2010 yılından itibaren her iki yılda bir (2020 yılı hariç) lojistik performans endeks raporu yayımlanmaktadır ve mevcutta yedi adet yayımlanmış rapor bulunmaktadır. Rapor ülkeleri lojistik performans açısından altı alt gösterge üzerinden değerlendirme yaparak “1 ila 5” arasında puanlama yapan bir ölçek ile oluşturulmaktadır. Puanlama beşe yaklaştıkça “çok iyi” bire yaklaştıkça “çok kötü” şeklinde değerlendirilmektedir. Tüm göstergelerin ağırlıklı ortalamaları alınarak ulaşılan skor o ülkenin o yıla ait lojistik performans endeks puanını yansıtmaktadır (Bozkurt, Mermertaş 2019-109).

Lojistik Performans Endeksi (LPE), 160 ülke üzerinden 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2022 yıllarına ilişkin karşılaştırmalı olarak hesaplanmaktadır. Hesaplamalar için kullanılan verilere, ülkelerde lojistik şirketlerinde çalışan yaklaşık 1000 kişiye uygulanan anketler sonucunda ulaşılmaktadır. LPE altı alt kriterden oluşmaktadır. Bunlar şu şekilde gösterilebilir (Dünya Bankası 2024: 7):

- Takip / İzleme: Sevkiyatları takip etme ve takip etme yeteneği,
- Lojistik Yeterlilik: Lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi,
- Uluslararası Gönderiler: Rekabetçi fiyatlara sahip sevkiyatlar düzenleme kolaylığı,
- Zamanlama: Gönderilerin planlanan veya beklenen sürede alıcıya ulaşma sıklığı,
- Gümrükleme: Gümrükleme sürecinin verimliliği,
- Altyapı: Ticaret ve taşımacılıkla ilgili altyapının kalitesi.

Dünya Bankası, ülkeleri puan bazında sıralamalı olarak ölçerek; ülkelerin kendi aralarındaki rekabet durumlarını ortaya koymaktadır. Böylece ülkeler, puanlarına göre kendi performans seviyelerini ne durumda olduğunu daha iyi kavrayarak mevcut durumu iyileştirmek ve rekabet avantajı yakalamak için gerekli

planlamaları yapma fırsatı yakalamaktadır. Lojistik Performans Endeksi ülkelerin diğer ülkeleri ticaret lojistiği alanında mevcut durumlarının ne olduğuna ve performanslarını artırmak amacıyla yapılabilecekler için yol göstermeyi amaçlıyor. Lojistik Performans Endeksi ve onun temel göstergeleri olan kriterlerin lojistiğin çeşitli boyutlarında ülke performansını ölçmek, değerlendirmek ve diğer ülkelerle kıyaslamak amacıyla oluşturulan bir veri setidir. Lojistik Performans Endeksi kriterlerinden olan; gümrükler, altyapı ile lojistik kalite ve yetkinlik bir ülkenin tedarik zinciri hizmet dağıtımını için girdileri oluştururken, diğer kriterler olan zamanlama, takip/izleme ile uluslararası gönderiler ise çıktıları oluşturmaktadır. Şekil 1’de söz konusu Lojistik Performans Endeksi girdileri ve çıktıları gösterilmektedir.

Şekil 1: Lojistik Performans Endeksinin Girdileri ve Çıktıları

Kaynak: Dünya Bankası (2023)

Şekil 1’de gümrükler, altyapı, lojistik kalite ve yetkinlik girdileri oluşturmaktadır çünkü bu alanlar politika düzenlemeleri için yapılacaklara zemin oluşturmaktadır. Zamanlama, takip/izleme ve uluslararası gönderiler ise çıktıları oluşturmaktadır hizmetin istenilen zaman ve kalitede sağlanması için girdiler kısmının çıktıları kısmına hizmet etmesi gerekir. Girdiler bölümündeki kriterlerdeki pozitif yönlü gelişmeler, çıktıları kriterlerine de olumlu yansıtacak ve ülkenin lojistik performansı yükselecektir.

3.1.1.1.2. Türkiye'nin Lojistik Performansı

Lojistik Performans Endeksi; yetersiz, zayıf lojistiğin ülkelerin uluslararası alanda rekabet gücüne maliyeti ve bu yüksek maliyetlerin kaynakları hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Tablo 3'de Türkiye'nin lojistik performans endeksi puanları ve dünya sıralamasındaki yeri verilmektedir.

Tablo 3: Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi Puanları

Türkiye'nin 2007-2022 Lojistik Performans Endeksi Kriter ve Genel Puanları							
Kriterler	2007	2010	2012	2014	2016	2018	2022
Takip ve İzleme	3,27	3,09	3,54	3,77	3,39	3,23	3,5
Lojistik Yetkinlik	3,29	3,23	3,52	3,64	3,31	3,05	3,5
Uluslararası Sevkiyat	3,07	3,15	3,38	3,18	3,41	3,06	3,4
Zamanlama	3,38	3,94	3,87	3,68	3,74	3,63	3,6
Gümrükleme	3	2,82	3,16	3,23	3,18	2,71	3
Altyapı	2,94	3,08	3,62	3,53	3,49	3,21	3,4
Genel Ortalama	3,15	3,22	3,51	3,50	3,42	3,15	3,4
Sıralama	37	42	30	33	37	50	43

Kaynak: (Dünya Bankası 2023)

Dünya Bankası'nın Lojistik Performans Endeksinin ilk yayınladığı yıl olan 2007'den itibaren günümüze kadar olan süreç içerisinde sunduğu yedi rapor bulunmaktadır. Tablo 3'te yayımlanan tüm Lojistik Performans Endeksi raporlarında Türkiye'nin aldığı puanlar; kriter puanları, genel ortama puanı ve sıralamada bulunduğu konum bazında sunulmuştur. Detaylara baktığımızda Türkiye en yüksek lojistik performans puanını (3,51) 2012 yılında almıştır. Kriterler bazında değerlendirdiğimizde ise Türkiye'nin en düşük puanları; gümrükleme ve altyapı göstergelerinde aldıkları görülmektedir. Bunun sebebi olarak lojistik altyapıların yetersizliği, ulaştırma ağlarının olması gereken gelişmişlik seviyesine ve sayıya ulaşmamış olması gibi etkenler söylenilebilir. Gümrüklemede ise kâğıt işlemlerinin uzaması, gümrük kapılarının yetersizliği, süreçlerin uzaması, nakliye araçlarının gümrük kapılarında uzun süreler beklemesi Türkiye'nin lojistik süreçlerine ve dolayısıyla lojistik puanlarına yansımaları olumsuz olmuştur. Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi genel ortalaması ile tüm ülkeler arasında bulunduğu sıralamaya baktığımızı zaman ulaştığı en iyi konumun 30. sıra ile 2012 yılı da olduğu görülmektedir.

Türkiye'de lojistik sektörü adına faaliyetler 1980 yılından itibaren başlamış olup, 1990'lı yıllarda yapılan yatırımlar artmıştır. 1980 ve 1990 yılları arasındaki

dönemde kara, deniz, hava ve demiryolu ile kombine taşımacılıkta geliştirilen süreç ve yatırımlarla ulaşım alt yapısı oluşturularak 1990'lı yıllarda çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de lojistik sektörü Dünya'daki uygulamalarla eşzamanlı olarak hizmetlerini geliştirerek, çeşitlendirerek ve alanda uzmanlaşarak konumunu güçlendirmiştir. 2000'lere geldiğimizde ise sektörde artık gerek ulusal gerek uluslararası birçok işletme açılarak yatırımlar yapılmıştır. Lojistik işletmeler yurtdışı büroları açarak hizmet kalitesini ve hacmini artırmışlardır (Babacan 2003: 10; Tutar vd., 2009: 191).

Türkiye'nin 2023 yılında belirlediği hedef ihracatın 500 milyar \$ olarak belirlenmiştir ve bu hedefe ulaşmak için en önemli sektörlerin başında taşımacılık sektörü gelmektedir. Türkiye'de, taşımacılık sektörünün önemi her geçen yıl artmaya devam etmiştir. Öyle ki hizmet sektörlerinden biri olan taşımacılık, büyüme potansiyeli en yüksek olan sektörlerden biri konumundadır (Bayramoğlu 2013: 64).

Tablo 4'de Türkiye'nin 2017-2021 döneminde hizmet türlerine göre uluslararası hizmet ticareti ihracat rakamları ve yüzdelik dilimdeki payları gösterilmiştir.

Tablo 4: 2017-2021 Uluslararası Hizmet Ticareti İhracat Verileri

Hizmet Türlerine Göre Uluslararası Hizmet Ticareti İhracat Rakamları (Seyahat Hariç), 2017-2021 Dönemi										
Hizmet Türleri	Değer (Milyon \$)					Pay (%)				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam	31,001	33,797	33,759	24,918	34,777	100	100	100	100	100
Başkasına ait fiziksel giderler için imalat hizmetleri	329	342	354	286	282	1,1	1,0	0,4	1,1	0,8
Bakım ve onarım hizmetleri	1,012	1,091	1,163	1,166	1,419	3,3	3,2	3,1	4,7	4,1
Taşımacılık	22,123	24,664	24,197	16,087	24,420	71,4	73,0	40,1	64,6	70,2
İnşaat	564	565	366	239	260	1,8	1,7	0,3	1,0	0,73
Sigorta ve emeklilik hizmetleri	1,326	1,276	1,366	960	1,011	4,3	3,8	7,7	3,9	2,9
Finansal hizmetler	511	640	470	381	386	1,6	1,9	2,1	1,5	1,1
Fikri mülkiyet hakları kullanım ücretleri	113	98	174	258	377	0,4	0,3	8,8	1,0	1,1
Telekomünikasyon, bilgisayar ve bilgi hizmetleri	1,176	1,440	1,564	2,114	2,567	3,8	4,3	9,1	8,5	7,4
Diğer iş hizmetleri	2,970	2,751	3,183	2,908	3,521	9,6	8,1	23,1	11,7	10,1
Kişisel kültürel ve eğlence hizmetleri	146	140	144	154	193	0,5	0,4	0,3	0,6	0,6
Resmi hizmetler	731	788	778	365	341	2,4	2,3	5,0	1,5	1,0

Kaynak: (TÜİK 2022)

Hizmet türlerine göre uluslararası hizmet ticaretinin verilerinin sunulduğu tabloya bakıldığında; 2017’de taşımacılık hizmetleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının %71,4 iken 2018 yılında ise %73,0 olduğu görülmektedir. 2019’ da taşımacılık hizmetleri ihracatı 24 milyar 197 milyon \$ olmuştur. 2020 yılına gelindiğinde ise taşımacılık hizmetlerinin, pandemi döneminde yaşanan kısıtlamalar ile birlikte ihracat içerisindeki payında düşüş yaşanmıştır. 2021 ile taşımacılık sektörü hızlı bir şekilde tekrar hizmet ihracatındaki payını yükselterek 2021 yılında 34,8 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır ve taşımacılık diğer hizmet türlerine göre hizmet ihracatı içerisinde en büyük değere (24,420 milyar \$) ve yüzdelik paya (%70,2) sahip olmuştur.

Türkiye için lojistik sektörünün ilerlemesi ve dünya standartlarına yaklaşması iki açıdan önemlidir. Birincisi, Türkiye’nin coğrafi konumu açısından etrafında yer alan lojistik hizmeti verebilecek ülkeler içinde tekel oluşturabilecektir. İkinci olarak ise nüfusu ve ekonomik gücü sebebiyle lojistik hizmetlerden istifade edecek olan üretici ve ihracatçı kar edecektir. Ülkenin ürünlerinin uluslararası pazarlara giriş süresi ve maliyeti azalacaktır böylece ihracat talebi de pozitif yönde etkilenecektir (Çevik, Kaya 2010: 27).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013), lojistik sektöründe rekabet üstünlüğü yakalayabilmek için şu altı kritere önem vermiştir;

- Lojistikte strateji ve kurumsal yapılanmanın oluşturulması
- Kentsel lojistik altyapının en iyi hale getirilmesi
- Gümrük işlemlerinin etkin bir şekilde sürülmesinin sağlanması
- Ulaştırma altyapı yatırımlarının yapılması ve tamamlanması
- Lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin rekabet avantajının artırılması
- Yurtiçi lojistik yapılanmasının yurtdışı yapılanmalarla desteklenmesi şeklinde sıralanabilir.

Türkiye’nin sahip olduğu lojistik potansiyeli ile birlikte; Karadeniz Bölgesi ve Merkezi Asya başta olmak üzere yer aldığı bölgenin potansiyeli de göz önünde bulundurulduğunda, ayrıca ticaretinde tekrar canlanma yaşanan Tarihi İpek Yolu da

lojistik pazarı potansiyeline eklendiğinde, mevcut lojistik potansiyelinin büyüklüğü anlaşılmaktadır (Bayramoğlu 2014: 138-139).

3.1.1.1.3. Merkezi Asya Bölgesi'nin Lojistik Performansı

Merkezi Asya Bölgesinde bulunan Türk Cumhuriyetlerinin lojistik performansı değerlendirildiğinde yer aldıkları coğrafya, mevcut taşımacılık alt yapısı, siyasi yapı, ekonomik istikrar ve ülkelerin gelişmişlik seviyesi gibi birçok etkenin performansa etki ettiği görülmektedir.

Tablo 5: Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin LPE Puanları (2007-2022)

Ülke	2007	2010	2012	2014	2016	2018	2022
Tacikistan	1,93	2,35	2,28	2,53	2,06	2,34	2,5
Türkmenistan	2,41	2,49	2,45	2,30	2,21	2,41	2,47
Özbekistan	2,16	2,79	2,46	2,39	2,40	2,58	2,6
Kazakistan	2,12	2,83	2,69	2,70	2,75	2,81	2,7
Kırgızistan	2,35	2,62	2,35	2,21	2,16	2,55	2,3
Azerbaycan	2,29	2,64	2,48	2,45	2,62	2,83	2,95

Kaynak: (Dünya Bankası 2023)

Yukarıdaki tabloda lojistik performans endeksinin ilk yayımlandığı yıl olan 2007'den, son yayımlandığı 2022 yılına kadar olan tüm raporlarda, çalışmanın konusu olan Merkezi Asya ülkelerinin aldığı puanlar verilmiştir. Tabloda her yıl için en yüksek puanı alan ülkenin puanı kalın punto ile gösterilmiştir. Bu durumda Kazakistan'ın lojistik performans puanı 2010, 2012, 2014 ve 2016 raporlarında diğer bölge ülkelerine göre daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Son iki raporda Azerbaycan öne çıkarken en düşük performans puanı Tacikistan'a aittir.

Lojistik performans endeksi puanı; değerlendirme sürecinde, baz alınan altı alt değişkene göre şekillenmektedir ve bu puanlama 1 ile 5 arasında yapılmaktadır. Tabloda Merkezi Asya ülkeleri verilere bakıldığında ise puanların iki bandında değişkenlik gösteren puanlar olduğu görülmektedir. Bu puanlar lojistik performans seviyesi açısından ortanın altı veya düşük şeklinde ifade edilebilir. Bu durumun sebebi olarak bağımsızlıklarını yakın zamanda kazanmış genç ülkeler olmalarının yanı sıra; bölgenin coğrafi konumu ve yeryüzü şekilleri, ulaştırma ağının geçmişte Rusya tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırılmış olması, bağımsızlık

sonrası kalkınmaya çalışan ekonomilerinde ulaştırma altyapısına ayrılan bütçenin düşük olması nedeniyle altyapının gelişmemiş olması gibi etkenler sıralanabilir.

3.1.1.2. Türkiye'nin Bölge ile Ulaştırma Altyapısı Projeleri

Merkezi Asya Bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında dini, kültürel ve köken bakımından geçmişten günümüze süregelen bir yakınlık ve ortak stratejik konular bulunmaktadır. Merkezi Asya Bölgesinin doğal kaynakları ile Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu tarafları; karşılıklı olarak hem siyasi hem de ticari bakımdan birbirine daha çok yakınlaştırmaktadır. Bu noktada Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında gerek sosyal ve ekonomik gerekse ticari yönden güçlendirecek, bulundukları coğrafyada söz sahibi kılacak ve rekabet avantajı sağlayacak birçok proje geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Çalışmanın devamında bu projelerden öne çıkan bazıları hakkında alt başlıklar şeklinde kısaca bilgi verilmiştir.

3.1.1.2.1. Kuşak ve Yol Girişimi

Kuşak- Yol olarak da adlandırılan İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projesi, ticaret yollarının karadan ve denizden Asya, Afrika ve Avrupa'nın birbirine bağlanarak Kuşak Yol diye tabir edilen koridor üzerindeki ülkelerin birbirleri ile etkileşim halinde olmaları ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen ortaklıklar oluşturmaları hedeflemektedir (Durdular 2016-77). Çin bu proje ile eski İpek Yolu'nu tekrar hayata geçirerek İpek Yolu güzergahı üzerinde yer alan Merkezi Asya ülkelerinin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan vb.) demiryolları ile lojistik ağların oluşturulması ve güçlenmesi ile ekonomilerini tekrar canlandırmayı amaçlamaktadır (Tuerdi 2018: 3). Fiziksel anlamda ülkelerin birbirleri ile bağlantılar kurmasından ziyade daha büyük hedefleri bulunan bir projedir. Çin devlet başkanı beş ilke doğrultusunda geliştirmiştir. Bu ilkeler (Dünya Ekonomik Formu 2019);

- Engelsiz bir ticaret ağı inşa etmek,
- Yüksek iletişim ve politika uygulama,
- Paranın dolaşımını hızlandırmak,
- Uluslararası karayolu ağlarını geliştirmek,

- Daha etkileşimli insan ve toplumlar oluşturmak gibi hedefler ile yola çıkmıştır.

Çin, bölgesel ve denizcilik açısından var olan problemlerin bertaraf edilmesi amacıyla Asya ülkelerine erişim sağlamak, ekonomide dengeyi yakalayarak yeni büyüme kaynaklarından istifade etmeyi, denize kıyısı olan ülkeler ile iletişimi iyileştirmek ve batıda dünyasında etkinliğini artırarak söz sahibi olmak gibi hem siyasi hem ekonomik planlar üzerine kurulu bir proje olarak tüm dünyanın dikkatini çekmiştir bu yüzden proje jeopolitik stratejilerin öne çıktığı bir girişim harekâtı olarak da değerlendirilmektedir (Grieger 2016: 2; Pantea 2018: 171).

3.1.1.2.2. Orta Koridor Girişimi

Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru veya daha çok bilinen adı ile Orta Koridor, merkezinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmak üzere; Orta Asya Bölgesi ülkelerini karayolu üzerinden Asya'dan Avrupa'ya bağlayan multimodal bir ulaşım ağını kapsamaktadır. Orta Koridor girişiminin amacı bölgesel ölçekte ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir. Böylece asıl amaçlanan nokta Türkiye ile Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin öncelikli olarak ticari ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi ve bunun etkisi ile üye ülkeler arası iş birliğinin her alanda daha da güçlendirilmesidir. Kuşak Yol Girişimi'nin bir parçası olan Orta Koridor, küresel ölçekte ise; Avrupa ülkeleri ile Çin arasında yapılan yıllık 600 milyar \$'ı geçen ekonomik ve ticari ilişkilerde oldukça önemli bir konuma sahiptir (TCDB 2021).

3.1.1.2.3. Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)

1993 yılında Brüksel'de üye ülkeler arasında düzenlenen bir konferans ile temelleri atılan program; Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da uluslararası lojistiği geliştirmek, siyasi-ekonomik ilişkileri güçlendirmek, ticareti ve taşıma bağlantılarını geliştirmek üzere kurulan uluslararası bir programdır. Programın üyeleri; Avrupa Komisyonu, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ermenistan'dır. Devletler Topluluğu ülkelerini Kafkasya ve/veya Karadeniz hattı üzerinden Avrupa'ya bağlamak amacıyla, Avrupa Birliği liderliğinde üye ülkelere oluşturulan bir Doğu-Batı Koridorudur (TCDB 2021).

3.1.1.3. Merkezi Asya Ülkelerinde Entegrasyon Birlikleri

Merkezi Asya bölgesinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinden; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan bağımsızlık sonrası refah düzeyine çok zorluklarla ulaşabilmişlerdir. Ekonomilerin (ortak özelliği ise, gelir düzeyinin düşüklüğünün yanı sıra, önemli ölçüde dış açık veren ve giderek borçlanan ekonomiler olmalarıdır. Bu grupta yer alan ülkelerin hem düşük ekonomik profilleri hem de kendi içlerinde sosyo-kültürel bakımdan (Ermenistan, Gürcistan ve Tacikistan dışında) birbirlerine daha çok benzerlik göstermektedirler. Gerek siyasal gerekse ekonomik güç olabilme özellikleri açısından genel olarak küçük ülkeler kategorisinde yer alan bu ülkelerin, geçiş öncesi yapıları da karşılaştırıldığında, birbirlerine daha çok bağımlı konumda bulundukları dikkat çekmektedir. Bölgenin kendi içinde ve dış ülkeler ile yaptığı bazı işbirlikleri hakkında alt başlıklar şeklinde kısa bilgiler aktarılmıştır.

3.1.1.3.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan ve açık bir pazar haline dönüşen Orta Asya bölgesindeki olası entegrasyon girişimlerine bakıldığında öncelikle dikkat çeken oluşum Bağımsız Devletler Topluluğudur. 8 Aralık 1991'de Minsk kenti yakınlarında bulunan Belovejsk bölgesinde üç Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkanlarının görüşmeleri neticesinde Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Antlaşması (Belovejsk Antlaşması) imzalanmıştır. Anlaşma "SSCB'nin uluslararası hukuk süresi ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiği" bilgisini içermektedir (Hüseynov 2003: 387).

Türkmenistan, bağımsızlığının ilanından sonra 12 Aralık 1995'ten itibaren, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararı ile "tarafsız ülke" olarak tanınmıştır (Karaağaçlı 2012). Türkmenistan, gözlemci üye sıfatıyla BDT'de yer almıştır ve 21 Aralık 1991'de ise Almatı Antlaşması'yla BDT üyesi olmuştur. Fakat daimi tarafsızlık statüsünü edindikten sonraki süreçte BDT'de ortak üye olarak yer almıştır (Terzioğlu 2013: 72)

3.1.1.3.2. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (OAİT)

İlk kez 1991 yılında temeli atılan örgüte zaman içerisinde ayrılan ve dâhil olan ülkeler olmuştur. Günümüz nihai üye ülkeleri; Kazakistan, Kırgızistan,

Özbekistan, Tacikistan ve Rusya ile üç gözlemci statüsüne sahip ülkesi bulunan bir uluslararası kuruluştur. Örgütün temel amacı üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin teşvik edilmesini sağlamaktır. Ulaşım, enerji, su kaynakları gibi alanlarda alt yapıyı güçlendirmek; tarım, ticaret ve bölgesel güvenlik konularında işbirliğini geliştirmek amaçlanmıştır. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı bölgede başarılı bir entegrasyona zemin hazırlama potansiyeli yüksek olmasına rağmen yine de beklentiyi karşılayamamış ve kuruluş hedefleri genellikle amacına ulaşamayarak kâğıt üzerinde kalmıştır (Tursunaliyev 2010: 47).

3.1.1.3.3 Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütüdür. 25 Haziran 1992’de Türkiye öncülüğünde düzenlenen İstanbul Zirvesi ile kurulmuştur. Örgütün 13 üye ülkesi bulunmaktadır, üye ülkeler; Türkiye, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Ermenistan, Moldova, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Ukrayna ve Yunanistan’dır. KEİ’nin amacı üye ülkeler arasında, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı yönlerinden istifade ederek aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkileri çeşitlendirmeyi ve mevcut ilişkileri geliştirmeyi sağlamaktır. Bu şekilde bölgede Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamaktadır. Bunu elde etmek için kullanılan yöntem ise ekonomik işbirliğidir (TCDB 2023).

3.1.1.3.4 Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ilk olarak 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında “Şanghay Beşlisi” adı ile kurulmuştur. Kuruluş ile üye ülkeler arasında güvenin sağlanması ve artırılması, bölge içerisinde işbirliklerinin güçlendirilmesi ve yeni işbirliklerinin teşvik edilmesinin yanı sıra sınır bölgelerinin silahsızlandırılması, güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır (TCDB 2021).

ŞİÖ sınır anlaşmazlıkları sorununun çözümü için Temmuz 2000’de Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de toplanılarak örgütün “Şanghay Beşlisi” olan adı Şanghay Formu şeklinde değiştirilmiştir. 2001 Haziran’da Şanghay’da düzenlenen Liderler Zirvesi ile örgütün daha etkin olarak yürütülmesi için Şanghay Forumu’nun

bölgesel bir teşkilat konumuna getirilmesi kararı alınmıştır ve yine 2001’de Özbekistan’ın da dâhil olması ile Şanghay Formu son adı olan Şanghay İşbirliği Örgütü haline dönüştürülmüştür (Zeyrek 2010: 874). 2017 Haziran’da Astana’da gerçekleştirilen ŞİÖ Liderler Zirvesi’nde, üyelik süreçleri devam eden Pakistan ve Hindistan, tam üyeliğe kabul edilerek üye sayısı yediye yükselmiştir. 2021 Eylül’de ise Duşanbe’de yapılan ŞİÖ Liderler Zirvesi ile İran dokuzuncu üye olarak ilan edilmiştir. Türkiye Haziran 2012 tarihinde Pekin’de gerçekleştirilen ŞİÖ Liderler Zirvesi’nde oybirliğiyle Diyalog Ortaklığı’na kabul edilmiştir (TCDB 2021).

3.1.1.3.5. Türk Yatırım Fonu

16 Mart 2023’te Ankara’da gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı’nın (TDT) 8. Devlet Başkanları Zirvesi’nde imzalanan anlaşma ile Türk Yatırım Fonu (TYF) Kuruldu. Anlaşmaya göre, Türkiye’nin TYF’ye sermaye iştiraki taahhüdü 100 milyon \$ karşılığını geçemeyecek. Bu tutar gerekli görülen durumlarda Cumhurbaşkanı’nın, yetkisi ile 5 katına kadar arttırılabilecek. Uluslararası finans kuruluşu statüsüne sahip olan fonun merkezi İstanbul olarak belirlenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı tarafından kurulan ve 500 milyon\$ sermaye ile faaliyete başlayan Türk Yatırım Fonu ile ticaret, savunma, teknoloji alanında önemli yatırımlar yapılarak ekonomik işbirliğini güçlendirme amacı gütmektedir. Jeopolitik açıdan stratejik bir öneme sahip olan bu yatırım, üye ülkeler arasında; ekonomik bütünleşmenin sağlanması, bölge içi üretim kapasitesinin genişletilmesi, dijital altyapının güçlendirilmesi ve farklı sektörlerde kalkınma projelerinin desteklenmesi ile ticaret hacmini artırarak TDT üye ülkelerinin ekonomik kalkınmasına destek olmayı amaçlamaktadır (Dünya Gazetesi 2023). Bu işbirliği sayesinde Türkiye’nin jeopolitik önemi artarken aynı zamanda enerjide merkez ülke olma rolü katlanacak ve Türk gücünün Orta Asya’da daha da hissedilir olmasını sağlayacaktır.

3.2. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, tüm dünyada yaşanan küreselleşmenin etkilerini daha yoğun ve sancılı bir şekilde deneyimlemiştir. Merkezi Asya ülkeleri Sovyet döneminde, çok aşamalı bir üretim zincirinde genel itibariyle tedarikçi

konumundalardı. Siyasi sınırların ayrılmasından sonra, ticari ilişkiler sarsılmış, ekonomik bağlantılar bozulmuştur. Dengelerin sarsılması ile merkezi yönetim tarafından sağlanan; bütçeler ve karşılanan sosyal harcamalar kesilmiştir. Bu durumun sonucu olarak, bu ülkelerde üretim sekteye uğramıştır. Geçiş ekonomisi olan bu ülkelerin piyasa mekanizmaları ve kurumsal altyapılarını tekrar oluşturarak işleyişi etkin hale getirmek zaman almıştır. Bunun için Merkezi Asya ülkelerinin hepsi ayrı bir politika izlemiştir ve farklı bir stratejiyi uygulamaya koymuşlardır. Her bir ülke yetkilileri bu süreçte kendi ekonomi politikaları ile oluşan yüksek enflasyon ve bütçe açıklarını düzeltmeye çalışmışlardır (Pashalieva, Kahrman 2016: 164).

Merkezi Asya ülkelerinin bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomilerinde büyük düşüşler ile hiperenflasyon gibi makroekonomik istikrarsızlık açığa çıkmıştır. Hiperenflasyon 1993'te Kazakistan'da %1660, Kırgızistan'da %1210, Türkmenistan'da %1630, Tacikistan'da %2195 ve Özbekistan'da %1230 oranlarında idi. 1996'dan itibaren az da olsa pozitif büyüme kaydederek artan büyüme hızı trendini ulaşılmıştır (Syzykova 2018: 88).

Bölgede yaşanan iyileşme döneminde bölge ülkelerinin özelleştirme süreci başlamıştır yerel olarak uygulanmak istenmiştir fakat gerekli sermaye ve işgücü bulunamadığından uygulama istenilen sonucu vermemiştir. Az miktarda bulunan yatırım kaynakları ve yeterli donanımına sahip olamayan yetkililerin, bölgeye doğrudan yabancı sermayenin yanı sıra yeni teknoloji ve teknik bilgi çekmeyi amaçlamışlardır. Böylece hem ekonomiyi dengeye getirmeye hem de zengin yer altı kaynakları sayesinde cazibe yaratmaya çalışmışlardır (Pashalieva, Kahrman 2016: 182).

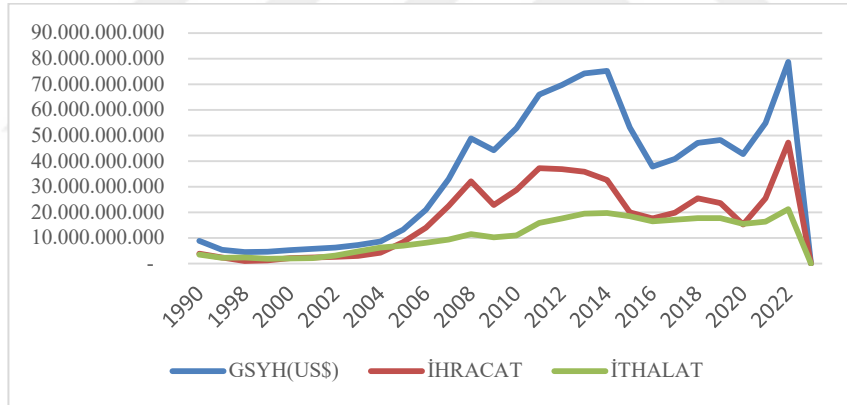
3.2.1. Azerbaycan

Bağımsızlık sonrası çeşitli siyasal düzenlemeler ve ekonomik reformlarla sıkıntılı süreçleri atlatmaya çalışan ve diğer bölge ülkelerine göre daha hızlı toparlanan Azerbaycan ekonomisi, yeraltı kaynaklarının işlenmesi ve ihracatına dayanmaktadır.

Petrol fiyatlarının yüksek kurlarda olduğu dönemlerde hızla büyüyen ve gelişen Azerbaycan, 2014'ün ortalarında başlayan petrol fiyatlarındaki düşüş

ekonomisini olumsuz etkileyerek büyümede bir duraksama yaşatmıştır. Azerbaycan'ın 2022 yılı verilerine bakıldığında 38 milyar \$ ihracat, 15 milyar \$ ithalat yapmıştır. İhracat yaptığı başlıca ülkeler arasında sırasıyla; İtalya, Türkiye, İsrail, Hindistan ve Yunanistan bulunmaktadır. İhracatını yaptığı başlıca kalemler ham petrol, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar; kimyasal gübreler ve altındır. İthalatını ise en çok Rusya, Türkiye, Çin, Almanya ve Türkmenistan ile yapmaktadır. İthalatında; otomobiller, petrol yağları, tedavide veya korunmak için kullanılan ilaçlar, buğday ve mahluttur (TCTB 2023: 10).

Azerbaycan, petrol ve gaz sektörü ile kalkınan ve gelişmekte olan bir ekonomidir. Petrol dışı alanlarda yapılan yatırımları artırmalarına rağmen, diğer iş sektörleri hala zayıftır ve ihracatta sektör çeşitlendirme çabaları yetersiz kalmaktadır. Dış ticarete petrol ve gaz ihracatı Azerbaycan'ın toplam ihracatının %90'ından fazlasını oluşturmaktadır. Azerbaycan ekonomisini daha iyi anlamak üzere 1999-2022 dönemi ekonomik göstergeleri Grafik 1'de aktarılmıştır.

Grafik 1: Azerbaycan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)

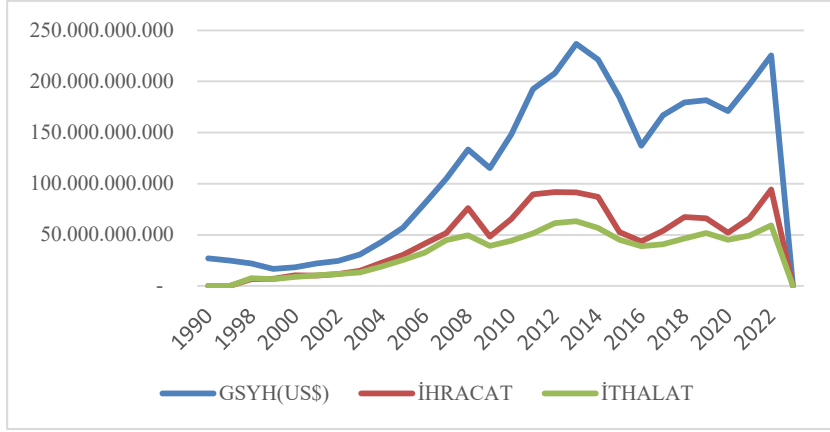
Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

Azerbaycan; bağımsızlık sonrası ekonomisini toparlama sürecinde birçok reform gerçekleştirmiştir ve Merkezi Asya ülkeleri içerisinde bu süreci en hızlı atlatan cumhuriyetlerden biridir. 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz döneminde gayri safi yurtiçi hasıla ve ihracatta düşüş görülmektedir. Bu durumun etkisi olarak T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinde Azerbaycan'ın, 1995 yılından sonra ilk kez 2011'de daralma yaşadığı belirtilmiştir. Ekonomisi petrol ve doğalgaz

ihracatına dayalı olan Azerbaycan, petrol fiyatlarının yüksek olduğu zamanlarda hızla büyüyen bir ekonomidir. Grafik 1’de de görüldüğü üzere; 2014 yılında 75 milyar \$ seviyesine ulaşan gayri safi yurtiçi hasıla 2014 ortalarında düşmeye başlayan petrol fiyatlarından olumsuz etkilenmiştir. 2018’de tekrar petrol üretimi ve iç talepte artışın etkisi ile yükselen gayri safi yurtiçi hasıla ve ihracat oranları, 2020’de petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş, tekrar açığa çıkan Dağlık Karabağ savaşı ve tüm dünyada yaşanan Covid-19 salgının etkisiyle ekonomide ciddi bir daralma meydana gelmiştir. Azerbaycan’ın ekonomisine etki eden diğer sektörlerden olan inşaat sektörünün canlanması, petrol ürünlerinin fiyatlarının tekrar yükselişe geçmesi ve pandemi sürecinde yavaşlayan dış ticaret faaliyetlerinin tekrar hareketlenmesi ile 2022 yılında gayrisafi yurtiçi hasıla ve ihracat oranlarında büyük artışlar yaşanmıştır.

3.2.2. Kazakistan

Kazakistan’ın üretim yapısından dolayı daha çok ham madde ve yarı mamul ihracatçısı bir ülke konumundadır. İhracatın hemen hemen yarısını petrol ve petrolden mamul ürünler oluşturmaktadır. Tüketim malları üzerinden yaptığı ihracatı ise oldukça kısıtlı düzeydedir. Kazakistan 2022’de 94 milyar \$ ihracat ve yaklaşık 60 milyar \$ ithalat yapmıştır. İhracat yaptığı başlıca ülkeleri sırasıyla; İtalya, Çin, Rusya, Hollanda ve Türkiye oluşturmaktadır. En çok ihracatı ham petrol, altın, bakır ve bakır alaşımları, Bakır cevherleri ve ferro alyajlar üzerinden yapmaktadır. Ülkenin ithalatını en fazla sırasıyla; Rusya, Çin, Almanya, ABD ve Türkiye ile yapmaktadır ve otomobil, ilaç, telefon cihazları, ses ve görüntü cihazlar, otomatik bilgi işlem makinaları, optik okuyucular ve ayakkabı ithal etmektedir (TCTB 2023: 9). Kazakistan ekonomisi, ham petrol ve doğalgaz ihracatı ile madencilığe dayanmaktadır. Bağımsızlık sonrası dönemden 2022’ye kadar olan süreçte Kazakistan ekonomisinin sürecini anlamak için bazı ekonomik göstergelerin yer aldığı veriler aşağıdaki grafikte sunulmaktadır.

Grafik 2: Kazakistan Ekonomik Göstergeleri (1990-2022)

Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

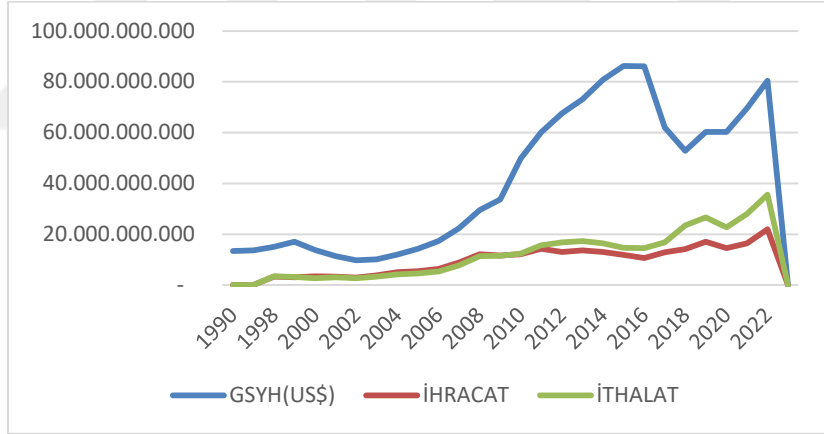
Kazakistan, 2000’li yıllardan itibaren pazar odaklı reformlar gerçekleştirmiştir. Yeraltı kaynaklarını çıkardığı ve ülkeye gelen yabancı yatırımlar ile ekonomik olarak büyük oranda kalkınmıştır. 2000-2008 döneminde gayrisafi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat düzenli olarak artış gösterirken Grafik 2’de görüldüğü gibi 2008 krizi ile göstergelerde düşüş yaşanmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla 2013’te 236 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır ve sonrasında düşüş başlamıştır. 2014 yılında ekonomiyi toparlamak amacıyla Ulusal Fon devreye sokulmuş fakat petrol ve petrol ürünlerindeki fiyatların düşüşü ile göstergeler de düşmüştür çünkü ekonomisi ağırlıklı olarak petrol ve petrol ürünlerinin ihracatına dayalıdır. 2017-2019 dönemi madencilik sektörünün gelişmesi ve daha önemli konuma gelmesi ile tüm göstergeler azda olsa yükselmiş fakat yine tüm dünyada olduğu gibi Kazakistan’da da pandemi dönemiyle ekonomide bir durgunluk ve düşüş yaşanmıştır. 2021 yılında pandemi döneminin olumsuz etkilerinden kurtulmaya başlayan ülke 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşının olumsuz etkilerinin sebebiyle tüm göstergeler sert bir düşüşe girmiştir.

3.2.3. Özbekistan

Merkezi Asya ülkeleri içerisinde büyük ölçekte motorlu araç üreten bir ülkedir. Üretilen otomobiller genelde ülke içi talebi karşılamak üzere kullanılırken sonraki süreçte Rusya ve diğer Merkezi Asya Cumhuriyetlerine ihraç edilmiştir.

Özbekistan, bölgeye Çin ve Koreli işletmeler aracılığıyla endüstriyel alanda birçok yatırımın gelmesini sağlamıştır (Bendini 2013: 18). Ülke 2022 yılında 15 milyar \$ ihracat ve 28 milyar \$ yapmıştır ve ihracatta dünya sıralamasında 86. ithalatta ise 71. olmuştur. Özbekistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler Çin, Rusya, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan'dır ve bu ülkelere en çok; altın, pamuk ipliği, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar; rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları ve bakır tel ihraç etmiştir. İthalatını sırasıyla en çok Çin, Rusya, Kazakistan, G. Kore ve Türkiye'ye yapmaktadır ve ilaç, otomobil aksam ve parçaları, petrol yağları, otomobil, buğday ve mahlut üzerinden yapmaktadır (TCTB 2023: 8).

Özbekistan ekonomisi temelini büyük oranda doğal gaz ve emtia ihracatı oluşturmaktadır. 2016 yılı itibariyle büyük ekonomik reformlar yapan ülke, ekonomik büyümeyi artırmış ve yabancı yatırımcılar için daha cazip koşullar oluşturmuştur. Özbekistan ekonomisinin gelişim sürecini anlamak için bazı göstergelerin 1999-2022 dönemi verileri Grafik 3'te verilmektedir.

Grafik 3: Özbekistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)

Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

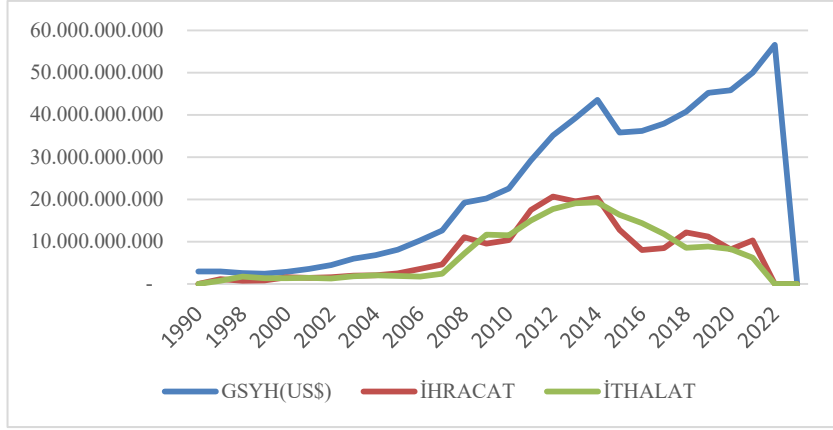
Grafik 3'te Özbekistan'ın 1990-2022 dönemine ait gayrisafi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat göstergelerinin verileri sunulmuştur. Grafikte 2007'den 2016' ya kadar tüm göstergelerin artışı söz konusudur. Özellikle gayri safi yurtiçi hasıla değeri bu dönemde hızlı bir tırmanış ile 86 milyar \$ seviyesini aşmıştır.

2016 yılında devlet başkanının vefatı ile değişen yönetim ile yeni yönetimin, ülkenin dışa açılmasına yönelik reform programları ile ekonomik, siyasi sosyal çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ekonomide dalgalı kur rejimine geçerek yabancı yatırımcıları çekmeye başlamıştır. İhracat ve ithalat değerleri küçük dalgalanmalarla devam ederken pandemi döneminin olumsuz etkisini çabuk toparlayarak uzun bir resesyon dönemi yaşamamıştır. Ülke 2022 ile tekrar ihracat ve ithalatını artırmıştır, gayri safi yurtiçi hasıla değeri 80 milyar \$ ile Rusya-Ukrayna savaşı öncesi büyük bir yükseliş elde etmişken tekrar ani düşüş yaşamıştır.

3.2.4. Türkmenistan

2022 yılında 14 milyar \$ ihracatı ile dünyada 89. sırada yer alırken 5 milyar \$ ithalatı ile 153. sırada bulunmaktadır. Ülkenin ürünlerini ihraç ettiği ülkeler sırasıyla; Çin, Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan ile Fas'tır ve ihracatını petrol gazları ve yağları, kimyasal gübreler, ham petrol ve elektrik enerjisi üzerinden yapmaktadır. İthalat ortakları en çok sırası ile BAE, Türkiye, Çin, İran ve Kazakistan'dır ve telefon cihazları, ses, görüntü cihazları, otomobil, otomatik bilgi işlem cihazları, manyetik veya optik okuyucular, buğday, demir veya çelikten inşaat malzemeleri ithalat ürünleridir (TCTB 2023: 8). Karakum çölü, Türkmenistan'ın %80'ini oluşturmaktadır. Çölden geriye kalan topraklar tarıma çok elverişli değildir fakat tarımın milli gelirdeki payı %10, istihdamdaki payı ise %20 seviyesindedir. Hayvancılık ve tarım ülke için önemlidir, tarım ürünlerinden en fazla pamuk üretimi ve buğday, domates, patates, karpuz ve üzüm üretilmektedir. Yaklaşık 600 milyon varil petrol rezervi bulunan Türkmenistan'da 2009 yılında açılan TAPI boru hattı sayesinde Pakistan, Afganistan ve Hindistan'a doğal gaz ihracatı yapılmaktadır (DEİK 2021).

Türkmenistan ekonomisi, öncelikle doğal gaz olmak üzere emtia ihracatına yoğunlaşan bir yapıya sahiptir ve gelişmekte olan bir ülkedir. Ekonomi büyük ölçüde devlete aittir, işletmeler üzerinde büyük ölçüde devlet denetimi bulunmaktadır. Türkmenistan ekonomisinin 2022'ye kadar olan zaman içerisinde geçirdiği süreci kavramak için Türkmenistan'ın bazı ekonomik göstergelerinin verileri aşağıdaki grafikte sunulmaktadır.

Grafik 4: Türkmenistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)

Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

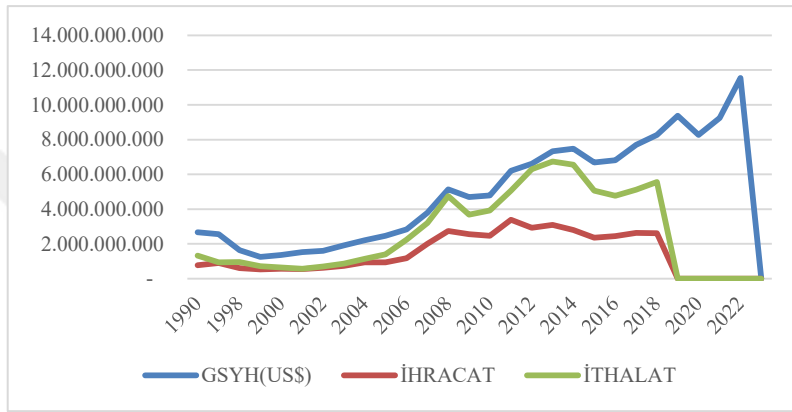
Grafik 4’de Türkmenistan’ın 1990-2022 dönemine ait gayrisafi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat verileri sunulmuştur. Türkmenistan’ın 2000 yılından itibaren dalgalı bir şekilde tüm göstergeleri yükselmiştir. 2008 finansal kriz nedeniyle ihracat azalmıştır. 2010-2014 arasında petrol fiyatlarındaki artışın gelirlere yansımaları olumlu yönde olurken 2015’te fiyatların azalması ile etki olumsuzla dönmüştür ve gayri safi yurtiçi hasıla paralel olarak etki almıştır.

3.2.5. Kırgızistan

Denize kıyısının bulunmaması, ithalata bağımlılığı sebebiyle orta Asya Cumhuriyetleri dışında dış ticaret ilişkilerini geliştirmesinde ciddi bir engel oluşturmuştur. Ülkede 1997’den itibaren yükselişe geçen altın ihracatı sayesinde yeni dış piyasalara ulaşabilmiştir fakat, bu alana yoğunlaşmaması da girdiği pazarları daralmasına sebep olmuştur çünkü ihracatında ürün çeşitliliğinin gelişmesine engel olmuştur. 2022’de 2,2 milyar \$ civarı ihracat yaparak dünya sıralamasında 141. sırada olan Kırgızistan 10 milyar \$ ithalat ile 113. sırada yer almaktadır. Başlıca ihracat partnerleri sırasıyla Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye ve BAE’dir ve en çok ihraç yaptığı ürünler; petrol yağları kıymetli metal cevherleri, bakır hurdaları, kuru baklagiller ve pamuk ipliğidir. En çok ithalat yaptığı ülkeler yine sırasıyla; Çin, Rusya, Kazakistan, Türkiye ve Özbekistan’dır ve başlıca ithalat kalemleri; petrol yağları, örme mensucat, otomobil, adi metallerden donanım eşyası (mobilya, kapı, askılık vb. için), ayakkabı aksamıdır (TCTB 2023: 8). Hidroelektrik güç,

Kırgızistan'ın enerji ihtiyacının yarısından fazlasını karşılamaktadır. Daha fazla hidroelektrik üretebilecek ve ihraç edecek kapasiteye sahiptir fakat potansiyelinin sadece %10'unu kullanmaktadır (DEİK 2024: 2).

Kırgızistan ekonomisi, büyük ölçüde altın ihracatına dayanmaktadır ve gelişmekte olan bir ekonomidir. Bağımsızlığını kazandığı dönemden günümüze Kırgızistan ekonomisinin gösterdiği gelişimi anlamak için bazı ekonomik göstergelerin yer aldığı veriler aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 5: Kırgızistan Ekonomik Göstergeleri (1990-2022)

Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

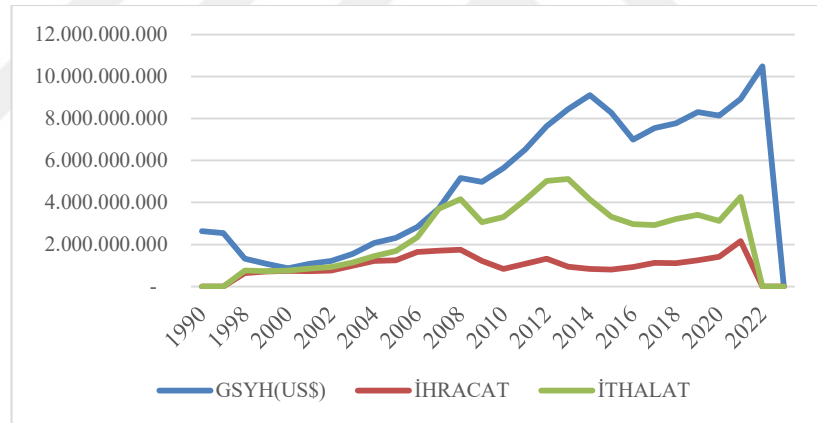
Grafik 5'te Kırgızistan'ın 1990-2022 dönemine ait gayrisafi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat verileri aktarılmaktadır. 2008 küresel finansal krize kadar ithalat ve gayrisafi yurtiçi hasılda düzenli bir artış bulunurken 2010'a kadar gelir seviyesi düşmüştür. Bir diğer düşüş ise petrol ve doğal gaz fiyatlarında yaşanan azalma ile 2014 sonrası yaşanmıştır.

Kırgızistan'ın denize kıyısı olmaması ve ithalata bağımlı olması, ilişkilerini geliştirmesinde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu bağımlılıktan dolayı genellikle dış ticaret açığı vermektedir. Kırgızistan 2020'de ithalatında en büyük ticaret partnerlerinden biri olan Çin ile sınır kapılarını kapatması sonucunda ithalatında %27 düşüş yaşanmıştır. Ülkenin; 2020 yılında pandemi ile olumlu ekonomik gidişatı bozulmuştur. Kırgızistan Som'u dolar karşısında büyük değer kaybetmiştir ve keskin bir durgunluk başlamıştır. Ek olarak, turizm ve altın dışı ihracattaki büyük düşüş,

Kırgız ekonomisinde 2020 yılında %8,6 daralmaya neden olmuştur (DEİK 2024: 3-4).

3.2.6. Tacikistan

Tacikistan ekonomisi; düşük orta gelirli ve emtia temeline dayanan bir ekonomidir. Ekonomik büyüme; altın, alüminyum ve çinko ihracatı ile sağlanmaktadır. Ek olarak, en çok Rusya olmak üzere yurtdışında çalışan yaklaşık 1,5 milyon Tacikistan vatandaşının ülkelerine gönderdikleri para transferi ile milli gelirin yaklaşık %29'unu oluşturmaktadır. Tacikistan, 2022'de 1.064 \$ olan kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla seviyesi ile merkezi Asya'nın en fakir ülkesidir. Bölgede hissedilen istikrarsızlığa rağmen 2022 verileri ülke ekonomisinin, yurtdışından gelen işçi dövizleri, hizmet ve sanayi sektörlerinin genişlemesi ile büyümeyi sürdürmeyi başarmışlardır. Tacikistan ekonomisini daha iyi tanımak üzere bazı ekonomik değişkenlerinin 1999-2022 dönemi verileri Grafik 6'da verilmektedir.

Grafik 6: Tacikistan Ekonomik Göstergeleri (1999-2022)

Kaynak: Dünya Bankası 2024 verilerinden oluşturulmuştur.

Kırgızistan'ın dış ticaret göstergelerine baktığımızda ithalata dayalı bir ekonomisi bulunan ülkenin, ithalatı ihracatından her zaman daha yüksek seviyelerde seyretmiştir.

2007 yılında yatırım kanunu kabul ederek ve serbest ekonomik bölgeler kurarak yabancı yatırımcıları çekmeyi başarmıştır. Bunun getirisi ile gayri safi yurtiçi hasıla değerleri az da olsa yükselmiştir fakat 2008 küresel finansal kriz ile grafikteki

tüm göstergelerde düşüş gözlenmiştir. Aynı düşüş 2014 petrol fiyatlarının ve 2022 Rusya-Ukrayna savaşının etkisi ile tekrar yaşanmıştır. Tacikistan Merkezi Asya bölgesinin ekonomik anlamda en zayıf ülkesidir, yabancı yatırımlar ile kalkınabilecek olan ülkeye, yabancı yatırımların çekilmesi için yatırım ortamı henüz yeterli olgunluğa ulaşmamıştır. Aslında hidroelektrik üretimi için su kaynakları son derece elverişli iken, gerek siyasi ve güvenlik, gerek altyapı, gerekse lojistik ağların elverişsiz olması elverişli kaynakların işlenmesi için yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesinin önünde engel teşkil etmektedir.

3.3. Merkezi Asya Bölgesi Ülkelerinin Türkiye ile Dış Ticareti

Sovyetler Birliğinin dağılışı ve soğuk savaş sürecinin bitmesi ile Uluslararası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bağımsızlıklarını kazanmadan önce Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkiye tarafından her zaman “Esir Türkler” adıyla anılmışlardır. Bu tutum bağımsızlık sonrasında ilişkilerin hızlanmasında ve yeni bir boyuta geçmesinde çok etkili olmuştur. Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı kardeş ülke tutumuyla yaklaşarak destek olması, bunu kendisi için bir zorunluluk olarak görmesi ilişkileri canlı tutmuştur ve geliştirmiştir (Akıncı 2020: 720).

Merkezi Asya Bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında yapılan dış ticaret ele alındığında bölgenin en güçlü ülkesi olan Azerbaycan’a baktığımızda Türkiye ile olan ilişkileri; Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz boru hattı aracılığıyla ve Türkiye’nin Azerbaycan ürünlerinin dünya piyasalarına ulaştırılmasında etkili olması ile yeni bir boyuta ulaşmıştır. Azerbaycan’ın ihracatında Türkiye %9 pay ile 2. sıra yer almaktadır. Türkiye’nin ülkeye ihracatı; ihraç ürünlerinin ülke pazarında tanınmaya başlaması, Türk işletmelerinin Azerbaycan’da şube açmak suretiyle Türkiye’den ithalat yapması ve bu malları iç pazarda satışa sunması gibi etkenler ile artış göstermektedir. Türkiye 2022 yılında Azerbaycan’a 2,5 milyar \$ ihracat, yaklaşık 1 milyar \$ ithalat yapmıştır. İhraç kalemleri başlıca; demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, sağlık alanında kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar; petrol yağları ve minerallerden elde edilen yağlar; motorlu taşıtlar şeklinde sıralanmaktadır. İthal edilen ürünleri ise petrol

yağları, pamuk, işlenmemiş alüminyum; demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller oluşturmaktadır (TCTB 2023: 8).

Azerbaycan'ın enerji kaynakları ihracatı Türkiye'nin için transit ülke konumunda olması ve coğrafi konum sebebiyle bölge kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması bakımından da çok önemlidir. Bu noktada, Türkiye'nin gaz ihtiyacının %20'ye yakınına ithal ettiği Azerbaycan ile arasındaki iş birliği oldukça önemlidir. Faz-2 gazının belirli bir bölümünün de Türkiye'ye verilmesi iki ülke arasındaki enerji iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır.

Bölgenin bir diğer güçlü ülkesi olan Kazakistan'ın 2022'de ki ihracatında Türkiye %6 pay ile 5. sırada yer alırken ithalatında ise %3,2 pay ile 5. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin 2022'de Kazakistan'a ihracatı yaklaşık 1,6 milyar \$ olmuştur. Başlıca ihraç ürünleri; sağlık sektöründe kullanılmak üzere üretilen dozlandırılmış ilaçlar; otomobiller; dokuma halılar ve örme eşya ile petrol yağlarıdır. Türkiye'nin ülkeden ithalatı ise 2022'de 3,5 milyar \$ tutarındadır. İthal ettiğimiz kalemler ise rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları, petrol yağları, ham çinko; petrol gazları ve gümüştür (TCTB 2023: 8).

Türkiye'nin Özbekistan ile olan ticareti ele alındığında, Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği mal grubu içerisinde ağırlıklı olarak sanayi sektörü ürünleri olan; kazanlar, mekanik cihazlar-aletler, nükleer reaktörler ile bunların parçaları, makinalar, elektrikli makine ve cihazlar olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği mal grubunda ise madencilik sektörü ürünleri öne çıkmakla birlikte bakır ve bakır mamulleri, mineral yağ ve mineral yakıt, çinko, gübre, pamuk ve pamuk mamulleri yer almaktadır (Hepaktan, Çilbant 2016: 100). 2022'de Türkiye Özbekistan ile yaklaşık 1,9 milyar \$ ihracat, 1,7 milyar \$ ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ülkeden ihraç ettiği kalemler; sağlık alanı için hazırlanan dozlandırılmış ilaçlar; bebek bezleri, dokuma iplikleri ve makinaları, buzdolapları ve dondurucular, mekanik cihazlardır. İthal ettiği ürün grubu ise yaklaşık Pamuk ipliği işlenmiş bakır ve bakır alaşımları (ham); bakır teller; işlenmemiş çinkodur. 2022 yılında Özbekistan ile ticarete Türkiye'nin 195 milyon \$ dış ticaret fazlası vermiştir (TCTB 2023: 8).

Türkiye Türkmenistan’a demir, çelik, kimyasal ve gıda maddeleri ile inşaat malzemeleri ihraç ederken; petrol ve doğalgaz ürünleri ile kimyasal maddeler ve tekstil ithal etmektedir. Türkiye-Türkmenistan dış ticaret hacmi ikili ilişkilerin başladığı 1992’den itibaren sürekli bir artış göstermiştir. Türkiye; Türkmenistan’ın dış ticaretinde Rusya ve İran’dan sonra üçüncü güçlü ortağı durumundadır (Türk 2010: 61-62). Ülkenin ihracatında Türkiye %7 pay ile 2. sırada bulunmaktadır. Türkiye’nin 2022 yılında Türkmenistan’a ihracatı 1,1 milyar \$ iken ithalatı ise 1 milyar \$ seviyesindedir. Türkiye’nin ülkeye İhraç ettiği başlıca ürün kalemleri; demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, izole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; elektrik kontrol ve dağıtım tabloları, panolar, beyaz eşya; buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ile prefabrik yapılar yer almaktadır. Türkiye’nin ithal ettiği başlıca ürünler ise petrol yağları, azotlu mineral veya kimyasal gübreler; pamuk ipliği, pamuk ve ham bakır ve bakır alaşımları bulunmaktadır. 2022’de Türkmenistan ile yapılan ticarete Türkiye’nin 133 milyon \$ dış ticaret fazlası verdiği gözlemlenmiştir (TCTB 2023: 8).

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, Kırgızistan’ın, bağımsızlığını tanıyan ilk ülkenin Türkiye olması ve iki ülke arasında yapılan “Dostluk ve İşbirliği” anlaşmaları ile başlamıştır (Andican 2013: 3). Türkiye’nin Kırgızistan’dan yaptığı ithalatın büyük kısmını kuru baklagiller oluşturmaktadır. Sonrasında pamuk ve pamuk ipliği, hayvan ürünleri ile alüminyum ve alüminyum eşyalar gelmektedir. Türkiye’nin Kırgızistan’a ihraç ettiği ürün grubunda yer alan en önemli ürün ise mücevher eşyaları ve aksesuarlarıdır. Bu ürün grubunu örme giyim eşyası ve aksesuarları, dokuma halılar ve elektrikli aletler takip etmektedir. İki ülke arasındaki ticarete bakıldığında Türkiye Kırgızistan’a işlenmiş ürünler satan fakat hammadde satın alan bir ülke konumundadır bu durumun iki ülke ticaretine yansımaları ise Türkiye’nin fazla veren, Kırgızistan’ın ise açık veren ülke durumuna gelmesidir (İnançlı, Konak 2015: 117-123). Türkiye’nin 2022 yılında Kırgızistan’a ihracatı yaklaşık 1 milyar \$ olmuştur ithalatı ise 120 milyon \$ seviyesindedir. Yıl sonunda veriler 2022 için Kırgızistan ile ticarete Türkiye’nin 816 milyon \$ dış ticaret fazlası verdiğini göstermektedir (TCTB 2023: 8). Küresel enerji kapsamında Merkezi Asya ülkeleri büyük potansiyele sahip değildir. Ancak, Merkezi Asya ülkelerinde bol miktarda petrol, doğalgaz, kömür, uranyum rezervi bulunmaktadır. Kırgızistan ve

Tacikistan’da yer alan büyük su kaynakları ve benzersiz bir hidroelektrik potansiyeli bulunmaktadır. Bu iki ülke hidroelektrik kaynakları açısından önemli ülkeler arasında yer almaktadır (Agayeva 2017: 36).

Bir diğer Merkezi Asya Ülkesi olan Tacikistan’a bakacak olursak bölgenin en küçük ve en yoksul ülkesidir. Tacikistan dış ticaret mevzuatı liberal bir resim çizmektedir ülke; 2013’te Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olarak gümrük mevzuatını ve kodlama sistemini örgüte uyumlamıştır. Tacikistan’ın Bağımsız Devletler Topluluğu (Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Ermenistan) ile serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır (TCTB 2023: 7). Türkiye ülkeden en çok ham deri, alüminyum, bakır döküntüleri, pamuk ithal ederken; çeşitli makineler, yağ, şeker, un gibi temel gıda ürünleri, ilaç ve sabun ihraç etmektedir (Akçalı 2005: 140-145). Türkiye 2022 yılında Tacikistan ile 389 milyon \$ ihracat, 171 milyon \$ ithalat yapmıştır. İhraç ettiğimiz ürünler içerisinde, ham ve işlenmiş deri ve köseleden giyim ürün ve aksesuarı, mücevherci eşyası ve aksamı, hijyenik havlular, bebek bakım ürünleri, kürkten imal edilmiş giyim ve aksesuar eşyası, motorlu araç parçaları. İthal ettiğimiz ürünleri ise işlenmemiş alüminyum; pamuk ve pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç), sığır (bufalo dâhil) ve at cinsi hayvanların tabaklanmış postları oluşturmaktadır (TCTB 2023: 8). Merkezi Asya’da yer alan Türk Cumhuriyetleri birbirlerinden farklı yer altı kaynağı açısından zengin yataklara sahip olsalar da, ekonomilerinin temeli farklı kaynaklara dayanır. Bu kaynakların her ülkede farklı olması sebebiyle kişi başına düşen milli gelirin de farklılık göstermesine sebep olur. Bu durumun sonucu olarak insani gelişmişlik indeksindeki sıralamasında Türkiye, Azerbaycan ve Merkezi Asya Türk Cumhuriyetleri’nin konumunda ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın doğal gaz ve petrol kaynaklarından elde ettiği gelir ile ekonomisi şekillenirken, Kırgızistan ekonomisinin ise temelinde tarım yer almaktadır. Ekonomi üzerine söylenmesi gereken bir diğer husus ise Merkezi Asya ülkelerinin yer aldığı coğrafyanın etkisi ile karasal iklimin hakim olması ve su kaynaklarının sınırlı olmasıdır. Merkezi Asya’nın en önemli su kaynakları olan Amu Derya ve Sir Derya nehirleri ve Aral Gölü gibi su kaynakları ile bağlantısı bulunan ülkelerin su kaynaklarından istifade etme noktasında gerginlikler yaşanması bölgenin sorunları arasında yer almaktadır (Akengin 2017: 5).

Merkezi Asya bölgesinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaretine bakıldığında; genellikle coğrafi özellikleri ve yer altı zenginlikleri üzerinden şekillenen bir ihracat yapısı görülmektedir. Kapalı bir bölgede yer alan bu ekonomilerin büyüklükleri ve güçleri birbirinden farklılık gösterse de genel itibari ile zengin yeraltı ve doğal kaynakları ile kalkınan ekonomilerdir. Dünya pazarlarına girme noktasında lojistik altyapının yetersiz olması bu ülkeleri komşu ülkelere bağımlı kılmaktadır. Petrol ve gaz ihracatı için bağımsızlık öncesi kullanılan Rusya boru hatlarına ve altyapısına ihtiyaç duymaktadır. Son yıllarda kendi oluşturduğu petrol boru hatları ile bu bağımlılığı azaltmaya çalışsa da tam anlamıyla bir kopma olmamıştır. Aynı zamanda Avrupa'ya açılmak için ise Türkiye koridoruna ve işbirliği anlaşmalarına ihtiyacı bulunmaktadır.

3.4. Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

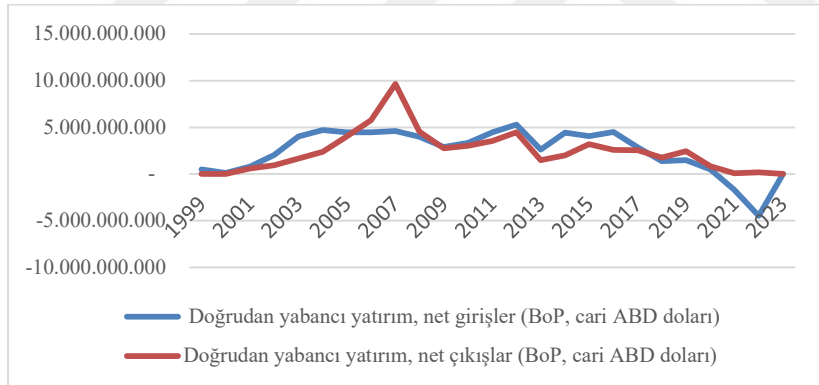
Doğrudan yabancı sermaye yatırımı; bir işletmenin imalatını, mevcut kurulu olduğu ülkenin dışına yaymak üzere yabancı ülkelerde üretim tesisi kurması ya da halihazırda bulunan üretim tesislerini satın alma yoluyla elde etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Seyidoğlu 1999: 664). Gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde kısıtlı miktarlarda tasarrufların olması ve bu sebeple yatırımların beklenen kalkınma hızını sağlayamaması gibi etkenler söz konusudur. Bu ülkelerin kalkınmalarına ivme kazandırabilmesi amacıyla yabancı sermayeden istifade etmeleri bir çıkış yolu olarak algılanabilir (Tutar 1990: 51).

Yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisindeki genel dağılımına ve ülkelere çekilmesine etki eden en önemli faktörler; ekonomideki denge, siyasi istikrar, yasal işlemlerdeki sürecin akıcılığı, verimlilik ve karlılık olarak sıralanabilir (Çetinkaya 2004: 245). Yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede devam ettiren ve üretim kararlarını tek bir merkezden alan veya farklı şekillerde bağlı işletmelerin kararlarına etki eden çok uluslu işletmelerce yabancı sermaye yatırımları yapılmaktadır (Delice 2005: 172). Yabancı yatırımların önemli bir kısmı gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. Bunun sebebi, bu gelişmiş ülkelerin, yatırımcıların beklentilerine en iyi şekilde cevap veren ülkeler olarak kabul edilmeleridir. Söz

konusu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere gibi güçlü ülkelerdir ve son zamanlarda bu ülkelere Çin de katılmıştır (Ege, Gürdoğan 2006: 45). Türkiye’de yabancı yatırımların çekilmesi açısından önemli gelişmeler 1980’li yıllara denk gelmektedir. Türkiye’de 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarıyla 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu aracılığıyla ülkeye çekilen yabancı sermayenin katılım alanları genişletilmiş, katılım miktarlarına konulan alt sınırlar kaldırılmış, yabancı bankaların Türkiye’de şube açmalarına izin verilmiş, karayolu inşasında yabancı sermayenin katılımının önü açılmıştır (Dirimtekin 1989: 191). Türkiye’de ilk yabancı yatırımlar, ulaştırma altyapısı yapımında demiryolu ağı inşası için İngiliz işletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir (Kütükoğlu 1992: 124). 17 Haziran 2003’te uygulamaya koyulan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile hazineden izin alma kuralı ve 50.000 \$ sermaye şartı kaldırılmıştır. Kanun sayesinde yerli yatırımcı ile yabancı yatırımcı kanunlar önünde eşit haklara sahip olmuştur. Ek olarak yapılan düzenlemeler ile yatırımda serbestlik, yabancı çalışan istihdamı, taşınmaz mal alımı ve yaşanan sorunların hızlı çözümü, süreçlerin seri ilerlemesi gibi durumlarda ılımlı bir yabancı sermaye ortamı oluşturmuştur (Ege, Gürdoğan 2006: 46). Doğrudan yabancı yatırımları çeken başka bir etken ise özendirici vergi ayrıcalıklarıdır. Bu ayrıcalık, yatırımlardan kazanılan geliri daha düşük oranda vergilendirerek, vergiden sonraki kar oranlarını yükselterek, yatırımların artırılmasını temel alır (Akkaya 2003: 43). Son 18 yılda Türkiye’deki uluslararası doğrudan yatırım girişinin önemli kısmı Avrupa, Kuzey Amerika’ya yapılırken, son dönemlerde Asya ülkelerinin de (Azerbaycan) payı da ciddi oranda artmıştır. Türkiye’ye uluslararası doğrudan yatırımları çeken sektörlerin başında finans ve imalat sanayi sektörleri bulunurken taşımacılık ile depolama ve enerji sektörleri gibi alanların da yatırımlar için sektörel çeşitlilik sağladığı dikkat çekmektedir (TCYO 2023).

Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duymuşlardır. Özellikle son 20 yıl içerisinde yabancı yatırımlar açısından yapılan yasal düzenlemeler ile ciddi bir ekonomik canlılık yaşamıştır. Bu ülkeler; teknik bilgi, yönetim ve pazarlama gibi alanlarda sermaye kaynağı odaklı ilerlemeler katetmişlerdir.

Azerbaycan’da doğrudan yabancı yatırımlar ekonominin canlanması için temel faktördür. Ülkedeki ekonomik darboğazın atlatılması ve istikrarın sağlanması ile yatırımcıların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Özellikle yeraltı kaynaklarından petrol çıkarma ve işleme açısından yabancı yatırımlar için cazip bir pazar haline gelmiştir. Azerbaycan ekonomisi çift yapılıdır. Bir yandan petrol ve petrole bağlı hizmetler ile müteahhitlik sektörlerinde büyük bir ilerleme göstermiştir, diğer taraftan petrol harici sektörlerde yatırım eksikliği mevcuttur. Bu durumda, petrol harici sektörlerde istihdamın az olması, vergi gelirinin düşük olması ve ihracat dolayısıyla da ithal mallarında rekabet edememe problemleri bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların büyük bir bölümü petrol çıkarımı ve üretimi alanlarına yapılmıştır. Sermaye yatırımlarının %60’ı hidrokarbon sektörüne yönelmiştir. Son on yılda Azerbaycan’da yapılan doğrudan yabancı yatırım girişleri, Azerbaycan’ın cari açıklarını büyük oranda finanse ederek büyümeye katkı sağlamıştır (TCTB 2023: 13). Azerbaycan’ın 1999-2023 arası ülkeye gelen ve ülkeden çıkan net doğrudan yabancı yatırımların verileri sunulmuştur.

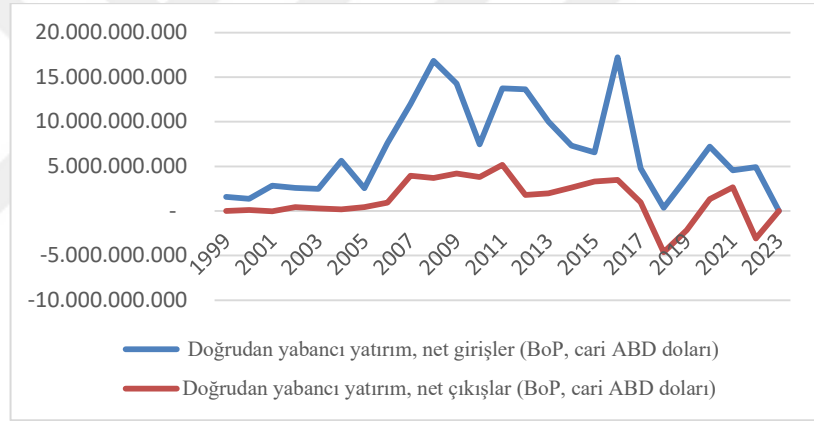
Grafik 6: Azerbaycan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

Grafik 7’ye bakıldığında Azerbaycan’a yapılan yabancı yatırımların 2000 yılı itibarıyla artarak 2004’e kadar ilerlemiştir, 2004 sonrası artışta bir durgunluk ve dalgalanma görülmektedir 1991’de başlayan Dağlık Karabağ savaşı ile ülkede bulunmayan güven ortamı yabancı yatırımlar açısından olumsuz bir profil oluşturdu. 1994’te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın uzun görüşmeleri sonucu 29 Kasım 2007’de iki tarafın da ılımlı yaklaştığı bir plan oluşturulmuştur. Böylece

ülkede oluşturulan güven ortamı ile artık fazla yabancı yatırımları çekmeye başlamıştır. Kalıcı bir barış sağlanmadığı için dönem dönem (2014 ve 2016) yine çatışmaların yaşandığı ülkede yabancı yatırımların gelmesi noktasında dalgalı bir azalma süreci yaşanmıştır. 2020 yılına geldiğimizde bu dalgalanma yerini; dünya geneli yaşanan pandemi ve ikinci Dağlık Karabağ savaşının patlak vermesinden dolayı sert bir düşüşe bırakmıştır.

Kazakistan'da son yıllarda yabancı yatırımcılara sağladığı haklar ve daha seçici yaklaşımı sergileyen hükümet politikaları sayesinde ülkedeki yabancı yatırım oranı değişmiştir. Yerli ve yabancı yatırımcıların haklarını dengelemek için yeni Yatırım Kanunu oluşturmuştur. Kazakistan'ın 1999-2023 arası ülkeye gelen net doğrudan yabancı yatırımlar ve ülkeden çıkan net yabancı yatırımlar verileri Grafik 8'de sunulmuştur.

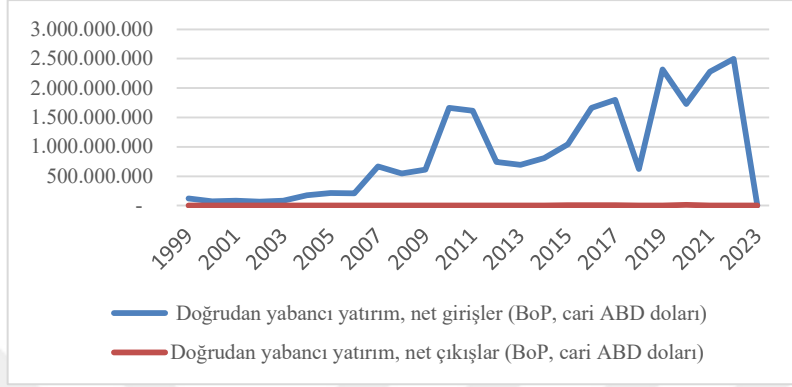

Grafik 7: Kazakistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

Kazakistan, bağımsızlığının ilanından beri doğrudan yabancı yatırım çekmekte noktasında her zaman olmuştur. Orta Asya'daki toplam doğrudan yabancı yatırımların % 80'den çoğunu ülkesine çekmeyi başarmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki bu artışı; öncelikle Kaşagan petrol yatakları ve hidrokarbon ilerlemeler ile yapmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2008 yılında 15 milyar \$ seviyesini aşmıştır. Küresel finansal kriz sonrası 2010 yılından itibaren hızlı bir şekilde tekrar yatırımcıları çekmeyi başarmıştır. 2017 de en yüksek seviyeye ulaşan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 17 milyar \$ seviyesini yakalamıştır. Fakat pandemi döneminde azalan yabancı yatırımlar, bölgede hiç eksik olmayan iç

gerilim yüzünden 2021 Rusya -Ukrayna savaşı ile daha da artmış ve yabancı yatırımlar 5 milyar \$ seviyesine inmiştir. Özbekistan'ın 1999-2023 arası ülkeye gelen net doğrudan yabancı yatırımlar ve ülkeden çıkan net yabancı yatırımlar verileri Grafik 9'da verilmiştir.

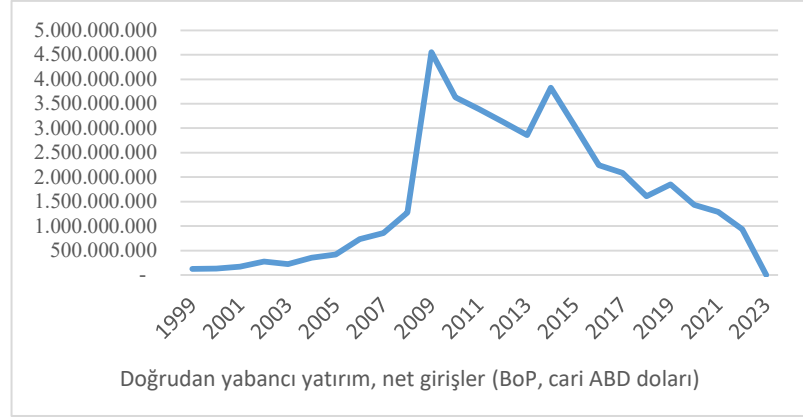

Grafik 8: Özbekistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

2016 yılından sonraki süreçte yeni büyük ekonomik reformlara girişen Özbekistan, yatırımcılar için daha cazip hale gelmiş ve ekonomik büyümeyi sağlamıştır en yüksek seviyeyi 2022 yılında 2 buçuk milyar \$ seviyesinde yakalamıştır. Ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar; bölgede yaşanan kaos ortamı, küresel etkiler, uygulanan ekonomik reformlar ve doların kuruna bağlı olarak yıllar içinde şekillenmiştir.

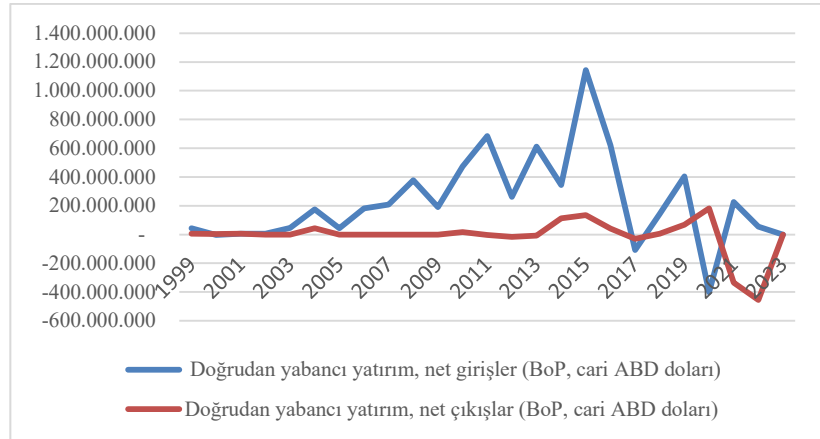
Grafik 9'da Türkmenistan'ın 1999-2023 arası sadece ülkeye gelen net doğrudan yabancı yatırımlar değerleri verilmiştir çünkü; ülkeden çıkan net yabancı yatırımlar verileri bulunmamaktadır.

Grafik 9: Türkmenistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

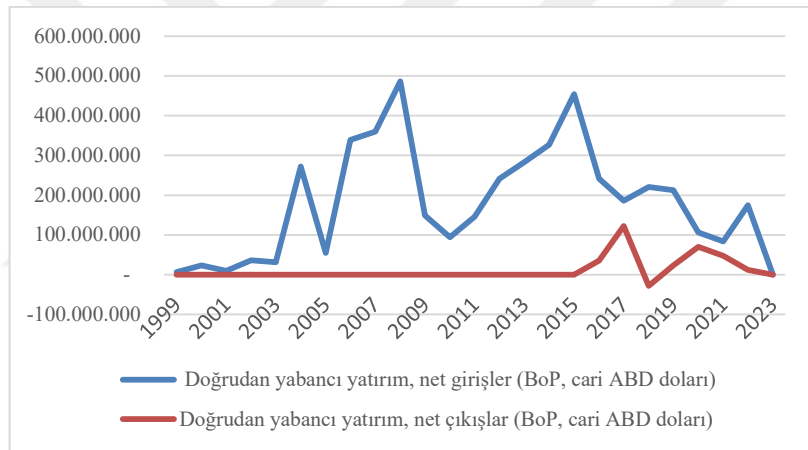
Türkmen yönetimi tarafından ülkeye gelecek yabancı sermayeye destek vermek ve uygun bir yatırım ortamı oluşturmak adına olması gereken siyasi ve makroekonomik reformlar istenilen seviyede gerçekleştirilememiştir. Türkmenistan'da enerji sektörü yabancı yatırımcılar açısından önemli bir potansiyel oluşturmasına karşın, bu sektörde dahi ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları son derece azdır. Türkmenistan yabancı yatırımlar açısından en yüksek seviyesine 2009 yılında 4 buçuk milyar \$ yabancı yatırım çekerek ulaşmıştır. Kırgızistan'ın 1999-2023 arası ülkeye gelen net doğrudan yabancı yatırımlar verileri Grafik 11'de verilmiştir.

Grafik 10: Kırgızistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

Kırgızistan'ın doğrudan yabancı sermaye verilerinin grafiğine baktığımızda; ülkeye gelen net yatırımlar 2003 yılından itibaren artmaya başlayarak sürekli dalgalı bir artış seyretmiştir ve 2015 yılında zirve yapmıştır. 2015 yılından sora 2017'ye kadar hep düşüş gösteren yabancı yatırımlar 2017 ile birlikte tekrar yükselmeye başlamıştır. Kırgızistan'da en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken sektör madencilik ve maden arama faaliyetleridir (Pashalieva, Kahrman 2016: 164). Yabancı yatırımlar, tüm dünyanın etkilendiği pandemi döneminde 2019 itibariyle azalmaya başlamıştır, bu durumda bölgedeki huzursuz siyasi ve sosyal ortam, güvenlik sorunu gibi etkenler belirleyici olmuştur. Yaklaşık son 10 yıl Kırgızistan'a yabancı yatırımların gelmesini azalmıştır. Tacikistan'ın 1999-2023 arası ülkeye gelen net doğrudan yabancı yatırımlar ve ülkeden çıkan net yabancı yatırımlar verileri Grafik 12'de verilmiştir.

Grafik 11: Tacikistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Verileri (1999-2023)

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

Tacikistan ekonomik büyüme ve kalkınma için yabancı yatırımlara ihtiyaç duyan bir genç bir cumhuriyettir. Bu noktada 2007 yılında Yatırım Kanunu anlaşmasını kabul etmiştir. Tacikistan yerli ve yabancı yatırımcıların destekleyen birçok fırsat sağlamaktadır. Bu amaçla yatırımlar için serbest ekonomik bölgeler oluşturulmuştur ve halihazırda ülkede dört serbest bölge bulunmaktadır. Yatırım genellikle; tarım, gıda işleme, tekstil sanayi, madencilik ve turizm sektörlerine yapılmaktadır ve en çok Rusya ve Çin ile Kazakistan'dan gelmektedir (TCTB 2024: 10). Tacikistan'a en yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2008 ve 2015 yıllarında gelmiştir.

Tablo 6: Merkezi Asya Ülkeleri Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Verileri (2020-2021-2022)

Ülke	Zaman	Doğrudan yabancı yatırım girişleri (ABD\$)	Doğrudan yabancı yatırım çıkışları (ABD\$)
Azerbaycan	2020	507.151.800	825.278.000
Azerbaycan	2021	-1.707.666.000	76.987.000
Azerbaycan	2022	-4.474.481.000	172.210.000
Kazakistan	2020	7.205.989.084	1.330.547.345
Kazakistan	2021	4.566.688.865	2.665.173.814
Kazakistan	2022	4.926.602.899	-3.097.406.144
Özbekistan	2020	1.728.247.828	11.309.803
Özbekistan	2021	2.280.186.856	2.517.354
Özbekistan	2022	2.497.511.103	4.068.118
Türkmenistan	2020	1.436.241.797	**
Türkmenistan	2021	1.287.334.690	**
Türkmenistan	2022	936.039.710	**
Kırgızistan	2020	-401.518.600	180.886.600
Kırgızistan	2021	226.205.400	-334.517.100
Kırgızistan	2022	54.849.000	-454.612.000
Tacikistan	2020	106.534.793	70.334.962
Tacikistan	2021	84.038.181	47.700.534
Tacikistan	2022	174.305.128	11.984.421

Kaynak: (Dünya Bankası 2024)

Tacikistan'a yapılan yabancı yatırımlar, ülkedeki istikrarsızlık sebebiyle oldukça düşük düzeydedir. Yabancı yatırımı çekmek için 20 ülke ile Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması, 23 ülke ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (DEİK 2012: 15). Milli gelirin büyük bir bölümü geçinmek için sarf edildiği ve yurtiçi tasarruf oranı az olması sebebiyle yatırımlar artırılamaz ve büyümede gerçekleşmez. Yaşanılan bu kaynak ya da tasarruf açığının düzelmesi için ekonominin kalkınması gerekir buda iki şekilde sağlanır; yabancı ülkelere veya kurumlardan borç alarak ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekerek mümkün olur (Yavan, Kara 2003: 19-20).

Genel olarak bakıldığında; Merkezi Asya bölgesindeki gibi gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için, milli gelirin büyük bir kısmının yatırımlarda kullanılması gerekmektedir. Ülkeler yatırımları tasarruflarla

finanse eder. Merkezi Asya ülkelerinde kişi başına düşen gelir düşük olduğu için tasarruf oranı da çok azdır. Dolayısıyla kalkınmak için gerekli yatırımların finansmanı noktasında sıkıntı yaşanmaktadır. Türk cumhuriyetlerde yabancı sermayenin ülkeye girmesini sağlayacak uygun şartların oluşturulması gerekmektedir. Merkezi Asya ülkelerinden bu şartları en iyi sağlamış olan ülkeler Azerbaycan ve Kazakistan'dır. Özellikle Kazakistan bu konuda daha öndedir çünkü hem petrol, uranyum, çinko ve bakır gibi büyük yakıt rezervleri ve doğal kaynakları vardır hem de hayvancılık ve tarım sektörünü de canlı tutarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Fakat yabancı yatırımları petrol çıkarma haricinde ki sektörlere çekmekte sıkıntı yaşamaktadır.

3.5. Ekonomik Özgürlük Endeksi

Ekonomik özgürlük endeksi Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabında konu edilen özgürlük teorilerinden yola çıkarak 1995 yılında The Heritage Foundation ve The Wall Street Journal tarafından oluşturulmuştur. Ekonomik Özgürlük Endeksi; içerisinde bulunan on bağımsız değişken sonucu açığa çıkan toplam puanlara göre ülkeleri sıralamaktadır. Değişkenlerin her biri için ayrı bir hesaplama yöntemi bulunmaktadır. Hesaplama sonucunda ulaşılan puanın yüksek olması, o ülkenin ekonomik olarak diğer ülkelerden daha özgür olduğuna işaret etmektedir (Kangallı vd., 2014: 95). Ekonomik Özgürlük Endeksi, ülkelerin ekonomik özgürlük derecesini ölçmek için oluşturulmuş yıllık bir endeks ve sıralamadır. Ekonomik özgürlüğün amacı, yalnızca hükümetin baskı veya kısıtlamalarının yokluğu değil, herkes için karşılıklı bir özgürlük duygusunun yaratılması ve sürdürülmesidir. Ekonomik özgürlük endeksi yardımıyla, bir ülkenin ekonomik özgürlük seviyelerini basitçe analiz edebilir veya benzer gruplara ayırabiliriz (Erilli 2018: 94).

Tablo 7: Türkiye ve Merkezi Asya Cumhuriyetleri’nin Ekonomik Özgürlük Endeks Değerleri (2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2022)

Yıl	Ülke	İş Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal Özgürlük	Ticaret Özgürlüğü	Yatırım Özgürlüğü	Finansal Özgürlük
2007	Türkiye	67.4	38.8	70.1	81.0	50	50.0
	Azerbaycan	58.0	60.8	76.8	77.6	30.0	30.0
	Kazakistan	58.5	84.3	72.9	69.2	30.0	60.0
	Özbekistan	65.2	66.8	58.6	68.2	30.0	20.0
	Türkmenistan	30.0	30.0	65.9	79.2	10.0	10.0
	Kırgızistan	59.9	71.1	77.1	81.4	40.0	50.0
	Tacikistan	39.2	60.1	67.0	71.0	30.0	40.0
2010	Türkiye	68.9	41.1	70.0	86.4	65.0	50.0
	Azerbaycan	74.6	82.5	62.7	77.1	55.0	40.0
	Kazakistan	73.5	83.1	65.6	85.9	30.0	50.0
	Özbekistan	67.8	61.1	62.4	65.1	10.0	10.0
	Türkmenistan	30.0	30.0	62.8	79.2	0.0	10.0
	Kırgızistan	76.6	82.6	62.2	75.9	50.0	50.0
	Tacikistan	57.4	54.4	58.4	82.5	25.0	40.0
2012	Türkiye	67.1	40.0	71.9	85.4	70.0	60.0
	Azerbaycan	68.6	81.6	74.5	77.2	55.0	40.0
	Kazakistan	72.9	88.7	71.8	79.6	30.0	50.0
	Özbekistan	71.2	61.0	63.0	66.1	0.0	10.0
	Türkmenistan	30.0	30.0	70.6	79.2	0.0	10.0
	Kırgızistan	74.1	88.9	71.0	63.2	55.0	50.0
	Tacikistan	61.6	56.8	67.4	82.5	20.0	40.0
2014	Türkiye	67.6	59.7	71.8	84.5	75.0	60.0
	Azerbaycan	73.5	77.9	78.8	77.2	60.0	50.0
	Kazakistan	74.4	86.7	74.4	78.2	40.0	50.0
	Özbekistan	75.7	60.8	63.1	66.1	0.0	10.0
	Türkmenistan	30.0	30.0	65.9	79.2	0.0	10.0
	Kırgızistan	74.2	83.8	73.7	75.2	60.0	50.0
	Tacikistan	58.4	45.5	67.7	73.2	25.0	40.0
2016	Türkiye	65.4	48.6	71.5	84.4	75.0	60.0
	Azerbaycan	70.3	75.2	77.0	75.8	60.0	50.0
	Kazakistan	72.3	82.7	74.0	77.4	40.0	50.0
	Özbekistan	64.8	50.4	61.1	66.8	0.0	10.0
	Türkmenistan	30.0	20.0	74.8	80.0	0.0	10.0
	Kırgızistan	65.3	80.4	68.4	75.0	60.0	50.0
	Tacikistan	61.1	47.3	69.8	68.6	25.0	30.0
2018	Türkiye	63.3	47.6	72.3	78.6	70.0	60.0
	Azerbaycan	72.3	71.9	65.6	74.6	55.0	60.0
	Kazakistan	74.3	86.8	68.2	75.6	50.0	50.0
	Özbekistan	66.9	52.0	61.9	62.5	0.0	10.0
	Türkmenistan	30.0	20.0	76.3	80.0	0.0	10.0
	Kırgızistan	73.3	77.9	74.9	74.5	60.0	50.0
	Tacikistan	63.4	52.2	69.6	70.6	25.0	30.0
2022	Türkiye	63.4	47.1	61.9	75.6	70.0	60.0
	Azerbaycan	64.6	55.9	74.5	66.6	70.0	60.0
	Kazakistan	64.7	62.7	69.1	75.4	50.0	50.0
	Özbekistan	59.1	48.0	61.6	75.6	50.0	40.0
	Türkmenistan	37.5	30.7	72.7	74.2	10.0	10.0
	Kırgızistan	56.1	52.2	71.4	73.2	60.0	50.0
	Tacikistan	56.9	43.1	67.1	69.6	25.0	30.0

Kaynak: (The Heritage Foundation 2024)

Ekonomik özgürlükler 1-100 arası değer almaktadır. Türkiye ve Merkezi Asya Cumhuriyetleri'nin, lojistik performans endeksi raporunun yayımlandığı; 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2022 yıllarına dair aldığı Ekonomik Özgürlük puanları Tablo 7'de verilmektedir. Endekste özgürlükler; iş, emek, parasal, ticaret, yatırım ve finansal özgürlük olarak, alt kriterlere göre değerlendirilmiş. Genel itibariyle ortalama üzerinde puanlanan özgürlükler, finansal ve yatırım özgürlüğünde diğer özgürlüklere göre daha düşük puanlanmıştır. Özellikle Tacikistan ve Türkmenistan'ın yatırımlar alanında ve finansal anlamda yeterince özgür olmadığı söylenilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.MERKEZİ ASYA ÜLKELERİ ve TÜRKİYE; ULUSLARARASI TİCARETİN ve LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

4.1. Merkezi Asya Bölgesi ve Türkiye

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Devam eden süreçte, Türk Cumhuriyetleri ekonomik ve siyasi varlıklarını sürdürebilmek için çeşitli politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, küreselleşen ekonomilere uyum sağlamak isteyen bu genç ülkeler, merkezîyetçi sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş çabası içine girmişlerdir. Her biri kendi ekonomileri için çeşitli finansal reformları uyguladı ve bu reformlar sayesinde, ekonomik, altyapısal ve eğitim alanlarında farklı bir seviyeye ulaşmışlardır. Türk Cumhuriyetleri, geçmişten günümüze Türkiye ile dil, din, kültür ve etnik açıdan ortak özelliklere sahiptir. Bu ortak özelliklere ek olarak, coğrafi konumlarındaki yakınlık da, ortak işbirlikleri ve entegrasyon toplulukları oluşturmalarına olanak tanıdı; bu da taraflar arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Süreç içinde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki uluslararası ticaret de büyük bir önem taşıdı ve bu tez çalışmasının odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma; Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki uluslararası ticareti ve lojistiği bazı makroekonomik veriler dâhilinde incelemektedir.

4.2. Konu Hakkında Literatür İncelemesi

Çalışma konusunun ana hatlarını oluşturan başlıklar üzerine yapılmış, literatürde yer alan yerli ve yabancı araştırmalar incelenmiştir. Öne çıkan bazı çalışmalar; lojistik, lojistik performans endeksi, Tobit analizi ve Merkezi Asya başlıkları altında sınıflandırılarak tablo şeklinde sunulmuştur.

Tablo 8: Literatür Taraması

Lojistik, Lojistik Performans Endeksi ve Tobit Literatür Taraması		
Yıl	Yazar(lar)	Çalışma
Lojistik		
2006	Boopen	Sahra Altı Afrika (SSA) ülkeleri örneği ve gelişmekte olan Ada Devletleri (SIDS) için iki farklı veri setinde ulaşım sermayesinin büyümeye katkısını analiz etmektedir. Hem kesitsel hem de panel veri analizi kullanılmıştır. Her iki örnekleme de analiz; ulaşım sermayesinin bu ülkelerin ekonomik ilerlemesine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca analiz, SSA örneğinde ulaşım sermaye stokunun verimliliğinin genel sermayeye kıyasla daha üstün olduğunu, SIDS örneğinde ise ulaşım sermayesinin genel sermaye stokunun ortalama verimlilik seviyesine sahip olduğunu göstermiştir.
2006	Liu, Li ve Huang	Çin ana karasındaki lojistik gelişimi ile GSYİH büyümesi arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. 1952'den 2004'e kadar trafik devir hacmi artışı ve GSYİH büyüme artışı verileri üzerinden, eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır. Sonuçlar, GSYİH artışı ile lojistik hacim artışı arasında güvenilir bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Lojistik gelişiminin GSYİH büyümesinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir ve ikisi arasında dengeyi korumanın önemli olduğu ifade edilmiştir.
2010	Ateş ve Işık	Türkiye’de lojistik sektöründe uygulanan hizmetlerdeki gelişmelerin, Türkiye ihracatının üzerine ve büyüme üzerine bir etkisinin bulunup bulunmadığı granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Lojistik sektörü ile ihracat arasında uzun dönemde lojistik sektörden ihracata doğru Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Lojistik sektörü gelirlerinden, sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü; GSMH’ye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
2018	Li, Jin, Çi, Şi ve Ng.	Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında kalkınmanın itici gücü olarak lojistik değerlendirmesi yapılmıştır ve gelişmekte olan ülkeler için Çin modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada, lojistik altyapısının ekonomik büyümeye katkıda bulunup bulunmadığı değerlendirilmiştir. Çin’in 2003-2014 dönemine ait değerleri panel verilerle hata düzeltme modeli kullanarak değerlendirilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerdeki lojistik altyapı sektörlerinin etkileri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda lojistiğin Çin’de ekonomik büyüme noktasında gerçekten itici bir güç olduğunu belirlenmiştir.
2019	Güngör, Dursun ve Karaoğlu	Akdeniz’e kıyısı olan 15 ülkenin, ülke ekonomisine lojistik sektörünün etkisi incelenmiştir. 1980 - 2018 dönemi için lojistik performans endeksi ve gayri safi yurtiçi hâsıla değerleri üzerinden panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada dönem içerisinde farklılıklar söz konusu olması ile birlikte pozitif yönlü ilişki ve GSYH’de gözlenen değişikliklerin LPE tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ve Arnavutluk için LPE ile GSYH arasındaki en yüksek ilişki elde edilmiştir. Bulgular söz konusu ülkelerin ekonomik büyüklüğünde lojistik faaliyetlerin önemini vurgulamıştır.
2020	Tekin, Öztürk ve Bahar	Akıllı lojistik ve Blokzincir teknolojisinin tanımı yapılarak blokzincir teknolojisinin akıllı lojistik faaliyetlerine getirdiği yenilikler, sağlayacağı katkı ve bu durumun farkındalık seviyesi incelenmiştir. Blokzincir teknolojisinin özelliklerinden akıllı kontratların; şeffaflık, güvenlik ve izlenebilirlik gibi faydalar sağlayacağı öngörülmüştür.
Lojistik Performans Endeksi		
2015	Bayraktutan ve Özbilgin	Ülkelerin/bölgelerin lojistik performansında belirleyici olan, lojistik maliyetlere etki eden ve lojistik sektörünün büyüklüğünü yansıtan göstergeler kategorize edilmiş ve üç başlık altında toplanılmış bu temel performans göstergeleri; - Faktör koşulları (Fiziksel, operasyonel, kurumsal altyapılar ve ulaşılabilirlik). - İktisadi koşullar (İç ve dış talep, yerel ve uluslararası pazarın yapısı ve tercihleri, fiyat esnekliği, lojistik işlemleri talep eden sanayi, turizm ve ticaret gibi sektörlerin potansiyel iş hacmi, tüketim eğilimleri, lojistik maliyetler). - Dış çevre koşulları (Krizler, savaş, iç çatışmalar, kıtlık, doğa olayları, boykotlar, ülkeler arasındaki anlaşmalar vb).

Tablo 8: Literatür Taraması Devamı

Yıl	Yazar(lar)	Çalışma
2019	Orhan	2018 yılına ait lojistik performans endeksi verilerini üzerinden Türkiye ile Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performansları ENTROPİ ağırlıklı EDAS yöntemi ile kıyaslanmaktadır. Ülkeleri karşılaştırırken kullanılacak kriterlerin önem dereceleri ENTROPİ yöntemi ile belirlenmiştir. Belirlenen kriter ağırlıkları kullanılarak EDAS yöntemiyle lojistik performanslarına göre ülkeler sıralandırılmıştır. Önem derecelerine göre; gümrükler, altyapı, lojistik yetkinlik, yük izleme ve takip edilebilirlik, zamanlama ve uluslararası sevkiyatlar biçiminde sıralanmıştır. Gümrükleme en önemli kriter olarak öne çıkmıştır. Ülkelerin lojistik performansında ise ilk beş sırasıyla; Almanya, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Avusturya şeklindedir
2020	Cengiz ve Çetinceli	Türkiye ve BRICS ülkelerinin lojistik performans endeksi ile bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişlik endeksleri kıyaslanmıştır. SPSS programı ile fark analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişlik endeksine göre; Türkiye'nin genel olarak Rusya ve Brezilya'nın ardından 3. sırada yer aldığını göstermiştir. Lojistik performans endeksine göre ise Güney Afrika ve Çin'in en başarılı ülkeler olduğu, Türkiye'nin ise 3. sırada yer aldığı gözlenmiştir. En dikkat çeken sonuç ise bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişliğinde 1. sırada yer alan Rusya'nın lojistik performansta sonuncu sırada yer almasıdır. Sonuç olarak Türkiye'nin 5 ülke arasından iki endekste de 3. sırada yer almasından dolayı BRICS ülkelerine göre ortalama seviyede olduğu ifade edilmiştir.
2020	Eygü ve Kılınç	OECD ülkeleri lojistik performans endeksi değerlerine göre incelenmiştir. Araştırmada 2018 yılına ait lojistik performans endeksi istatistikleri üzerinden Ridge regresyon analizi yapılmıştır. Lojistik performans endeksinin genel puanının bağımlı değişken yapıldığı analizde lojistik performans endeksinin altı alt kriteri bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular ile genel lojistik performans endeksi puanı ve lojistik performans endeksi alt kriterleri (gümrük, altyapı, uluslararası taşımacılık, lojistik yeterliliği ve kalitesi ile zamanlılık) arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.
2023	Pala	Türkiye ile Vişegrad dördlüsü ülkelerinin (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) lojistik performansları, lojistik performans endeksi ile karşılaştırılmıştır. Lojistik performans endeksi altı kriteri önem dereceleri MEREK-Corr yaklaşımıyla tesbit edilerek, ülkelerin 2010-2018 dönemini kapsayan beş farklı dönemdeki lojistik performans endeksi değerleri SAW yöntemiyle sıralandırılmıştır. Türkiye'nin gümrük işlemleri noktasında yapacağı iyileştirmeler ile lojistik performans noktasında rakiplerine karşı daha avantajlı bir konuma ulaşabileceği ifade edilmiştir.
Tobit Analizi		
2001	Nassimbeni	Küçük üretim firmalarının ihracat tutumlarını öngören bir modelin önerildiği çalışmada, ihracatçı yapanlar ve ihracat yapmayanlar teknoloji ve yenilik yapabilme yetenekleri ile bir dizi diğer yapısal faktör açısından karşılaştırılmaktadır. Ayırt edici faktörlerden bazıları tahmin edici olarak kullanılarak bir lojistik regresyon modeli oluşturulmuştur söz konusu modele uygulanan analiz sonucunda elde edilen bulgular; küçük üretim firmalarının ihracat yapma eğiliminin ürün yenilik yetenekleri ve geçerli organizasyonlar arası ilişkiler geliştirme kapasiteleri ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra şirketin teknolojik profili (üretim, kalite kontrol, yönetim, tasarım, iletişim, elleçleme, depolama teknolojileri) ile daha az ilişkili olduğunu göstermektedir.
2012	Anastasopoulos, Mannering, Shankar ve Haddock.	Kentsel otoyollardan elde edilen 9 yıllık verileri kullanarak, motorlu taşıt kaza oranlarının incelenmesinde gözlemlenemeyen heterojenliği hesaba katmak için rastgele parametrelili Tobit regresyonu kullanılmıştır. Sonuçlar, rastgele parametrelili Tobit modelinin sabit parametrelili modelden daha iyi performans gösterdiğini ve belirli yol segmentlerindeki kaza oranlarını belirleyen faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayabileceğini göstermektedir.

Tablo 8: Literatür Taraması Devamı

Yıl	Yazar(lar)	Çalışma
2020	Güneri ve Durmuş	Anketler, yapısı gereği seçeneklerle sınırlandırılmaktadır bu şekilde varsayımları tam olarak sağlamadıkları için doğrusal regresyon modelleri istatistiksel tahminlerde kullanılamaz. Bu durumda farklı regresyon modelleri tercih edilebilir. Bu çalışma ile sansürlü verilerde kullanılan Tobit modeli ile bu modelden türetilen ikili Logit ve ikili Probit regresyon modellerini karşılaştırılmıştır. Anket verileri üzerinde yapılan analizler ile Logit, Probit ve Tobit modeli katsayı tahminleri ve marjinal etkiler hesaplanılmıştır.
2020	Yüksel	T.C. Sağlık Bakanlığı'na bağlı Ağız ve Diş Sağlığı Merkezleri (ADSM)'nin 2014-2018 dönemindeki etkinlik düzeyleri incelenmiştir. ADSM'lerin teknik verimliliğini ölçmek için VZA, etkinliğe etki eden faktörlerin tespiti için de Tobit analizi kullanılmıştır. VZA'dan ulaşılan etkinlik skorları bağımlı değişken yapılarak uygulanan Tobit analizine göre; girdi değişkenlerinden ünit ve toplam diş hekimi sayısının azaltılması, çıktı değişkenlerinden endodontik tedavi, muayene ve konservatif tedavi sayılarının artırılması önerilmiştir.
2022	Zorlutuna, Erilli ve Yücel	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi Onkoloji Merkezi'nde, 2000-2011 döneminde takip edilen akciğer kanseri hastalarından elde edilen verilere Tobit regresyon analizi uygulanarak bu hastalarının yaşam sürelerinde bağımsız değişkenlerin etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Bulgular; hastanın cinsiyeti, hastalığın evresine pozitif etki yaparken, hastanın durumu ve patolojik durumu negatif etki yaptığı gözlenmiştir.
2023	Dalei ve Joshi	2010-2018 döneminde yedi Hint petrol rafinerisinin verimliliği değerlendirilmiştir. İki aşamalı ampirik bir analizin ilk aşamasında, Hindistan petrol rafinerilerinin verimliliğini değerlendirmek için DEA, ikinci aşamada verimliliğin temel belirleyicilerini anlamak için sıradan en küçük kareler, rastgele etkili genelleştirilmiş en küçük kareler ve Tobit modeli kullanılmıştır. DEA sonuçları, iki rafinerinin örneklenen diğer rafinerilerden daha verimli bulunduğunu belirtilmiştir. Regresyon analizi üç önemli açıklayıcı değişken önermiştir; rafineri yapısı, kullanım oranı ve damıtma ürünü verimi.
Merkezi Asya Bölgesi		
2012	Erdem ve Türker	Altı Türk Cumhuriyetinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ekonomik serbestlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2011 dönemi (ekonomik serbestlikle verilerin sadece bu zaman aralığında bulunmaktadır) kapsamında incelemektir. Türk Cumhuriyetleri, girişim, ticaret, mali, parasal ve kamu büyüklüğü açısından ekonomik serbestlik önemli ölçüde gerçekleştirmiştir fakat yatırım, finans, mülkiyet ve yozlaşma açısından serbestliği gerçekleştirememişlerdir.
2014	Mercan ve Göçer	Ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve enflasyona etkisi, 1990-2010 dönemi yıllık verileri kullanılarak, Orta Asya ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan için Panel veri analizi kullanarak incelenmiştir. Sonuç olarak; ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeye etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Dışa açıklığın enflasyon üzerindeki etkisinin ise literatürden farklı olarak pozitif olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
2017	Şirin ve Emanet	Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin lojistik performanslarının Dünyadaki lider ülkelerle ve bölgelerindeki diğer ülkelerle karşılaştırılmalı analizi yapılmış sonuç olarak; tüm yıllar içinde ortalama 150-160 ülke içinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri en iyi 62. sırada en kötü ise 140. sırada yer aldıkları gözlenmiştir.
2019	Syzdykova Oralbaykız 1	Orta Asya ülkelerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1991-2016 yıllarına ait veriler üzerinden panel veri analizi ile araştırmaktadır. Beşeri sermaye, eğitim ve sağlık harcamaları ve insani kalkınma endeksi göstergeleri olarak üç farklı değişkenle ifade edilmiştir. Bulgular; uzun dönemde Orta Asya ülkelerinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.
2020	Acet, Ashurov ve Khatir	Orta Asya ülkelerinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2001-2016 dönemi Panel veri analizi ile incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar; DYY ve ekonomik büyüme arasında çift nedensellik ilişkisi bulunduğunu ve DYY'nin GSYİH üzerindeki etkisi pozitif olduğunu göstermiştir.

Tablo 8’de konu ile ilgili yapılmış çalışmaların, dört başlık altında gruplandırılarak sunulduğu literatür taraması yer almaktadır. Bu çalışmaların sonuçlarına bakıldığında; gelişmiş lojistik alt yapıların ülkelerin ekonomisine etkisinin olumlu yönde olduğu konusunda birleşmişlerdir. LPE’nin genel puanının ise ülkelerin ulaştırma alanında bulunduğu seviye hakkında bilgi verdiği ve yine LPE genel puanının yüksek olması ülkeler açısından bir gelişmişlik göstergesi olarak görüldüğü yönündedir. Ülkelerin aldığı LPE puanının Dünya Bankası tarafından küçük değer aralığında (1-5) puanlanmasından dolayı, literatürde LPE üzerine yapılan çalışmaların analizinde, yapısı itibariyle uygun düştüğü için yaygın olarak Tobit analizi kullanılmıştır. Söz konusu analizin; gerek tek başına gerekse farklı bir yöntemle entegre edilerek kullanıldığı gözlenmiştir. Merkezi Asya bölgesi üzerine yapılan çalışmalarda ise doğrudan yabancı sermayenin büyüme üzerine etkileri, ekonomik büyüme ve ekonomik serbestlik konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

4.3.Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Kısıtları

Söz konusu tez çalışmasının hangi amaç ile çalışıldığı, güncel literatürde hangi boşluğu doldurduğu, çalışmanın hangi kapsam dâhilinde ele alındığı ve çalışma yapılırken karşılaşılan kısıtların neler olduğuna dair bilgiler alt başlıklarda sunulmaktadır.

4.3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu tez çalışması; Merkezi Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki uluslararası ticareti ve lojistiği bazı makroekonomik veriler dâhilinde araştırılmaktadır. Tez çalışmasında analize dâhil edilen altı Merkezi Asya Cumhuriyeti; Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan’dır. Bu altı ülke ve Türkiye’nin bir takım ekonomik göstergelerinin lojistik performans endeksine ne şekilde etki ettiği belirlemeye yönelik çalışılmıştır. Söz konusu ekonomik göstergeleri; lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış açıklık, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü verilerinin 2007-2022 zaman aralığındaki değerleri oluşturmaktadır.

4.3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Çalışmanın analizinde kullanılacak veri setini oluşturan göstergelerden olan Lojistik Performans Endeksi, 2007-2022 zaman aralığında sadece 2007, 2010, 2012, 2014, 2018 ve 2022 yıllarında yayınlandığı için sadece bu yıllara ait verileri alınmıştır. Veri setini oluşturan diğer ekonomik göstergeler olan; dış açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü verilerinin de lojistik performans endeksinin yayınlandığı yılların karşılığındaki değerlerinin hareketli ortalamaları alınarak veri setine dâhil edilmiştir.

Çalışmada hareketli ortalama; analiz modelinde bağımlı değişkenin her bir gözleminin karşısında yer alan bağımsız değişkenlerin gözlem değerlerinin; önceki yıl, gözlem yılı ve sonraki yıl değerlerinin toplanması ve toplamın, toplanan gözlem sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır ve ulaşılan sonuç; bağımlı değişkenin gözlem yılının karşısında, bağımsız değişkenin hareketli ortalama değeri olarak kabul edilmektedir. Lojistik performans endeksinin yayınlandığı yıllar olan 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2022 yılı olmak üzere yedi gözlem bulunmaktadır. Örneğin bağımlı değişken olan LPE'nin 2007 yılı değeri için; bağımsız değişkenin 2006, 2007 ve 2008 değerleri toplanarak, toplamın üçe bölünmesi ile elde edilen değer, bağımsız değişkenin 2007 hareketli ortalama değeri olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde bağımlı değişkenin her bir gözleminin karşısında bulunan bağımsız değişken gözlemlerinin hepsine aynı işlem yapılmaktadır ve her bir bağımsız değişken için ayrı ayrı uygulanmaktadır. İşlem sonucunda; bağımsız değişkenlerin her biri hareketli ortalamaları alınarak yedi seriye indirgenmiş olur. Böylece modelde yer alan bağımsız değişkenlerin kısa dönemli hareketlerinin LPE üzerine etkisi ölçülmüştür.

Merkezi Asya ülkeleri ve Türkiye'nin dış ticaret ve lojistik analizinde kullanılacak veri setini oluşturan değişkenlerden olan lojistik performans endeksi, dış açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları değerlerine Dünya Bankası veri kaynağından ulaşılırken; ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü değerlerine The Heritage Foundation veri bankasından ulaşılmıştır (<https://www.heritage.org/>: 2024).

4.3.3. Araştırmanın Sorusu ve Hipotezleri

Yapılan literatür analizleri sonucunda mevcut literatürde; Türkiye'nin ve Merkezi Asya Cumhuriyetleri'nin gerek birlikte gerekse ayrı ayrı dış ticarete bazı makroekonomik verilerinin analiz edildiği çalışmalar mevcuttur. Bu ülke grubunun doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve dış açıklığın lojistik performans endeksi üzerindeki etkisinin olup olmadığına dair araştırmaların da var olduğu görülmüştür. Bu araştırmada ek olarak; söz konusu ülke grubunun makroekonomik verilerinin yanı sıra Ekonomik Özgürlüklerin de dâhil edildiği bağımsız değişken grubunun, bağımlı değişken seçilen Lojistik Performans Endeksi'ne etkilerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır bu da çalışmayı özgün kılmaktadır. Çalışmanın geliştirilen Hipotezleri ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Tablo 9: Analizin Hipotezleri

Hipotezler	
H0	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H1	Dış Açıklığın, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H2	Ticaret Özgürlüğünün, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H3	Yatırım Özgürlüğünün, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 9'da çalışmanın amacına ve sorularına uygun bir şekilde oluşturulan dört adet hipotez sunulmuştur.

4.3.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada oluşturulan modelin analizi için Tobit analizi kullanılmıştır. Tobit analizinin seçilmesinin sebebi ise; modelde bağımlı değişkenin Lojistik Performans Endeksi olarak belirlenmesinden kaynaklıdır. Lojistik performans endeksi 1 ile 5 arasında küçük bir değer aldığı için en uygun analiz seçimi noktasında Tobit Analizine yönlendirmiştir. Tobit analizinde bağımlı değişkene ait bilgiye ulaşmanın sadece bazı gözlemler için mümkün olduğu durumlarda sansürlü model kullanılmaktadır. Çalışmanın modelinde; bağımsız değişkenlerin 2007-2022 arası dönemde her yıla ait gözlem değeri bulunurken, bağımlı değişken olan LPE'nin yalnızca 2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018 ve 2022 yıllarında yayımlanmış bir rapor olduğu için sadece bu yıllara ait gözlem değerleri bulunmaktadır. Bu durumdan

dolayı çalışmanın modelinin analizi için uygun düşen Tobit modeli sansürlü regresyon modelidir.

4.3.4.1. Tobit Analizi

Tobit modeli; 1958’de Probit modelin bir uzantısı olarak, 1981 yılında Nobel ödülü alan iktisatçı James Tobin tarafından geliştirilen bir modeldir. Bağımlı değişkene ait bilginin yalnızca bazı gözlemler için bulunduğu örneklem sansürlü örneklem olarak bilinir. Bu nedenle Tobit modeli sansürlü regresyon modeli diye de anılmaktadır. Bazı araştırmacılar bu modelleri, bağımlı değişkenin aldığı değerler sınırlandığı için, “bağımlı değişkeni sınırlı modeller” şeklinde ifade etmektedir (Gujarati 2012: 570). En küçük kareler regresyonunun parametrik olmayan şeklidir (Liao 1994: 88). Probit modelin bir uzantısı olduğundan tobin ve probit isimlerinden Tobit türetilmiştir. Tobin’in probiti olarakta anılmaktadır.

Araştırmalarda yer alan bağımlı değişkenin tüm yıllara ait değerlerine ulaşılamamaktadır. Bu durumda bağımlı değişkenin aldığı değerler kısıtlı olduğu için bu tip modeller Bağımlı Değişkeni Kısıtlı Modeller şeklinde ifade edilmektedir. Kısıtlı değişkenler kısıtlanış yapısına göre ikiye ayrılmaktadır bunlar;

- Sınırlandırılmış (Truncated) veriler,
- Sansürlü (Censored) veriler.

Sansürlü ve sınırlandırılmış örneklemeleri birbirinden doğru bir şekilde ayırt etmek gerekmektedir. Çünkü bu değişkenler sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Bir örneklemde belirli bir aralığın dışındaki gözlemler tamamen kaybedilmekteyse kırılmış model, en azından bağımsız değişkenler gözlenebiliyorsa sansürlü model şeklinde ifade edilmelidir (Üçdoğruk ve ark. 2001: 16).

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerde veri eksikliği varsa bağımlı değişken sınırlandırılmış olarak ifade edilir. Modeldeki veriler bulunmasına rağmen çıkarılıyorsa bu veri ile oluşturulan model kesilmiş ya da sınırlandırılmış olacağı için bu veriler sınırlandırılmış veriler olarak tanımlanır (Davidson, MacKinnon 1999: 365).

Sansürlenmiş örneklemde; bağımsız değişken verilerinin bulunmasına karşın bağımlı değişkenin bazı gözlemleri bulunmamaktadır. Veri setinden sistematik bir

şekilde dışlama bulunmamaktadır, fakat bağımlı değişkende gözlenemeyen kayıp veriler bulunmaktadır. Bu durumdaki veri setleri sansürlüdür. Örnek ile açıklamak gerekirse, et tüketiminin, gelir düzeyi ve ailedeki kişi sayısı ile ilişkisi incelenirken, vejetaryenler için; ailedeki kişi sayısı, gelir düzeyi gibi bağımsız değişken değerleri bulunurken, bağımlı değişken olan et tüketiminin karşılığı bulunmamaktadır. Bu durumda veri seti sansürlüdür (Koç, Şahin 2018: 74).

4.3.5. Araştırma Modeli

Bu tez çalışmasında Merkezi Asya ve Türkiye'nin 2007-2022 dönemi içerisinde lojistik performans endeksinin yayınlandığı yıllar olan 2007, 2010, 2012, 2014, 2018 ve 2022 yıllarına denk gelen dış ticaret verilerinin tobit regresyon analizi EViews12 paket programında, sansürlü tobit regresyon analizleri ise STATA 16 paket programında güven aralığı %5 alınarak analiz edilecektir. Analiz için kurulan modelde; yedi ülke (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) için belirlenen makro ekonomik göstergeler, LPE raporunun yayınlandığı yedi yıla göre hareketli ortalamaları alınarak yedi seriye indirgenmiştir ve model toplam 49 gözlem içermektedir.

Çalışmanın analizinde kullanılacak olan değişkenler ve Tobit analizi için oluşturulan model Eşitlik 1 ve Eşitlik 2'de verildiği gibidir.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \varepsilon \quad (1)$$

$$LPE = \beta_0 + \beta_1 DYSY + \beta_2 DA + \beta_3 TÖ + \beta_4 YÖ + \varepsilon \quad (2)$$

Model; (Y): LPE, (X1): DYSY, (X2): DA, (X3): TÖ, (X4): YÖ şeklindedir.

β_0 : Bağımsız değişkendeki değişime dayalı olarak bağımlı değişkende görülen değişimdir.

β_1 : DYSY bağımsız değişkenindeki değişime dayalı olarak bağımlı değişken olan LPE'de görülen değişimdir.

β_2 : DA bağımsız değişkenindeki değişime dayalı olarak bağımlı değişken olan LPE'de görülen değişimdir.

β_3 : TÖ bağımsız değişkenindeki değişime dayalı olarak bağımlı değişken olan LPE’de görülen değişimdir.

β_4 : YÖ bağımsız değişkenindeki değişime dayalı olarak bağımlı değişken olan LPE’de görülen değişimdir.

ϵ : (Hata terimi) bir gözlemin kendi beklenen değerinden meydana gelen sapmasıdır.

Çalışmanın analizinde kullanılacak olan modeli daha iyi kavramak amacıyla; modelde kullanılan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenleri ve analiz sürecinde kullanılan kısaltılmış kodlamaların açıklandığı bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 10: Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Kısaltmalar ve Anlamları

Bağımlı Değişken Kısaltması	Kısaltma Anlamı	Kaynak
LPE	Lojistik Performans Endeksi	Dünya Bankası (2007, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2022)
Bağımsız Değişken Kısaltması	Kısaltma Anlamı	Kaynak
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Dünya Bankası (2007-2022)
DA	Dış Açıklık	
TÖ	Ticaret Özgürlüğü	
YÖ	Yatırım Özgürlüğü	

Tablo 10’da analizin modelini oluşturan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait kısaltmalar ve anlamları sunulmuştur. Modelde bağımlı değişken lojistik performans endeksi iken bağımsız değişkenleri ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış açıklık verileri ve özgürlük endeksi verilerinden olan; ticaret özgürlüğü ile yatırım özgürlüğü verileri oluşturmaktadır.

Literatürde Merkezi Asya ülkelerinin makroekonomik değişkenlerinin konu alındığı çalışmalar incelendiğinde genel olarak ekonomik büyümeye ve serbestleşmeye etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin; Aziza Syzdykova’nın yaptığı çalışmada Orta Asya ülkelerinde gerçekleşen DYSY’nin ekonomik büyüme üzerine etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu ve DYY’lar bu ülkelerde %1 artınca GSYH’yı yaklaşık olarak %0,9 oranında artırdığı sonucuna varılmıştır (2019: 302). Bu noktada Merkezi Asya ülkelerinde LPE bağımlı değişken iken DYSY’nin etkisi ne yönde olduğunu saptamak amacıyla çalışmanın modeline DYSY bağımsız değişkeni atanmıştır. Bir diğer çalışmada; Çağatay Karaköy’ün bir çalışmasında

Merkezi Asya ülkeleri üzerinde Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış açıklık, kişi başına doğrudan yabancı sermaye yatırımı, büyüme oranı, ihracat ve ithalat ile özgürlük endeksi gibi bir çok değişkenin bulunduğu bir model oluşturulmuştur (2006: 256). Merkezi Asya ülkelerinde LPE bağımlı değişken iken DYSY değişkeninin yanı sıra DA değişkeninin ve ekonomik özgürlüklerden olan ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü değişkenlerinin etkisini anlamak için literatürde yer alan alanla ilgili bu araştırmalardan esinlenerek çalışmanın modeline dış açıklık ve ekonomik özgürlükler bağımsız değişken olarak atanmıştır. Merkezi Asya ülkeleri üzerine yapılmış birçok çalışma ile bağımsız değişkenler (DYSY, DA, TÖ, YÖ) noktasında literatürle benzerlik gösteren çalışmanın modeli, bağımlı değişkenin LPE olması noktasında literatürdeki çalışmalardan ayrılarak farklılık göstermektedir.

Analizin modelini oluşturan değişkenlerin belirlenmesinde dikkate alınan hususlar şu şekilde özetlenebilir; çalışmanın konusunu oluşturan Merkezi Asya ülkeleri geliştirmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ülkeler konumundadır ve büyümek için dış kaynak ihtiyacı duymaktadır bunu da yabancı yatırımcıları ülkeye çekerek gerçekleştirmektedir.

Bağımsız değişkenlerden olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları; yabancı yatırımcının bir başka ülkede yer alan bir işletmenin en az %10 veya daha fazla hissesine sahip olursa veya bu ülkede üretim tesisi kurarsa bu yatırımlar doğrudan yabancı yatırım şeklinde ifade edilmektedir (Koçtürk 2012: 36). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı ülkeye sağladığı avantajlara bakıldığında; ülkeye döviz girişi sağlamak, ülkede üretim kapasitesini artırmak ve dolayısıyla istihdam yaratmak, ülkeye mevcut yatırımın teknoloji transferini getirilmesi ve sektörel bilgi vererek yerli girişimcileri eğitmek gibi katkılar sağlamaktadır (Seyidoğlu 2002: 139) Bu noktada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bağımsız değişken olarak seçilme sebebi; yabancı yatırımcıların, yatırım yapacakları ülkeleri, ülkelerin lojistik performanslarına bakarak belirlemelerini gerektirdiği içindir çünkü her iki değişkenin birbirlerini destekler nitelikte olmaları beklenir. Yatırımcılar açısından hedef ülkede, LPE'nin alt kriterlerinin (lojistik altyapı, takip ve izleme, uluslararası sevkiyat, zamanlama, gümrükleme) yeterli olgunluğa ulaşmış ve uygun şartların oluşmuş olması, yatırım yapma noktasında belirleyici olmaktadır.

Başka bir bağımsız değişken dış açıklıktır; lojistik performans endeksine etkisi ne yönde olabilir? İhracatın ve ithalatın artırılması ve bu durumda gayri safi yurtiçi hasıla üzerine etkisi olduğunu ortaya koymak çalışma açısından kıymetlidir çünkü ülkeler büyümek için ihracat yapmak ve döviz kazanmak zorundadır bunu yapabilmek için üretimleri yoksa yine ithalat yaparak ihracat yapmaları ve döviz sağlamaları söz konusudur. Büyümenin kaynağı dışa açıklık olarak biliniyor ise LPE'ye etkisi ne yöndedir, dış açıklık arttıkça lojistik performans artıyor mu? Bunun öğrenmek istiyoruz çünkü ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerin lojistik altyapı yatırımlarına ve lojistik sektöründe yaşanan yeniliklere ayak uydurmak için ayrılan sermaye yatırımlarının daha büyük olduğu bilinmektedir. Geçmişte bu tür çalışmalarda dış açıklığın büyümeye etkileri ve LPE'nin büyüme üzerine etkileri çalışılmıştır. Bu çalışmada ise farklı olarak dış açıklık değişkeninin LPE üzerine etkisi araştırılmak istenmiştir. Bu noktada dış açıklık modeldeki bağımsız değişkenlerden birini oluşturmuştur.

Diğer bağımsız değişkenler olan ekonomik özgürlükler; ekonomik özgürlüklerden ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğünün bağımsız değişken olarak belirlenmesinin nedeni; yatırım ve üretim teşviki açısından ekonomik özgürlüklerin önemli bir konumda olmasından kaynaklıdır. Ülkeler ne kadar özgürse o kadar yatırımları çekmektedir bu noktada devletin şeffaf olması, totaliter olmaması, iş özgürlüklerinin bulunması gerekmektedir. Bunun için de ekonomik özgürlüklerin etkisi söz konusu ülke grubu özelinde pozitif olmalıdır ve lojistik performans endeksini destekler nitelikte olması beklenmektedir. Böylece bu ülkeler hem dış ticaretlerini artıracaklar hem de yabancı yatırımları çekeceklerdir bu durumun etkisiyle ülkedeki refah seviyesi de artacaktır.

Dolayısıyla tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın analizinde bahsi geçen makroekonomik verilerin (dış açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik özgürlükler) lojistik performans endeksine etkileri ele alınmıştır.

Ülke grubuna özel yapılan tanımlayıcı istatistikler ve Tobit analizi sonuçları bulgular başlığı altında tablolar halinde sunulmuştur.

4.3.6. Analiz

Merkezi Asya ve Türkiye'nin lojistik performans endeksine, dış ticaretlerindeki bazı makroekonomik verilerin etkilerini ölçmek için oluşturulan modelin değişkenlerine dair tanımlayıcı istatistikler ve modele uygulanan Tobit analizinin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tanımlayıcı istatistik, herhangi bir konuda ulaşılmış verilerin temel özelliklerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Verilerin hangi tip değer etrafında toplandığı veya verilerin dağılımının nasıl olduğunu anlamak üzere kullanılan bir istatistiksel yöntemdir.

Tablo 11: Tanımlayıcı İstatistikler Sonuçları

Değerler	LPI	DA	DYSY	TÖ	YÖ
Ortalama	2.576531	-0.069592	0.047975	76.02313	40.47755
Ortanca Değer	2.480000	-0.034893	0.038660	76.80000	36.66667
En Yüksek	3.510000	0.384741	0.160714	86.60000	75.00000
En Düşük	1.930000	-0.608737	-0.046292	63.96667	6.700000
Standart Sapma	0.379718	0.236224	0.037020	5.714699	19.23270
Çarpıklık	0.987762	-0.357390	0.610173	-0.237040	0.047052
Basıklık	3.384164	2.411320	3.856971	2.459034	1.963948
Jarque-Bera	8.269315	1.750637	4.539940	1.056351	2.209613
Olasılık	0.016008	0.416729	0.103315	0.589680	0.331275
Gözlem	49	49	49	49	49

Tablo 11'de çalışmanın analizinde kullanılan modelin değişkenleri olan LPE, DA, DYY, TÖ ve YÖ değerlerinin tanımlayıcı istatistik değerleri sunulmuştur. Değişkenler; ortalama, ortanca, en yüksek, en düşük, standart sapma, çarpıklık ve basıklık şeklinde değer almıştır.

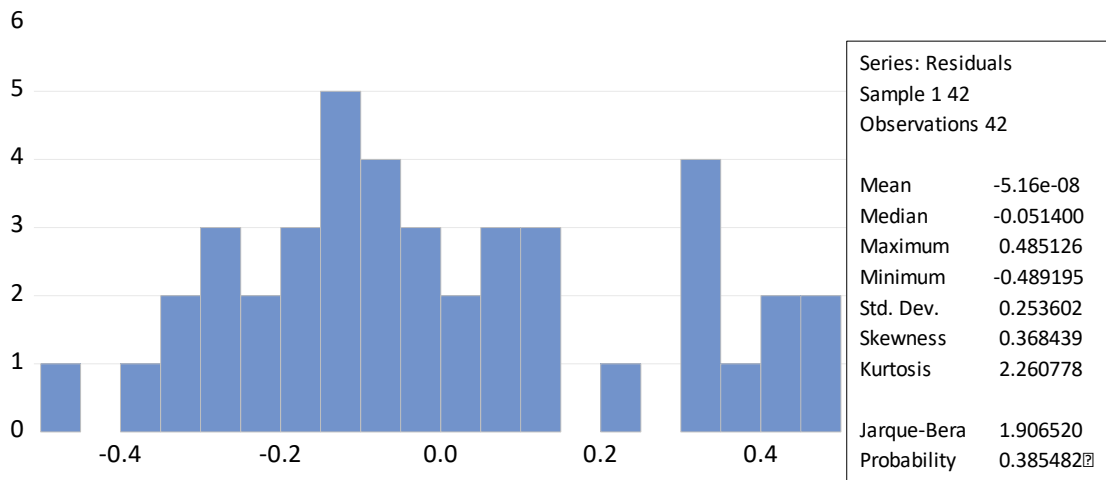
LPE için ortalama 2.57, en yüksek değer 3.51, standart sapma 0.37 ve olasılık değeri ise 0.01'dir. Diğer bir değişken olan dış açıklığın en yüksek 0.38, standart sapma 0.23 ve olasılık değerinin 0.41 olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların aldığı değerlere baktığımızda ise ortalama değeri 0.04, en yüksek değer 0.16, en düşük değer -0.04 ve olasılık değeri 0.10 şeklindedir.

LPE, DA ve DYSY için oluşan standart sapma değerleri birbirlerine yakın iken TÖ ve YÖ değişkenlerinin standart sapma değeri yakın değildir bunun sebebi; ekonomik özgürlüklerin bir ile yüz arasında değer alan, diğer makroekonomik göstergelere göre oldukça küçük değer alan değişkenler olmasından kaynaklıdır. Değişkenlerin çarpıklık değerlerine baktığımızda aldıkları değerler sıfıra yakın olduğu için simetrik olarak ifade edilebilir.

Tobit analizinin sonucunda ulaşılan kalıntıların normallik testi model hakkında detaylı bilgi vermektedir.

Normalliğin iki bileşeninin çarpıklık ve basıklık olduğu bilinmektedir. Çarpıklık dağılımların simetrik olma durumuyla ilgilidir ve eğer dağılımın ortalaması 0'ın sağında ve puanlar sağa yığılmışsa dağılım sola çarpık (kuyruk solda uzun, negatif çarpık), 0'ın solunda ise dağılım sağa çarpıktır (kuyruk sağda uzun, pozitif çarpık). Çarpıklık ve basıklık 0 olduğunda ise dağılımı normal olarak ifade edilmektedir (Tabachnick, Fidell 2013). Dağılımın normalliğini işaret etmek için çarpıklık ve basıklık katsayılarının yer alması gereken belirli kesme noktaları bulunmaktadır. Buna göre eğer dağılım normal ise çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile 1 aralığında olması gerekmektedir. Eğer çarpıklık katsayısı -1 ile 1 aralığında ise basıklık katsayısının -2 ile 2 aralığında yer alması, eğer basıklık katsayısı -1 ile 1 aralığında ise çarpıklık katsayısının -2 ile 2 aralığında yer alması gerektiği belirtilmektedir (George, Mallery 2001; Leech, diğ., 2005).

Modelin kalıntılarına dair normallik testi sonucu şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Model Kalıntıları Normallik Testi

Tobit analizi modelinin kalıntılarının ortalama (mean) değeri $-5.16e-08$ ile sıfıra yakın bir değer alması analizin yaptığı tahminlerin gerçeğe yakın olduğunu işaret ederken; orta değer (median) -0.051400 negatif işaretli olması, tahminlerin çok az gerçek altı değerler içerdiğini göstermektedir. Standart sapma değeri (0.253602) ise kalıntıların ortalamaya göre uygun aralık içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Veri setindeki değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığını anlamak için sıklıkla Jarque – Bera sınaması yapılmaktadır. Bu Tobit analizi modelinde kalıntıların normallik sınamasına baktığımızda; Jarque-Bera değerinin 1.90 ve 0.38 olasılık değerinin bulunduğu görülmektedir, bu durum kalıntıların normal dağılım gösterdiğinin bir işaretidir. Sonuç olarak; çalışmanın Tobit modelinin kalıntıları normal dağılım göstermiştir şeklinde ifade edilebilir.

Merkezi Asya ve Türkiye'nin lojistik performans endeksine, dış ticaretlerinde yer alan bazı makroekonomik verilerin etkilerinin değerlendirilmesi için oluşturulan modele Tobit analizi uygulanmıştır. Analizde gecikme uzunluklarını belirlemek için yer alan kriterler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmektedir.

Akaike Bilgi Kriteri (AIC): Akaike ölçütünü 1974 yılında Hirotugu Akaike geliştirmiştir. Ortalama beklenen olabilirliğin logaritmasının -2 katının yansız kestiricisi olan AIC, modelin uyum eksikliğinin değerlendirilmesi ve parametre sayısının cezalandırılması esasına dayalı bir kriterdir

$$AIC = -2 \ln (L) + 2k$$

Burada L , modelin olabilirlik fonksiyonunun maksimum değeri, “ k ” sabit terim dahil modeldeki parametrelerin sayısını, “ n ” gözlem sayısını, “ L ” benzerliği vermektedir. AIC ne kadar küçükse yakışma da o kadar iyidir. Küçük örnekleme daha iyi sonuçlar vermektedir. Modeller karşılaştırılırken AIC değeri düşük olan seçilir (Akaike 1978: 233).

Schwarz Bilgi Kriteri (SIC): Akaike bilgi kriterine benzer, değişik boyutlara sahip modellerden bir tanesini seçmek için kullanılır. SIC, AIC'ye göre yeni değişkenlerin modele eklendiğinde ortaya çıkacak durumu değerlendirme hususunda daha dikkatli düzenlenmiştir. AIC'de olduğu gibi sadece seçili örnek büyüklüğü

içinde değil aynı zamanda seçili örnek büyüklüğü dışındaki gelecek tahmini içinde geçerlidir.

$$SIC = -2\ln(L) + \ln(n)k$$

Bu modelde “n” gözlem sayısıdır (Akyüz 2018: 185).

Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQC): 1979 yılında Hannan ve Quinn tarafından önerilen bir model seçme kriteridir. Tek değişkenli modeller için kullanılacak tutarlı tahmin edicinin tekrarlı logaritma yöntemine dayandırıldığını göstermişlerdir (Shibata 1981: 48). Model;

$$HQC = -2\ln(L) + 2k \log \log n$$

Tobit analizinin sonuçları Tablo 12’de verilmektedir.

Tablo 12: Tobit Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE				
Örnekleme: 2007-2022				
Dâhil Edilen Gözlem Sayısı: 49				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	z- İstatistiği	Olasılık
DA	0.388347	0.146247	2.655411	0.0079
DYSY	-5.034467	0.961506	-5.236020	0.0000
TÖ	0.019526	0.006811	2.866744	0.0041
YÖ	0.006947	0.001993	3.485550	0.0005
C	1.079452	0.482157	2.238797	0.0252
Hata Dağılımı				
SCALE: C (6)	0.238391	0.024081	9.899495	0.0000
Bağımlı Değişken Ort	2.576531	Bağımlı Değişken Standart Sapması		0.379718
Regresyon Standart Hata	0.254480	Akaike Bilgi Kriteri		0.215090
Artık Kareler Toplamı	2.784685	Schwarz Bilgi Kriteri		0.446741
Log-Olasılık	0.730300	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri		0.302978
Ort. Log- Olasılık	0.014904			

Tablo 12’de Merkezi Asya ülkeleri ve Türkiye üzerinden lojistik performans endeksine; dış açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlükleri etkilerinin Tobit analizi sonuçlarına verilmiştir. Dış açıklık değişkenine ait olan $p < 0.05$ sonuçlanması LPE’ye etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının lojistik performans endeksine etkisine bakıldığında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ait $p < 0.05$ olduğu için anlamlı fakat katsayısının (-5.034467) negatif olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü

değişkenlerine ait $p < 0.05$ olduğu için LPE'ye anlamlı ve katsayılarının pozitif olması nedeniyle olumlu bir etkisinin olduğu gözlenmektedir. SCALE değeri ise hata dağılımını temsil eder ve analiz sonucunda SCALE C(6), olasılık değeri 0.0000, standart hata ise 0.024081 şeklinde değer almıştır. Tobit sonuç tablosunda yer alan diğer göstergeler model seçim kriterleridir. Tablo 12'ye bakıldığında bilgi kriterleri; Akaike Bilgi Kriteri 0.215090, Schwarz Bilgi Kriteri 0.446741, Hannan-Quinn Bilgi Kriteri 0.302978 değer almıştır ve literatürde bu üç ölçüt için de küçük değerler daha iyi olarak kabul edilmektedir. Tobit regresyon analizi gecikme uzunluğunu otomatik olarak belirlemektedir bu analizde ise Akaike Bilgi Kriteri baz alınmıştır. Aldıkları değerlere bakıldığında, zaten en düşük değer Akaike Bilgi Kriterine ait olduğu gözlenmektedir.

Tablo 12'de Tobit regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin LPE'ye etkileri incelendiğinde bağımsız değişkenlerden biri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi anlamlı ve negatif çıkmıştır. Bu sonuç; Merkezi Asya ülkelerinde söz konusu tobit regresyon modeli daha önce denenmemiş bir model olması ve DYSY'nin anlamlı fakat yaşanan bir birimlik artışın LPE'yi -5.034467 birim azaltması durumu literatürde yer almayan ve daha önce ulaşılmamış bir bulgudur. Bu noktada literatüre yeni bir bulgu ile katkı sağlanmıştır. Bu bulgunun sebebi ise araştırmaya konu ülke grubu olan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının ardından çekilen sıkıntıların başında zengin rezervlerin işletilmesi için teknik ekipman, yabancı ortak ve finansman bulma sıkıntısı ve bu kaynakların uluslararası piyasaya sevkıyatı için ihtiyaç duyulan gelişmiş petrol ve doğal gaz boru hatlarının henüz bulunmamasıdır. Başta Azerbaycan olmak üzere Türk Cumhuriyetleri, önemli doğal ve fizikî kaynakları sınırları içerisinde bulundurmaktadır. Birçok uluslararası işletmenin dikkatini çeken bu kaynakların işletilmesinde önemli coğrafi, siyasî ve de ekonomik problemler mevcuttur. Yetersiz lojistik altyapı yabancı sermaye yatırımlarının bölge ülkelerine gelmesi noktasında olumsuz bir etki yaratmaktadır, çünkü yatırımcıların beklentisini karşılamayan ve yatırımlar için güven ortamı sağlamayan bir durum mevcuttur. Dış açıklık değişkeninin de anlamlı çıkması fakat 0.388347 gibi düşük bir oranda etki etmesi söz konusu ülke grubunun ihracatının az olması ve ihracatlarında büyük oranda ithalata dayalı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu sonuç literatürde yer alan bir çalışmanın

bulguları ile örtüşen bir sonuç olarak önümüze çıkmaktadır, araştırmacı; Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde piyasa ekonomisi koşullarının yeterince işlememesine ve mal ve hizmet üretimine dayalı dış ticaretin ulusal gelir içerisindeki payının düşük olmasına vurgu yaparak, dış ticarete dayalı üretim yapısını geliştirmeye yönelik tedbirlerin alınmasının önemine dikkat çekmiştir (Erdoğan ve Yıldırım 2013: 48). Bu gelişmekte olan genç ülkeler ekonomik olarak belli bir seviyeyi hâlâ yakalayamamışlardır çünkü kalkınmak için tam bağımsızlıkla birlikte kendilerini ayakta tutacak donanımına sahip değillerdir. Topraklarında bulunan doğal kaynakları çıkarmak ve işlemek için gerekli yatırımların yapılamaması üretimi sınırlı kılmaktadır. Bu durum ise dış açıklık noktasında bölgeyi istenilen seviyeye ulaşma noktasında olumsuz etkilemektedir dolayısıyla lojistik performans endeksine katkısı oldukça düşük seviyededir. Bu iki değişken birbirini destekler nitelikte olması beklenmektedir. Bölgenin diğerlerine göre daha güçlü ekonomileri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın uygulamış oldukları reformların etkili olması, gelişmiş ülkeler ile iyi ilişki kurmaları, yeraltı zenginliklerini diğer ülkelere satma fırsatı yakalamaları dış ticaret hacmini artırmaktadır ayrıca bölgenin kendi içindeki ticareti de canlı tutmaktadır. Fakat diğer ülkeler olan Türkmenistan, Kırgızistan ve özellikle Tacikistan bölgenin dış ticaret hacmi düşük, dışa bağımlı zayıf ekonomileridir. Üretim ve yabancı yatırımların gelmesi noktasında daha düşük seviyededir. Bu durum GSMH olumsuz etkilerken; düşük olan GSMH, istikrarsız siyasi ortam, özgürlükler noktasında mevcut olan baskı ve kısıtlamalar ile birbirini tetikleyen etkenler olduğu için üretim ve üretim ihracatı noktasında yetersizdir dolayısıyla dış ticaret canlanmamaktadır. Bu ülkelerin en büyük avantajı su kaynakları açısından oldukça zengin olmalarıdır. Hidroelektrik santralleri ile bu su kaynaklarından üretim yapmak ve katma değer oluşturmaktadırlar ancak bölgenin su potansiyelini tam olarak açığa çıkarmakta sıkıntı yaşanmaktadır. Bu duruma sebep ise bölgenin yeryüzü şekillerinin engebeli, yüksek dağlık alanlardan oluşmasıdır. Yeryüzü şekilleri bu karakteristiğe sahip bölgelerde üretim tesisi yatırım maliyetleri ve lojistik altyapı maliyetleri oldukça yüksek olduğu için zayıf ülkeler için bu kaynakların önemli bir kısmı atıl kalmaktadır. Özellikle bölgede bulunan Tanrı Dağları, bu olumsuz duruma zemin oluşturmaktadır. Ekonomilerini başka bir yeraltı zenginliği olan altın rezervleri ile canlandırmaya çalışan bu ülkelerin altın mücevherat

sektöründe yaptıkları ihracatları ile dış ticaret hacmi ve ticaret yaptığı ülkeler artmıştır. Merkezi Asya Bölgesi yeraltı ve doğal kaynaklar açısından son derece zengin olmasına rağmen bölge gerçek potansiyelini açığa çıkaramamış ve bu zenginliklerden tam olarak istifade edememiştir uluslararası pazarlarda kendilerini gösterememişlerdir. Bağımsız olsalar dâhi, uzunca bir süre siyasi istikrar, sosyal refah ve güvenlik konularında, bölge içerisinde hep bir karışıklık yaşanmıştır. Buna ek olarak üretim ve ihracat yapısının emek-yoğun odaklı olmasından ve beşeri sermaye yatırımlarına ağırlık verilmemesinden dolayı uluslararası pazarlarda rekabet gücü yakalayamamışlardır. Tüm bu etkenler, analizde dış açıklık noktasında, seçtiğimiz zaman diliminden de kaynaklı olarak, LPE'yi anlamlı fakat düşük bir etki ile artırmaktadır. Türk Cumhuriyetleri'nin ihracat grafiğinde metal, hammadde ve petro-kimya ürünlerinin yüzdesi büyüktür özellikle Kazakistan'ın ihracatının %80'ine yakınına oluştururken; Azerbaycan da bölgenin büyük bir doğalgaz ihracatçısı ve güçlü ekonomilerinden biridir fakat buna karşı Kırgızistan ve Tacikistan'ın diğer Türk Cumhuriyetleri'ne kıyasla siyasi istikrar ve ekonomik dengeyi yakalayamamış olması ve lojistik ağ bakımından zayıf olması analizdeki bu sonuca zemin hazırlamıştır. Günümüzde Kazakistan ve Türkmenistan da güzergahı Rusya topraklarına uğramayan boru hatları inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu hatlar Basra Körfezine veya Akdeniz'e uzatılması muhtemel hatlardır. Türkmenistan'ın ise doğal gazı için yapmayı hedeflediği bir hat ise İran üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya uzatılması planlanmaktadır. Tobit regresyon analizi sonucunda; ticaret ve yatırım özgürlüğü değişkenlerinin lojistik performans endeksine etkileri anlamlı ve pozitifdir bulunmuştur. Bağımsızlıktan sonraki dönemde ancak son on yıl içerisinde dış ticareti artırmaya ve büyümeye başlamışlardır. Burada küreselleşmenin de etkisiyle yönetimin dış ticaretin serbestleşmesi ile ilgili izlediği politikaların etkili olduğu görülmektedir. Yabancı sermayeyi çekme ve dış ticaret hacmini artırma noktasında ekonomik özgürlükler büyük rol oynamaktadır. Merkezi Asya ülkeleri serbestleşme ile üretim faktörlerini, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ve kişi başına düşen geliri artırmaktadır.

Analizin bu kısmında da sansürlü tobit regresyon modelleri üzerinde durulmaktadır. Analiz modelinin bağımlı değişkeni olan LPE'ye hem sağdan hem

soldan farklı değerler ile sansür uygulayarak, birçok farklı versiyonda tobit analizi uygulanmıştır. Aşağıda sadece anlamlı model yapıları tablo olarak verilmiştir.

Sansür değerleri; Merkezi Asya ülkelerinin mevcut yedi LPE raporundaki lojistik performans puanlarının ortalama olarak sağdan ve soldan farklı değerlerle üst sınır 3, alt sınır ise 2.4 olarak belirlenmiştir. Sansür değerlerinin arasındaki değerler sağdan ve soldan 0.1 birim değiştirilerek birçok model denemesi yapılmıştır. Bu denemeler sonucunda sadece anlamlı katsayıların olduğu, anlamlı model yapıları tablo olarak verilmiştir ve yorumlanmıştır. Sağdan ortalama 3 sansür ve soldan ise ortalama 2.4 sansür belirlenerek oluşturulan ve tobit sansürlü regresyon analizi uygulanarak anlamlı sonuç veren altı model ve modellerin analiz sonuçları aşağıda sunulmaktadır.

Uygulamada birinci model için bağımlı değişken LPE ve bağımsız değişken olarak DA, DYSY, TÖ, YÖ değerleri belirlenmiştir. LPE'ye sağdan 3 ortalama sansürlü değer belirleyerek hesaplanan tobit regresyon modeli sonuçları Tablo 13'de verilmiştir

Tablo 13: Birinci Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
DA	.39194	.1280135	0.004
DYSY	-4.352913	.8645361	0.000
TÖ	.0152563	.0061738	0.017
YÖ	.0054126	.0017983	0.004
SABİT	1.406748	.4377279	0.002

Analiz sonucunda tüm bağımsız değişkenlere ait $p < 0.05$ olduğu için sonucun anlamlı olduğu ve DYSY bağımsız değişkenine ait katsayının eksi işaretli olması sebebiyle LPE'yi negatif yönde etkilediği gözlenmiştir. Başka bir deyişle DYSY'de ki bir birimlik artış LPE'yi 4.35 birim düşürmektedir. Bunun nedeni tablo 12'de tobit analizi sonuçlarında açıklanan DYSY'nin LPE'ye etkileri ile paraleldir. Merkezi Asya bölgesindeki lojistik altyapının istenilen seviyede olmaması ve bu yatırımlar için bölge cumhuriyetlerinin gerekli tasarruflara sahip olmamaları büyük etkiye sahiptir. Ek olarak; ağırlıklı olarak zayıf olan bu ekonomilerin, bütçeden altyapı yatırımları için ayırdıkları payın düşük olması da bu duruma zemin oluşturmuştur. Diğer bağımsız değişken olan DA'da gerçekleşen bir birimlik artış

LPE'yi .391 birim artırmaktadır. TÖ değişkenindeki bir birimlik artış LPE'yi .0152 artırmaktadır. YÖ değişkeni bir birim arttığında LPE'yi .0054 birim artırdığı gözlenmiştir.

Uygulamada ikinci model için yine bağımlı değişken LPE ve bağımsız değişken olarak DA, DYSY, TÖ, YÖ değerleri belirlenmiştir. LPE'ye soldan 2.4 ortalama sansürlü değer belirleyerek tobit regresyon modeli analiz edilmiştir, analiz sonuçları Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: İkinci Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
DA	.4917579	.2132741	0.026
DYSY	-5.595252	1.346879	0.000
TÖ	.0239687	.0091467	0.012
YÖ	.0068764	.002679	0.014
SABİT	.730513	.6392305	0.259

Tablo 14'de Soldan 2.4 sansür ile uygulanan tobit regresyon analizinde tüm bağımsız değişkenlere ait $p < 0,05$ olduğu için anlamlı ve pozitif olduğu, yalnızca DYSY bağımsız değişkenine ait katsayının negatif yönlü olduğu gözlenmiştir. Yani DYSY bağımsız değişkeni bir birim artarken LPE bağımlı değişkenini -5.595 birim düşürmektedir. DA bağımsız değişkeni bir birim artarken LPE'yi .4917 birim artırmaktadır. TÖ bağımsız değişkenindeki bir birimlik artışın LPE'yi .0239 birim artış şeklinde etkilerken, YÖ değişkenine ait bir birimlik artış LPE'yi .0068 birim artırdığı gözlenmiştir. İkinci model analiz sonucunun, sağdan 3 sansür ile yapılan birinci model sonuçları ile örtüşen nitelikte olduğu gözlenmiştir. Buna göre; DA bağımsız değişkenindeki bir birimlik artışın LPE'yi .4917 birim artırdığı gözlenirken, DYSY bağımsız değişkeninin bir birim arttığında LPE'yi -5.595 birim azalttığı gözlenmiştir. TÖ bağımsız değişkeni bir birim arttığında LPE'yi .0239 birim artırmaktadır. YÖ bağımsız değişkeni ise bir birim arttığında LPE'yi .7305 birim artırdığı görülmektedir.

Uygulamada üçüncü model için bağımlı değişken LPE ve bağımsız değişken olarak DA, DYSY olarak belirlenmiştir. LPE'ye sağdan 3 ortalama sansürlü değer belirlenmiştir. Üçüncü modele uygulanan tobit regresyon analizi sonuçları tablo 15'de aktarılmıştır.

Tablo 15: Üçüncü Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
DA	.7343162	.2995346	0.018
DYSY	-5.794645	1.725552	0.002
SABİT	2.820068	.0977514	0.000

Tablo 15'e bakıldığında; bağımlı değişkene sağdan 3 sansür uygulanarak etkisi ölçülen her iki bağımsız değişkene ait $p < 0.05$ olduğu için sonucun anlamlı ve DA bağımsız değişkeninin pozitif katsayılı, DYSY bağımsız değişkeninin ise negatif katsayılı olduğu gözlenmektedir. Buna göre DA bağımsız değişkenindeki bir birimlik artışın LPE bağımlı değişkenini .7343 birim artırdığı gözlenmiştir. DYSY bağımsız değişkeni ise bir birim arttığında LPE'yi -5.794 birim azaltmaktadır.

Uygulamada dördüncü model için bağımlı değişken LPE olarak ve bağımsız değişkenler ise DA ve DYSY olarak belirlenmiştir. LPE'ye soldan 2.4 ortalama sansürlü değer belirlenmiştir. Modele uygulanan tobit regresyon analizi sonuçları tablo 16'da sunulmaktadır.

Tablo 16: Dördüncü Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
DA	.4440498	.1562825	0.007
DYSY	-4.069291	1.008215	0.000
SABİT	2.772283	.0625058	0.000

Tablo 16'ya bakıldığında; LPE'ye soldan uygulanan 2.4 sansür ile DA ve DYSY bağımsız değişkenlerine ait $p < 0,05$ olduğu için anlamlı ve DYSY bağımsız değişkeninin katsayısının yine eksi işaretli olduğu gözlenmiştir. Buna göre DYSY bağımsız değişkeni bir birim arttığında LPE'yi -4.06 birim etki ederek azalmaktadır. DA bağımsız değişkeni bir birim artarken LPE'yi .4440 birim artırmaktadır.

Uygulamada beşinci model için bağımlı değişken LPE iken bağımsız değişken YÖ olarak belirlenmiştir ve LPE'ye sağdan 3 ortalama sansür uygulanmıştır. TÖ değişkeni ile de sınanan model, TÖ bağımsız değişkeninin anlamsız çıkması sebebiyle modelden çıkarılmıştır ve sadece YÖ bağımsız değişkeni analize koşulmuştur. Modele uygulanan tobit regresyon analizi sonuçları tablo 17'de aktarılmıştır.

Tablo 17: Beşinci Model Sağdan 3 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
YÖ	.0084287	.0022435	0.000
SABİT	2.210757	.0975934	0.000

Analiz sonucuna bakıldığında bağımlı değişken olan LPE'ye sağdan uygulanan 3 sansür değeri ile bağımsız değişken olan YÖ bağımsız değişkenine ait $p < 0,05$ olduğu için anlamlı ve pozitif olarak etki etmiştir. Yani YÖ bağımsız değişkeni bir birim artarken LPE .0084 birim artmaktadır.

Uygulamada altıncı model için LPE bağımlı değişken ve YÖ değerleri bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. LPE'ye soldan 2.4 ortalama sansür uygulanarak tobit regresyon analizi uygulanmıştır. TÖ bağımsız değişkeni ile de model oluşturulmuştur fakat analiz sonucu anlamsız çıktığı için TÖ değişkeni modelden çıkarılmıştır. Anlamlı çıkan YÖ değişkeni ile analiz yapılmıştır. Söz konusu analiz sonuçları Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18: Altıncı Model Soldan 2.4 Sansür için Tobit Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LPE			
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
YÖ	.0123978	.0030681	0.000
SABİT	2.016251	.1441994	0.000

Tablo 18'e bakıldığında; bağımlı değişken olan LPE'ye soldan uygulanan 2.4 sansür değeri ile bağımsız değişken olan YÖ'ye ait $p < 0.05$ olduğu için LPE'ye anlamlı ve pozitif olarak etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre; YÖ bağımsız değişkeni bir birim artarken LPE'yi .0123 artırmaktadır.

Bağımsız değişken olarak özgürlüklerin belirlendiği modellerde sağdan 3 sansür ile yapılan tobit sansürlü regresyon analizi sonuçlarında TÖ değişkeni anlamsız çıkmaktadır. Bunun nedeni olarak analize dahil edilen ülke grubu kendi özelinde değerlendirildiğinde ekonomi ve özgürlükler noktasında heterojen yapıda olduğu görülmektedir. Yani LPE puanı sağ sansür üst sınır ortalamasını oluşturan ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan) ve sol sansür alt sınır ortalamasında kalan ülkeler (Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan) bir arada bulunmaktadır. Bu ülkelerden; gelişmiş ekonomiler olan Azerbaycan ve Kazakistan diğer merkezi Asya ülkelerine göre özgürlükler noktasında da daha gelişmiş konumdadır. Bunlara ek olarak Türkiye

analize koşulan ülkeler içerisinde yer almaktadır. Tüm Merkezi Asya ülkelerinden hem LPE puanlarının daha yüksek olması hem de tüm ülkelerden daha zgr olması Türkiye’yi uygulanan sansür aralığına sığdırmaya çalıştığımız zaman özgürlük p değerleri anlamsız çıkmaktadır çünkü Türkiye’nin LPE ve ekonomik özgürlükler noktasında ortalama st sınır ve ortalama alt sınır aralığı Merkezi Asya lkelerinin ortalama st sınır ve ortalama alt sınır aralığından daha yüksektir. Buna göre sansür ile sol değerleri pasifize ettiğimiz zaman $p < 0.005$ çıkıyor fakat sağ değerleri pasifize ettiğimizde, tüm ülkeleri özellikle Türkiye’yi dar bir alan içine baskıladığımız zaman $p > 0.005$ sonucu açığa çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Türkiye'nin ve Merkezi Asya Cumhuriyetleri'nin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve dış ticaretteki bazı göstergeler ile Ekonomik Özgürlük verilerinden olan Ticaret Özgürlüğü ve Yatırım Özgürlüğü verilerinin Lojistik Performans Endeksi'ne etkisi incelenmiştir. Değişkenlerin etkileri Tobit Analizi ile ölçülmüştür, elde edilen bulgular; DYSY bağımsız değişkeni anlamlı (0.0000) ve LPE'ye etkisi negatiftir (-5.034467), DA bağımsız değişkeni anlamlı (0.0079) ve LPE'ye etkisi pozitiftir (0.388347), TÖ bağımsız değişkeni anlamlı (0.0041) LPE'ye etkisi pozitif (0.019526) ve YÖ bağımsız değişkeni anlamlı 0.0005 ve LPE'ye etkisi pozitiftir (0.006947) şeklindedir.

Bu sonuçlara göre çalışmanın hipotezlerinden; H0, H1, H2, H3 doğrulanmıştır.

H0 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1 Dış Ticaret yatırımlarının, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2 Ticaret Özgürlüğünün, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3 Yatırım Özgürlüğünün, LPE üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Lojistik Performans Endeksi'ne etkisinin negatif yönde olduğu görülmektedir. Bu durum; 1991 yılından önceki dönemde; Rusya'nın Orta Asya Bölgesinde hakimiyet sürdüğü süreçte, tüm altyapı ve lojistik ağlarını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesinden kaynaklıdır. Bu yüzden; bölgede bulunan enerji ve yeraltı zenginliklerinin sevkiyatı, boru hattı taşımacılığında son derece gelişmiş olan Rusya tarafından kendi ulaştırma ağları aracılığıyla sağlanmaktaydı. Rusya, bölge kaynaklarını, bilhassa doğalgazı Türk Cumhuriyetlerinden en düşük maliyetle alarak yüksek fiyatla kendi boru hatları ile Avrupa'ya taşımaktaydı.

Sömürge döneminin ardından Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığını ilan etseler dahi, bu genç ülkeler ekonomik anlamda bir çöküş içerisinde bulundukları için kendi lojistik ağlarını oluşturup, geliştirene kadar bir süre daha Rusya'ya bağımlılıkları devam etmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin her biri kendi ekonomisini kalkındıracak

başarılı veya başarısız birçok strateji ve reform uygulamışlardır. Bağımsızlıklarının ilanından günümüze kadar olan süreçte, siyasi istikrar ve ekonomik dengeyi farklı seviyelerde yakalamış olmaları ve yeraltı kaynakları noktasında performanslarını tam olarak açığa çıkaramamış olmaları nedeniyle hepsi aynı oranda gelişme gösterememişlerdir. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri; yeraltı kaynakları noktasında, özellikle doğalgaz açısından yabancı yatırımcılar için tam bir cazibe merkezi olmasına rağmen bu ülkeler, yabancı yatırımları beklenen oranda kendilerine çekememişlerdir. Bunun nedenlerinden birisi; bölgenin coğrafi konumu nedeniyle açık denizlere kıyısının bulunmaması ve limanlara uzaklığın çok fazla olmasıdır. Bu noktada hala büyük oranda, mevcut Rus petrol boru hatlarını kullanmak zorundalardır. Türk Cumhuriyetleri için, ülkemizden geçen Bakü-Ceyhan boru hattı, bağımsızlıklarının korunması ve ekonomilerinin güçlenmesi için özellikle Azerbaycan cumhuriyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin bölge ile her daim canlı tuttuğu sosyal, politik ve ticari ilişkileri bulunmaktadır. Doğalgaz açısından zengin bir bölge ile hem coğrafi yakınlık hem de kurulan sağlam ilişkiler, Türkiye açısından bölge zenginliklerinden istifade etmek için büyük bir fırsat niteliğindedir. Türkiye Merkezi Asya Bölge ile Avrupa arasındaki uluslararası ticarete bir geçiş koridoru konumundadır. Rusya'dan tam bağımsızlıkla ayrılmak isteyen Türk Cumhuriyetleri için; dış ticaret ve lojistik konularında; din, dil ve kültür ortaklığı bulunan Türkiye, çok iyi bir alternatif oluşturmaktadır. Günümüzde, hala devam etmekte olan lojistik altyapı problemi için; Kazakistan ve Türkmenistan da Azerbaycan gibi Rusya'dan geçmeyen boru hatları ve yeni ulaştırma projeleri geliştirmişlerdir. Bu hatların Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Merkezi Asya Cumhuriyetleri, aynı coğrafyada bulunmalarına rağmen kendi içlerindeki; sınır sorunları, ekonomik, demografik ve de etnik sorunlar bölgenin bağımsızlığını kazanmasından sonraki toparlanma sürecini uzatarak, kısa dönemde istikrarı yakalamasını zorlaştırmıştır. Ayrıca uzun bir dönem; içinde bulunduğu sosyalist ekonomik sistemi bırakıp, serbest pazar ekonomisine adapte olmakta yaşanan sıkıntılar da bölge ülkelerinin yeniden doğuş ve güçlenme sürecini yavaşlatmıştır. Çünkü geçiş sürecinde gerekli altyapıları bulunmayan veya çok yetersiz olan bu genç cumhuriyetler; ekonomilerini kalkındırabilmek için dış kaynak

kullanmaya, finansman ve sermaye desteği almaya ihtiyaç duymuşlardır fakat mevcut koşullarda bu beklenen oranda gerçekleşmemiştir. Ek olarak siyasal dönüşümle ilgili olarak bölgenin; totaliter rejimden liberal demokratik rejime geçiş sürecinde karşılaşılan antidemokratik tepkiler ile başa çıkmak Türk Cumhuriyetleri için yabancı sermayenin bölgeye çekilmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sürecin uzaması kalkınmanın ve büyümenin de gecikmesine neden olmuştur.

Çalışmanın bulguları literatürde konu üzerine yapılan çalışmalar ile örtüşmektedir. Merkezi Asya bölgesinde yeteri kadar ticari serbestleşme ve özgürlüklerin kısıtlı olması sebebiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının anlamlı ve LPE'ye negatif etkili çıkmıştır. Bu noktada Ceylan ve Şahbaz'ın yaptıkları güncel bir araştırmada bu sonucu destekler niteliktedir. Araştırmacılar; Bağımsız Devletler topluluğu üye ülkelerinde dış ticaretin serbestleşmesi reel tüketimi artırırken, yoksulluğu azalttığını. Doğrudan yabancı yatırımların kişi başına düşen geliri artırdığını ve bu durumunda; doğrudan yabancı sermayeyi çektiği yönünde bilgi aktarımında bulunmuşlardır (2024: 679)

Ticaret özgürlüğünü oluşturan alt bileşenler; yüzden fazla politika uzmanı ve araştırmacı tarafından “ticaret ağırlıklı ortalama tarife oranı” ve “tarife dışı engellerin nitel değerlendirmesi” şeklinde belirlenmiştir. Ticaret özgürlüğü; mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını etkileyen tarife ve tarife dışı engellerin kapsamının bileşik bir ölçüsünü ifade etmektedir (The Heritage Foundation 2024). Bu noktada modelin bağımsız değişkeninin alt bileşenlerini konu alan literatürdeki araştırmalar incelendiğinde; Şanlı ve Ateş, çalışmasında ulaştıkları bulguda, ticaret özgürlüğü alt bileşenlerini oluşturan; dış ticarette tarifeler ve tarife dışı önlemlerin dış ticaret ve ticari açıklığı etkileyen değişkenler olduğunu ve dış açıklığı negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir (2022: 28). Çalışmanın modelinde bağımsız değişken olan DA anlamlı ve LPE'ye etkisi 0.388347 gibi düşük bir değerde artış şeklinde etki etmektedir. Nedeni ise Merkezi Asya bölgesinde yaşanan baskı ve kısıtlamalar ile dış ticarette lojistik noktasında komşu ülkelere bağımlılığı ticaret özgürlüğü önünde engel teşkil etmektedir. Bu ortak sonuç ile çalışma, literatür ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmayı literatürden farklı kılan özelliği ise; Merkezi Asya ülkeleri üzerine çalışmanın analizi için oluşturulan model daha önce denenmemiştir. LPE'nin bağımlı değişken, makroekonomik veriler ve özgürlüklerin bağımsız değişken yapıldığı model ilk kez denenmiştir. Analizi sonucunda ulaşılan bulgulardan DYSY'nin anlamlı ve negatif etkili olması sonucu ile DYSY'nin negatif etkisini kanıtlanmıştır. Yani DYSY'deki bir birimlik artışın LPE'yi -5.034467 birim azaltması durumu literatürde daha önce yer almamış öznel bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Bulgunun öznel olması çalışmayı literatüre katkı noktasında anlamlı ve eşsiz bir kaynak yapmaktadır ve çalışma sonraki araştırmalara rehberlik yapacak niteliktedir.

Merkezi Asya ülkeleri üzerine yapılmış benzer konulu önceki çalışmalardan ayıran bir diğer farklılık ise; bağımsız değişken olarak TÖ ve YÖ değişkenlerinin belirlendiği modellerde sağdan 3 sansür uygulanarak yapılan tobit sansürlü regresyon analizinde açığa çıkmaktadır. Analiz sonucunda YÖ değişkeni anlamlı çıkarken TÖ değişkeni anlamsız çıkmaktadır. Bunun durumun, analize dahil edilen ülke grubunun kendi özelinde değerlendirildiğinde LPE ve özgürlükler noktasında heterojen yapıda olmasından kaynaklı açığa çıktığı söylenilebilir. Yani modelde LPE puanı sağ sansür üst sınır ortalamasını oluşturan ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan) ve sol sansür alt sınır ortalamasını oluşturan ülkeler (Kırgızistan, Tacikistan) bir arada yer almaktadır. Ayrıca hem LPE hem de özgürlük puanları Merkezi Asya ülkeleri ortalamasından yüksek olan Türkiye'nin sağdan 3 ortalama sansürde sonucun anlamsız çıkmasına etki etmiştir. Ülke grubunun üzerinde bir ortalama sahip olduğu için Türkiye'nin dar bir alana baskılanması bu sonuca zemin hazırlamıştır.

Ülkelerin lojistik performanslarının düşük olması, ekonomilerini son derece olumsuz etkilemektedir çünkü uluslararası ticarete lojistik sektörü kritik önem taşımaktadır. Modern, büyük bir lojistik ağı ülkeler için gelişmişlik göstergesidir ve gerekli altyapı yatırımlarının yapılmış olması, yabancı yatırımları çekmek için son derece etkilidir. Yatırımcıların, yatırım yapacakları ülkelerde aradıkları kriterlerin en önemlilerinden biri gelişmiş lojistik ağlardır. Merkezi Asya Cumhuriyetleri yabancı yatırımları daha çok çekmek için lojistik ağların geliştirilmesi adına gerekli yasal düzenleme, yeni lojistik ağ oluşturma, gümrük uygulamalarında ki süreçlerin kısaltılması gibi iyileştirmeleri kapsayan projeler üzerine çalışmalıdır.

Son yıllarda dış ticaretin serbestleşmesi ile uluslararası pazarlarda kendine daha çok yer bulmaya başlayan Türk Cumhuriyetleri; ekonomik ve ticari işbirliği oluşumları içerisinde daha fazla yer almalıdır. Böylece diğer ülkeler ile entegrasyonunu artırmaya devam ederek rekabet avantajını yükseltmelidir. Beşeri sermayeye yatırım yapmaya önem vermeli ve doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişlerinin artırılması için uygun koşullar sağlanmalıdır. Uygulanan politikaların bu yönde planlanmasına önem verilmelidir.

Bölgede yaşanan ve bölge cumhuriyetlerini; ekonomi, ticaret, istihdam, sosyal düzen gibi hayatın her alanında oldukça olumsuz etkileyen güvenlik sorunu ortadan kaldıracak yasa ve uygulamalar düzenlenmelidir ve sınır güvenliği de artırılmalıdır.

Son olarak; bölgedeki tüm kalkınma süreci, yabancı yatırımların bölgeye çekilmesi, dış ticaret hacminin artırılması gibi faaliyetler, içinde bulunulan coğrafyanın şartları ve özgürlükler gölgesinde şekillenmektedir. Bölgede yaşanan yasa dışı faaliyetler, usulsüz işlemler ve yolsuzluklar (silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti vb.) burada yer alan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik büyümesini ve kalkınmasını her açıdan olumsuz etkilemektedir. Sonraki süreçte Merkezi Asya Cumhuriyetleri'ni konu alan çalışmalarda; uzun dönem bir veri seti ile ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk verileri değerlerinin LPE'ye etkisinin inceleneceği bir model üzerinde çalışılabilir. Bir diğer öneri ise önemli yeraltı ve yer üstü kaynaklarına rağmen bölgede yaşanan baskı ve kısıtlamalar sebebiyle istenilen kalkınmışlık seviyesine ulaşamayan Türk Cumhuriyetleri üzerine; insani kalkınma endeksi ile ekonomik özgürlük değerlerinin lojistik performans endeksi ile ilişkilerinin oluşturduğu bir model incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdyldaeva, Zynat (2019). *Orta Asya Jeopolitiği ve Jeoeconomisinde Kırgızistan'ın Yeri*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2019, S: 39.
- Acet Hakan, Ashurov Emomdzhafar Hasanovich ve Khatır Abdul Qahar (2020). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta Asya Ülkeleri Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (43), 391-402.
- Agayeva, Aygöl (2017). “Orta Asya’da Su Sorunu: Havzalar ve Barajlar”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-62.
- Akaike, Hirotugu (1978). “On the likelihood of a time series model”. *The Statistician*, vol 27, 3-4, 217-235.
- Akçalı, Pınar (2005). “Bağımsızlıktan günümüze Türkiye-Tacikistan ilişkileri”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(5), 138-160.
- Akengin, Hamza. “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (Ağustos 2017): 1-11.
- Akıncı Abdulvahab ve Akzholova Aichurok (2020). “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, Vol: 6, Issue: 23; pp: 716-729
- Akkaya, Şahin (2003). “Vergileme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar”. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*(43-44).
- Akyüz, Hayriye Esra (2018). “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10/2 : 185. <https://doi.org/10.29137/umagd.402272>
- Anastasopoulos Panagiotis Ch, Mannering Fred L, Shankar Venky N ve Haddock, John E. (2012). “A Study Of Factors Affecting Highway Accident Rates

- Using The Random-Parameters Tobit Model”. *Accident Analysis & Prevention*. Volume 45, March 2012, Pages 628-633
- Andican, Ahat A. (1996). *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 366
- Andican, Ahat A. (2013), “Bağımsızlıktan Günümüze Kırgızistan-Türkiye İlişkileri ve Geleceğe İlişkin Düşünceler”, Stratejik Düşünce Enstitüsü Kırgızistan – Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu, Yıl 2013 Mayıs, Bişkek, 3-9.
- Arslan, Betül (2009). “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak ‘Birleştirilmiş Türk Alfabesi’nden ‘Rus Kiril’ Alfabesine Geçirilmesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2009.
- Ateş İsmet ve Işık Erhan (2010). “Türkiye’de Lojistik Hizmetlerinin Gelişiminin İhracattaki Büyümeye Etkileri”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 99-106.
- Babacan, Muazzez (2003). “Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu”. *Ege Academic Review*, 3 (1), 8-15.
- Babayeva, Aziza (2019). “Orta Asya Ülkelerinde Finansal Entegrasyon ve Ticaret”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2019, S.87.
- Bamyacı, Muhammed (2008). *Modern Lojistik Yönetim: Organize Lojistik Bölgeler İçin Bir Yer Seçim Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.
- Bayraktar Erkan ve Efe Mehmet (2006), "Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve Yazılım Seçim Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, s.689-710.
- Bayraktutan Yusuf ve Özbilgin Mehmet (2015). “Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri”. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 95-112.
- Bayramoğlu, Könül (2013). “Türkiye Ekonomisinin Öncü Sektörü Lojistik”, *Ekovitrin*, Kasım 59-72.
- Bayramoğlu, Könül (2014). “Lojistik Sektörü Devlet Politikaları ile Desteklenmeli”- Nilgün Keleş ile Röportaj, *Ekovitrin*, Ocak, 136-141.

- Bendini, Roberto (2013). *Uzbekistan: Selected trade and economic issues*. European Parliament Policy Department, Directorate-General for External Policies. English-language manuscript completed on 12 September 2013.
- Boopen, Seetanah (2006). "Transport infrastructure and economic growth: evidence from Africa using dynamic panel estimates". *The Empirical Economics Letters*, 5(1), 37-52.
- Bozkurt Cuma ve Mermertaş Funda (2019). "Türkiye ve G8 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması". *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 107-117.
- Bulut, Remzi (2014). "Disintegration Of The Ussr And Transition To Liberal Market In The Russian Federation". *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 1(2), 7-19.
- Cengiz Hayri ve Çetinceli Koray (2020). "Türkiye ve Brics Ülkelerinin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişlik Endeksleri ile Lojistik Performans Endekslerinin Karşılaştırılması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 165-185.
- Ceran Yusuf ve Alagöz Ali (2007). "Lojistik Maliyet Yönetimi: Lojistik Maliyetler ve Lojistik Maliyet Muhasebesi". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 153-175.
- Ceylan Ayşe ve Şahbaz Ahmet (2024). "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 23(2), 667-683. <https://doi.org/10.21547/jss.1408780>
- Chotaev, Zakir (2015). "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Dış Politikasına Genel Bakış", <https://tinyurl.com/yxps5dyw>, E.T.: 01.10.2020
- Cutler, Robert M (2001). *Economics and Security in Central Asia*. Harvard Asia Quarterly 5, no. 1 (Winter 2001). Erişim: 07.02.2018
- Cuturela Sandu Cristian ve Manole Alexandru (2013). "A Short Historical Perspective on the Evolution of Logistics and its Implications for Globalization", *Romanian Statistical Review Supplement*, vol. 61(3), pages 188-198, September.

- Çekerol, Gülsen Serap (2013). *Lojistik Yönetimi*, T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Sayı: 1781, 2013, S.10.
- Çetinkaya, Murat (2004). “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 239-260.
- Çevik Seçil ve Kaya Sait (2010). “Türkiye’nin Lojistik Potansiyeli ve İzmir’in Lojistik Faaliyetleri Açısından Durum (SWOT) Analizi”, *İzmir Ticaret Odası, AR-GE Bülten*, 2010 Kasım-Sektörel, 22-28.
- Dalei Narendra N. ve Joshi Jignesh M. (2023). “Operational Efficiency Assessment Of Oil Refineries Using Data Envelopment Analysis and Tobit Model: Evidence From India”, *International Journal of Energy Sector Management*, Vol. 17 No. 3, pp. 437-454. <https://doi.org/10.1108/IJESM-07-2020-0024>
- Davidson Russell ve MacKinnon James G. (1999). “The size distortion of bootstrap tests”. *Econometric Theory*, 15(03), 361-376
- Delice Güven (2005). “Doğrudan Yabancı Yatırım İstatistiklerinde Kullanılan Verilerin Kalitesi ve Güvenilirliği”, *Çukurova Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Adana.
- Dembski Nadine ve Timm Ingo.J (2005). Contradictions between strategic management and operational decision making impacts of autonomous processes to decision making in logistics. 10th International Symposium on Logistics.
- D'encausse, Helene Carrere (1984). *Parçalanmış imparatorluk: Sovyetler Birliği'nde Halkların İsyanı*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: Sısav Yayınları.
- Deran, Ali (2006). *Stratejik Maliyet Yönetimi*, T.C. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Eğitim ve Doktrin Komutanlığı, Ankara.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2012). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Kırgızistan Ülke Bülteni.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2012). Tacikistan Ülke Bülteni Mart 2012. S: 15

- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2021). Türkmenistan Bilgi Notu 2021. S: 2.
- Dinler, Zeynel (2013). *Mikro Ekonomi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.
- Dirimtekin, Halil (1989). *Türkiye Ekonomisi*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir,
- Dumanoglu, Sezayi (2005). “Lojistik Maliyetler ve Etkili Bir Raporlama Tekniğine Uygun Olarak Lojistik Maliyetlerinin İzlenmesi”, *MÖDAV-Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Haziran-2005, s. 157.
- Durdular, Arzu (2016). “Çin’in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”. *Avrasya Etüdları Dergisi*, 49/2016-1 (77-97).
- Ege Zehra ve Gürdoğan Arzu (2006). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türk Turizm Sektörü Açısından Değerlendirilmesi”. *Journal of Management and Economics Research*, 4(5), 42-58.
- Üçdoğruk Şenay, Akın Fehamet ve Emeç Hamdi (2001). “Türkiye Hanehalkı Eğlence Kültür Harcamalarında Tobit Modelin Kullanımı”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 13-26.
- Emerson Carol J. ve Grimm Curtis M. (1998). “The Relative Importance Of Logistics And Marketing Customer Service: A Strategic Perspective”. *Journal Of Business Logistics*, Cilt: 19, Sayı: 1, S.17.
- Erdem Ekrem ve Türker Oğuzhan (2012). “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Serbestlik ve Büyüme İlişkisi”. *In International Conference on Eurasian Economies* (pp. 175-182).
- Erdoğan Seyfettin ve Yıldırım Durmuş Çağrı (2013). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret – İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* 2013 Cilt: 50 Sayı: 583,
- Erilli, Necati Alp (2018). “Economic Freedom Index Calculation Using FCM”. *Alphanumeric Journal*, 6(1), 93-116. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.337322>
- Eygü Hakan ve Kılınç Arife (2020). “Oecd Ülkelerinin Lojistik Performans Endekslerinin Ridge Regresyon Analizi ile Araştırılması”. *Trakya*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 899-919. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.688737>
- Gazel, Mustafa (2022). “Ülke Tanıtımı: Tacikistan”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2), 245-252.
- George Darren ve Mallery Paul (2001). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference 10.0 update*. (3. Baskı). Allyn and Bacon.
- Grieger, Gisela (2016). “One Belt, One Road (OBOR): China's regional integration initiative”. *Europe: European Parliamentary Research Service*, 2016 Page 2 of 12.
- Gujarati Damodar N. ve Porter Dawn C. (2012). *Temel Ekonometri*. Çev. Şenesen, Ü., Şenesen, G. G. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gümüş, Yusuf (2012). *Lojistik Faaliyetler ve Maliyetleme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gümüş, Sefer (2013). “Lojistik Sektörünün Türk Ekonomisine Katkıları ve Bir Araştırma”. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(3), 302-324.
- Güngör Şule, Dursun Elifcan ve Karaoğlu Ahmet (2019). “Lojistik Faaliyetlerin Akdeniz Ülke Ekonomileri ile İlişkisi”. *Journal of Economic Policy Researches*, 6(2), 91-106.
- Hacırustemoğlu Rüstem ve Şakrak Münir (2002). *Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Harrison Alan, Skipworth Heather, Van Hoek Remko ve Aitken James (2005). *Logistics management and strategy*. Prentice Hall Pearson UK, 2019 - 496 sayfa
- Harunoğulları, Muazzez (2016). “Hazar Havzasındaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları”. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 7, Issue: 25, pp. (133-162).
- Hepaktan Erdem ve Çılbant Coşkun (2016). “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Özbekistan’ın Dış Ticaret İlişkileri”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.

- Hüseynov, Fuad (2003). “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.52 S.4.
- İnançlı Selim ve Konak Ali (2015). “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal Ve Sektörel Olarak Yansımaları”. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (8), 111-124.
- Güneri İşçi Onur ve Durmuş Burcu (2020). “Dependent Dummy Variable Models: An Application of Logit, Probit and Tobit Models on Survey Data”. *International Journal of Computational and Experimental Science and Engineering*, 6(1), 63-74.
- Kangallı Sinem ve Uyar Umut ve Buyrukoğlu Selçuk (2014). “OECD Ülkelerinde Ekonomik Özgürlük: Bir Kümeleme Analizi”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 95-109.
- Kara, Hasan (2006). “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Ss: 1, 103-111, İzmir, 2006.
- Karaağaçlı, Abbas (2012). “Türkmenistan’ın Siyasal ve Anayasal Yapısı”. *Turan-Sam Stratejik Araştırmalar merkezi*. <https://www.turansam.org/makale.php?id=4465>
- Karabulut, Ferhat (2009). “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, Yaz 2009, ss. 66-70.
- Karageorgos Anthony, Mehandjiev Nikolay, Weichhart Georg ve Hämmerle, A. (2003). “Agent-Based Optimisation Of Logistics And Production Planning”. *Engineering Applications Of Artificial Intelligence*, Cilt: 16, Sayı: 4, 2003, ss.335-348.
- Karaköy, Çağatay (2006). “Orta Asya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Politikaları, Stratejileri ve Teşvikler Üzerine Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 251-266.

- Kavuncu Orhan, Şahingöz Mehmet, Karakaş Şuayıp, Deliömeroğlu Yakup (1998). *Türk Dünyası Genel Bakış, Meseleler Politikalar*, Selçuklu Vakfı Yayın No: 2, Ankara 1998.
- Keskin, Hakan (2009). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi*, (3.Baskı), Ankara: Nobel Yayınları.
- Kıymetli Şen, İlker (2014). “Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetleme Yaklaşımları”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 83-106.
- Koç Şeyma ve Şahin Mustafa (2018). “Tobit Model ve Bir Uygulama”. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(1): 73-80, DOI: 10.18016/ksudobil.285929.
- Koçak, R. Dilek (2020). “Lojistiğin Tarihsel Gelişimi: Askeri Gereksinden İşletme Lojistiğine ve Tedarik Zinciri Yönetimine Evrilme Süreci”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (58), 246-258.
- Koçtürk O. Murat ve Eker Meral (2012). “Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1 ve 2), 35-42.
- Kovacs Gy ve Kot Sebastian (2016). “New Logistics And Production Trends As The Effect Of Global Economy Changes”. *Polish Journal Of Management Studies*, Cilt: 14 (2), Ss115-126
- Kulnazarova, Ainura (2010). *Orta Asya Geçiş Ekonomilerinde Turizm Sektörünün Mevcut Durumu ve Gelişme Olanakları: Kırgızistan Örneği*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Balıkesir.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1992). *Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, 150. Yıl Tanzimat, Ankara: TTK Yayınları.
- Lambert, M. Douglas., Cooper, C. Martha. ve Pagh, D. Janus. (1998) “Supply Chain Management: Implementation Issues and Research Opportunities”, *The International Journal of Logistics Management*, c. 9, s. 2, ss. 1-20.

- Li Kevin X, Jin Mengjie, Qi Guanqiu, Shi Wenming ve Ng Adolf K.Y. (2018). “Logistics As A Driving Force For Development Under The Belt And Road Initiative – The Chinese Model For Developing Countries”, *Transport Reviews, Taylor ve Francis Journals*, vol. 38(4), pages 457-478, July. DOI: 10.1080/01441647.2017.1365276
- Liao, Tim Futing (1994). *Interpreting probability models: Logit, probit, and other generalized linear models*. A Sage University Papers Series. Quantitative Applications In The Social Sciences, No. 7-101.
- Liu Wei, Li Wenshun ve Huang Wendy (2006). “Analysis of the dynamic relation between logistics development and GDP growth in China”. SOLI’06 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics and Informatics. 153-157.
- Lourenco, Helena Ramalhinho (2005). *Logistics Management- an Opportunity for Metaheuristic Optimization Via Memory And Evolution*. Pp. 329-356 Springer, Boston, MA, 2005. Ss.331
- Mercan Mehmet ve Göçer İsmet (2014). “Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Etkileri: Orta Asya Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27-44. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.19.459>
- Mucuk, İsmet (2004). *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 14. Basım, 2004. Ss: 432.
- Mogilevskiy, Roman (2012). “Orta Asya Ülkelerinin Dış Ticaretindeki Eğilimler”. *Orta Asya Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Politikaları Enstitüsü*, Rapor No: 1, 2012.
- Nassimbeni, Guido (2001). “Technology, Innovation Capacity, and The Export Attitude Of Small Manufacturing Firms: A Logit/Tobit Model”. *Research Policy*, Volume 30, Issue 2, February 2001, Pages 245-262.
- Odabaş, Volkan (2012). *Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye’nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin Swot Analizleri*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik.

- Orhan, Mehmet (2019). “Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkelerinin Lojistik Performanslarının Entropi Ağırlıklı Edas Yöntemiyle Karşılaştırılması”. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* (17), 1222-1238. <https://doi.org/10.31590/ejosat.657693>
- Özdemir, Fevzi Serkan (2007). *Lojistik Maliyet Yönetiminde Optimizasyonla Sağlanan Etkinlik Artışının İşletmelerin Finansal Yapısı Üzerindeki Etkisinin Taşıma Maliyetleri Yönünden İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdağ, Muzaffer (2001). *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Pala, Osman (2023). “Merec-Corr ve Saw Temelli Lojistik Performans Değerlendirme”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 117-135. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1130928>
- Pantea, Ana (2018). “One Belt, One Road Initiative and Its Geostrategic Significance for Eastern Europe”. *International Conference Knowledge- Based Organization* 24 (1).
- Pashalıeva Madina ve Kahrıman Hamza (2016). “Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 163-188. <https://doi.org/10.18657/yecbu.33622>
- Paswan, Nawal K. 2013. "Investment Cooperation in Central Asia: Prospects and Challenges," *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, vol. 69(1), pages 13-33, March.
- Rantasila Karri ve Ojala Lauri (2012), “Measurement of National-Level Logistics Costs and Performance”, *ITF Discussion Paper*, No.2012-4.
- Rodrigue Jean Paul, Comtois Claude ve Slack Brian (2006). *The Geography of Transport Systems*, Routledge, New York. S: 209.
- Rushton Alan, Oxley John ve Croucher Phil (2000). *Handbook of Logistics and Distribution Management*, Kogan Page Limited, UK., Ss: 612

- Saray, Mehmet (1993). *Kırgız Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınevi.
- Seicht, Gerhard (1997). *Moderne Kosten-und Leistungrechnung: Grundlagen und praktische Gestaltung*. Wien: Linde Verlag, 9.erweiterte Auflage, 1997. Ss: 684.
- Seyidoğlu, Halil (1999). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, (Geliştirilmiş 13. Baskı), İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. (Geliştirilmiş 3. Baskı), İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sınay, Orhan (2006). *Kazakistan'ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Siepermann, Christoph (2003). “Logistikkosten”, *Wisu-Das Wirtschaftsstudium*, Heft: 7. Lange Verlag GmbH ve Co. Kg. Duesseldorf. 879-881
- Shibata, Ritei. (1981), “An Optimal Selection of Regression Variables,” *Biometrika*, 68, pp.45-54.
- Sümer, Gültekin (2010). *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı: 23 ss.73-98, 2010
- Sürmen Yusuf ve Aygün Davut (2006). “Türkiye’de Lojistik Faaliyetler ve Muhasebe İşlemleri-I”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (30), 54-66. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35672/396774>
- Syzdykova, Aziza (2018). “Orta Asya Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* - Cilt: 20, Sayı: 1, Ss: 87-99.
- Syzdykova, Aziza (2019). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 291-307.

- Syzdykova Oralbaykızı, Aziza. (2019). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 341-360.
- Şanlı Orhan ve Ateş İsmet (2022). “Tarife ve Tarife Dışı Engellerin Küresel Ticari Açıklıktaki Rolü: Ampirik Bir Analiz”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Yıl: 2022 Cilt: 25 Sayı: 1.
- Şirin Bayram ve Emanet Hakan (2017). “Lojistik Performans Endeksi Kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Lojistik Performanslarının Analizi”. 9. Uluslararası Avrasya Konferansı (Ss.302-309). Bishkek, Kyrgyzstan.
- Tabachnick Barbara G. ve Fidell Sanford L. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson, Cilt 6, 497-516.
- Tekin Mahmut, Öztürk Davut ve Bahar İsmail (2020). “Akıllı Lojistik Faaliyetlerinde Blokzincir Teknolojisi”, *Kent Akademisi Dergisi*, Volume, 13, Issue 3, Pages, 570-583
- Terzioğlu, Süleyman Sırrı (2013). “Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan’ın Daimi Tarafsızlık Statüsü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 14(2). 39-100.
- Timor, Ayşe Nur (2002). *Güneydoğu Asya - Özellikler - Bölgeler*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002, s. 120.
- Timurtaş, Mehmet Emin (2021). *Geçiş Ekonomilerine Konu Olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Ülke Örnekleriyle Ekonomik Performans Analizi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Tokay Semih Hüseyin, Deran Ali ve Arslan Seçkin (2011). “Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 225-244.
- Tuerdi, Reyılagulı (2018). Yeni İpek Yolu Projesi ve Türkiye –Çin İşbirliğine Etkileri. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series, WPS NO/ 137/ 2018-01, 1-15.

- Tursunaliyev, Bahadır (2010). Orta Asya’da Entegrasyon Hareketleri ve Kırgızistan. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tutar, Erdinç (1990). “Turizm Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi”, Turizm Yıllığı, Türkiye Kalkınma Bankası
- Tutar Erdinç, Tutar Filiz ve Yetişen Handan (2009). “Türkiye’de Lojistik Sektörünün Gelişmişlik Düzeyinin Seçilmiş AB Ülkeleri (Romanya ve Macaristan) ile Karşılaştırmalı Analizi”, *KMU İİBF Dergisi*, 11(7): 193.
- Türk, Fahri (2010). “Türkiye-Türkmenistan ilişkileri 1990-2010”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 57-64
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2023, Ankara, 184-185.
- Ülgen Hayri ve Mirze S.Kadri (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Wassenhove, LN Van. (2006). “Blackett Memorial Lecturew Humanitarian Aid Logistics: Supply Chain Management In High Gear”, *Journal of The Operational Research Society*, 57, 475–489.
- Williams Brent D. ve Tokar Travis (2008). “A review of inventory management research in major logistics journals: Themes and future directions”. *The International Journal of Logistics Management*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2008.
- Yapraklı Tevfik Şükrü ve Ünalın Musa (2017). “Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye’nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 31(3), 589-606.
- Yavan Nuri ve Kara Hamdi (2003). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-42.
- Yoska, Erhan (2011). “Muhammed Ali Han Donemi (1822-1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkiler”. *History Studies* Volume 3/3 2011, s. 402.
- Yüce, Mehmet (2012). *Sosyo-Ekonomik Yönüyle Kırgızistan ve Kırgız Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Yüce, Mehmet (2022). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İle İlişkiler*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Yayınları, Cilt 1, 195: 18.
- Yüksel, Oğuzhan (2020). “VZA ve Tobit Model ile Kamu Ağız ve Diş Sağlığı Merkezleri Performanslarının İncelenmesi”. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 208-226. <https://doi.org/10.38122/ased.792720>
- Zeyrek, Can (2010). “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghai İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, *Ege Akademik Bakış*, 10. Cilt, 3. sayı, ss. 871-884
- Zorlutuna Şebnem, Erilli Necati Alp ve Yücel Birsen (2022). “Tobit Regresyon Analizi ile Akciğer Kanseri Çalışması: Sivas İli Örneği”. *Eurasian Econometrics Statistics & Empirical Economics Journal*, 13–22. <https://doi.org/10.17740/eas.stat.2016.V3.02>
- Dışişleri Bakanlığı, (Erişim: 24.08.2023). (<https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa>)
- Dünya Bankası, 2023. (Erişim: 02.25.2024), (<https://www.worldbank.org/en/home>).
- Dünya Ekonomik formu, 2019 (Erişim: 15.05.2023), (<https://www.weforum.org/>)
- Dünya Gazetesi, 2023. (Erişim: 11.11.2023). (<https://www.dunya.com/ekonomi/turk-yatirim-fonu-resmen-kuruldu-haberi-710584>)
- The Heritage Foundation 2024, (Erişim: 11.07.2024). (<https://www.heritage.org/>: 2024).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB), 2024. (Erişim: 03.05.2024). <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti Yatırım Ofisi (TCYO), 2023. (Erişim: 18.03.2024). <https://www.invest.gov.tr/tr/sayfalar/home-page.aspx>
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (TCTB), 2023. (Erişim: 17.04.2024). <https://ticaret.gov.tr/>

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Tuba BOZKURT
Uyruğu : T.C.

